

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

***Аналітика.
Прогнози.
Інформаційний менеджмент***

Збірник наукових праць

Випуск I

***Міжнародний інформаційний дискурс:
аналітичні оцінки та практика***

***Чернівці
2011***

УДК 32:316.774
ББК 66.011.1я43
А 64

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

Рецензенти

Полищук І.О. – доктор політичних наук, професор

Ротар Н.Ю. – доктор політичних наук, професор

Редколегія випуску

Бортніков Валерій Іванович – доктор політичних наук, професор

Бурдяк Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор

Василенко Світлана Дмитрівна – доктор політичних наук, професор

Добржанський Олександр Володимирович – доктор історичних наук, професор

Карпо Василь Леонтійович – кандидат історичних наук, доцент

Катеринчук Павло Миколайович – кандидат політичних наук, доцент

Круглашов Анатолій Миколайович – доктор політичних наук, професор

Макар Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор

Марусик Тамара Володимирівна – доктор історичних наук, професор

Осадця Іван Степанович – кандидат політичних наук, доцент (відповідальний секретар)

Сич Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор

Примуш Микола Васильович – доктор політичних наук, професор

Тихомирова Євгенія Борисівна – доктор політичних наук, професор

Федуняк Сергій Георгійович – доктор політичних наук, професор

Фісанов Володимир Петрович – доктор історичних наук, професор (голова редколегії)

А 64 **Аналітика.** Прогнози. Інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 1-ий : Міжнародний інформаційний дискурс : аналітичні оцінки та практика. – 264 с.

До збірника наукових праць увійшли статті дослідників, присвячені актуальним проблемам становлення і розвитку сучасного інформаційного суспільства, практичним питанням підготовки аналітиків у сфері міжнародної інформації та міжнародних відносин.

Видання розраховане на науковців, державних службовців, журналістів, аспірантів, студентів-міжнародників, політологів, істориків, усіх, хто цікавиться сучасними міжнародними інформаційними відносинами.

УДК 32:316.774
ББК 66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародної інформації, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 525555, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

ЗМІСТ

Передмова	7
Володимир Фісанов Сучасний світовий дискурс і формування аналітичного стилю мислення	8
Олександр Соснін Інформаційні ризики в державному управлінні	47
Євгенія Тихомирова Інформаційна і комунікаційна підтримка регіональної політики Європейського Союзу	58
Павло Катеринчук Особливості формування іміджу України в інформаційному просторі сучасної Росії	80
Василь Карпо, Олександра Гісса Організаційно-правове забезпечення інтеграційних прагнень України в інформаційній сфері	102
Іванна Макух-Федоркова Канадська модель впровадження медіаосвіти в контексті сучасної освітньої політики	113
Оксана Звоздецька Становлення та розвиток польської моделі суспільного телебачення	134
Іван Осадца Еволюція законодавчої бази у сфері ЗМІ у Республіці Болгарія	153
Олександр Романенко Проблеми й особливості класифікації «мозкових центрів» США ...	175

Ольга Звягінцева

Еволюція поглядів Френсіса Фукуями
у дзеркалі сучасних експертних оцінок193

Галина Фесун

Роль вітчизняних ЗМІ у формуванні іміджу
політичного лідера204

Наталя Нечаєва-Юрійчук

Російсько-грузинське протистояння серпня 2008 року:
українська інформаційна складова224

Яна Буга

«Мусульманські» медіа в політичному
житті Франції: проблеми інтеграції234

4 Ярина Лазарук

— Інформаційне законодавство Іспанії:
демократичні ініціативи248

Інформація про авторів258

CONTENTS

Foreword	7
<i>Volodymyr Fisanov</i> Current World Discourse and Analytical Thinking Style Mouldering	8
<i>Olexandr Sosnin</i> Informational feed marks in public management	47
<i>Evgeniya Tykhomyrova</i> Information and communication support for EU regional policies	58
<i>Pavlo Katerynychuk</i> Peculiarities of the Image of Ukraine Mouldering in the Information Space of Modern Russia	80
<i>Vasyl' Karpo, Olexandra Ghissa</i> Organizational and legal supplying of Ukraine's integration desires in informational sphere	102
<i>Ivanna Makuh-Fedorkova</i> Canadian Model of Media Education Implementation in the Context of Modern Educational Policy	113
<i>Oksana Zvozdetska</i> Formation and Development of Public Television Model in Poland	134
<i>Ivan Osadtsa</i> Evolution of Legislation in the Field of Mass Media in the Republic of Bulgaria	153

Olexandr Romanenko

Issues and Questions of U. S. Think Tanks Classification175

Olga Zviagintseva

Evolution of Francis Fukuyama’s views reflected
in current expert reviews193

Galyna Fesun

The Role of National Mass Media
in Political Leader Image Formation204

Nataliya Nechayeva-Yuriychuk

Russian-Georgian Conflict in August 2008:
Ukrainian Information Component224

6

Yana Buga

“Muslims” Media in French Political Life:
Problems of Integration234

Yaryna Lazaruk

Democratic Initiatives of Spain Informational Legislation248

About Authors258

Передмова

Розвиток сучасних інформаційних систем, систем зв'язку та телекомунікації відкриває значні можливості для швидкого розповсюдження міжнародної інформації про політичні, економічні аспекти сучасного розвитку окремих країн та регіонів світу. Інформаційна сфера все більше зорієнтована не тільки на суспільне, але на індивідуальне обслуговування споживачів інформації. В межах напряму підготовки "Міжнародна інформація" кафедра готує насамперед аналітиків-міжнародників, які в ідеалі мають оволодіти та успішно оволодівають розгалуженим інструментарієм аналітичного мислення і навичками проведення конкретної дослідницької прогностичної діяльності, пов'язаної зі сферою сучасних міжнародних відносин.

Головна особливість інформаційного суспільства полягає не в інформації як такій, а в її ранжируванні та порівняльному аналізі. Задача полягає у тому, щоб не тільки і не стільки змінювати світ, як зазначає Мануель Кастельс, а інтерпретувати його по-іншому.

Сьогодні майже не можливо покладатися на "єдино вірну" теорію міжнародних відносин як це було декілька десятиліть тому. Міжнародна система на початку XXI століття розвивається динамічно, іноді навіть непередбачувано і хаотично, що спонукає дослідників до застосування нетривіальних підходів до її аналізу, починаючи від наднаціональних і неурядових інституцій і завершуючи окремими державами, групами інтересів в політиці та індивідами. Проблемам насамперед інформаційно-аналітичного забезпечення міжнародної та зовнішньої активності держави, вивченню різних регіональних вимірів міжнародних відносин і присвячена перша наукова збірка кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яка певним чином підводить підсумок плідної та різнопланової п'ятирічної праці її творчого колективу.

Відповідальний редактор
проф. В.П. Фісанов

СУЧАСНИЙ СВІТОВИЙ ДИСКУРС І ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО СТИЛЮ МИСЛЕННЯ

Проаналізовано важливі аспекти міжнародних відносин "міжнародна система – держава", "бюрократія – індивід". На прикладі case-study – Карибської кризи автор досліджує механізми прийняття рішень у зовнішньополітичній царині за умов невизначеності. Дається характеристика деяких базових рис аналітичного стилю мислення як ефективного інструменту в аналітичній діяльності експертів й аналітиків-міжнародників.

Ключові слова: аналітичне мислення, зовнішня політика, Карибська криза, міжнародні відносини, світовий дискурс.

8 — *Important aspects of international relations along the line "international system – state", "bureaucracy – individual" are analysed in the article. The author investigates the mechanisms of decision taking in the sphere of foreign policy in the present uncertainty on the basis of Caribbean crisis case study example. Certain basic features of analytical thinking style as effective means in experts and analytical activity of international analysts' are defined.*

Key Words: analytical thinking, foreign policy, Caribbean crises, international relations, global discourse.

В одній із релевантних теорій міжнародних відносин, автором якої є британський учений Баррі Бузан, досліджується проблема рівнів аналізу в міжнародних відносинах. Більшість учених сприйняли в кінцевому підсумку три рівні: індивід (переважно особистості, котрі приймають певні рішення), елемент (як правило, це держава або ж будь-яка група людей, що виступає у якості актора) і на третьому – власне, сама система. Дослідники Холліс і Сміт запропонували, засновану на дуалізмі модель, що дозволяє зберегти певну простоту у співвідношенні цілого і частини. Вони пропонують такі 4 рівні аналізу, які розвивають попередню схему трьох рівнів: міжнародна система, нація-держава, бюрократія, індивід. Отже, вчені згрупували ці елементи у три бівалентні пари: система-держава, держава-бюрократія, бюрократія-індивід. Тому, у кожній парі ліва сторона являє собою систему, а права сторона є її елементом. Для такого елемента як

індивід бюрократія є системою, для елементів бюрократії системою є держава, а для держави – міжнародна система в цілому [10, с. 214]. **Мета статті** – проаналізувати деякі аспекти міжнародних відносин по лінії “міжнародна система – держава”, а також “бюрократія – індивід”. Причому, розглядаючи роль індивідуальних акторів, “спустимося” з рівня прийняття рішень до рівня експертної аналітики і водночас поміркуємо над деякими засадничими рисами аналітичного стилю мислення як інструменту віддзеркалення цих складних процесів експертами й аналітиками-міжнародниками.

Тенденції розвитку міжнародних відносин на початку XXI століття: рух до нової біполярності?

Отже, почнемо з рівня “міжнародна система – держава”. Задамо запитання: що насправді відбувається сьогодні зі світовою системою міжнародних відносин, котра після завершення доби холодної війни втратила біполярну стабільність? У наступне десятиліття після 1991 р., коли розпався Східний блок і Радянський Союз, тінь Рух Americana, як побоювалися деякі експерти, політики і навіть держави, могла набути реальних обрисів і вимірів. Однак цього не сталося з ряду причин і період після холодної війни (post-cold war period), мабуть, завершився відомими атаками у Нью-Йорку у вересні 2001 р. Сучасна ситуація деякими аналітиками характеризується як post-post-cold war period – тобто доба, що настала після завершення періоду “після холодної війни”. Добу цю можна визначити як період остаточної втрати Сполученими Штатами статусу “одинокій супердержави” (lonely superpower) [56, р. 379-388] і утвердження багатополюсного “пост-пост-біполярного світу”.

Як зазначає сучасний американський публіцист (до речі, з табору неоконів) Параг Ханна (Parag Khanna) у своїй статті у часописі “Foreign Policy”, 20 років назад президент США Джордж Буш-старший в умовах падіння Берлінської стіни та розпаду СРСР проголосив новий світовий порядок – міжнародну систему під керівництвом США, де законність мала б замінити закон джунглів. Сьогодні, через два десятиліття, ми живемо при ще більш новому світовому порядку, який зовсім не схожий на те, про що думав і мріяв президент Буш. Зрозуміло, що у США, як і раніше, найпотужніша армія, однак користі від неї стає усе менше, зважаючи на те, як розпоршується її оборонний потенціал і потенціал стримування. Щоби зрозуміти це, достатньо подивитися на Ірак і Афганістан. Військова міць і

політичний вплив тепер не обов'язково “крокують” поруч. Отже, світ став багатополюсним. ЄС сьогодні продовжує конкурувати зі США. Китай продовжує нарощувати свої можливості у сферах м'якої та жорсткої сили. У наші дні Обама, – пише Ханна, – не зміг би виголосити промову щодо “нового світового порядку”. Він змушений був би узгоджувати її з колегами з Брюсселя та Пекіна [55].

До того ж значних трансформацій зазнали міжнародні організації. Такі незалежні технічні структури (суто економічні за своєю природою), як ВТО і МВФ унаслідок фінансової кризи значно посилилися та виявились єдиними дієздатними глобальними організаціями. Тоді, як, скажімо, “велика двадцятка” так і не спромоглася стати світовим “координаційним комітетом”, на роль якого вона претендувала. ООН, втративши вагу в роки холодної війни, також не спромоглася цілком втілити у життя принципи мультилатералізму, будучи сьогодні у ліпшому випадку одним з його проявів.

10

Значно зростає при цьому роль у МВ субрегіональних організацій, зокрема наднаціональної ЄС. Раніше, у роки холодної війни, досить часто експерти оперували таким досить розмитим поняттям, як “Захід”, розуміючи під ним усі країни, що так чи інакше протистояли СРСР і Східному блоку. Як підкреслив із цього приводу один з ідеологів неоконів Роберт Каган, існування Радянського Союзу та загрози міжнародного комунізму “дисциплінували Америку і змусили її у власних інтересах провадити щедрю зовнішню політику, особливо щодо Європи”. Теоретики і практики міжнародних відносин – представники реалістичної школи – тоді в кінці 90-х рр. штовхали США на шлях вузького націоналізму. Холодна війна закінчилася, казали вони, а отже, Америка може повернутися до нормальної зовнішньої політики. Зменшення впливу “Заходу” як єдиного цілого було притаманне не тільки американській, а й європейській політиці. Після холодної війни для європейців першочергової важливості набула “Європа”, а не “Захід”. Тому, європейський “націоналізм” – це дзеркальне відображення американського націоналізму. І хоч не цього прагнули європейці, однак, сучасні протиріччя між США та Європою частково утворилися через рішення останньої “об'єднатись в окрему структуру без участі Америки”. Як констатує вчений, “священними” інституціями для європейців стали ЄС і ООН. Натомість для Америки, як і для Центральної та Східної

Європи, ці установи не є “Заходом”. Тільки НАТО втілює “Захід”, а європейці намагаються тепер збудувати альтернативу НАТО [18, с. 71, 73]. Зрозуміло, що за нової геополітичної архітектури відома теза лорда Ісмея про те, що НАТО має три завдання – не підпускати росіян, не відпускати американців й притримувати німців, уже не спрацьовує. За Обама американці ідуть з Європи, а росіяни мають шанс долучитися до НАТО, щоби не дратувати своїх сусідів.

Відбувається злам 300-літньої звичної системи міжнародних відносин і зв'язків, встановленої з часів Вестфальського миру (1648 р.) як системи Модерніті, де домінуючою одиницею була національна держава, і це усе більше дається взнаки на усіх “щаблях” міжнародного життя. Після відомих подій 1989-1991 рр., здавалось, усталена ялтинсько-потсдамська система дала тріщини, а після трагічних годин 11 вересня 2001 р. вона і зовсім “поплила”. Усе це змусило політиків замислитися над адекватністю прийнятих рішень і необхідністю віднайти більш ефективні механізми реагування на глобальні політичні зміни. У чому суть того, що відбувається сьогодні?

Актуальний аспект змін – трансформація сталої номенклатури міжнародних відносин. По-перше, це перерозподіл владних повноважень із національного на транснаціональний та субрегіональний рівень. Колись один австрійський науковець на міжнародній конференції сказав, що велика частина населення в Австрії досить легко відмовилася (хоча й можливо жалкує про це) від якихось досить суттєвих ознак державного суверенітету на користь Брюсселя заради соціального і безпекового комфорту. Цікаве зауваження одного з експертів щодо суверенітету Австрії: уряд Республіки з огляду на повагу, з якою широкі кола австрійського ставилися до нейтралітету, намагався, по можливості, “фільтрувати тематику” передусім у сфері зовнішньої політики та політики безпеки. Саме тому уряд ніколи не доводив до населення “в агресивній формі принципові аспекти” змін в австрійському суверенітеті у процесі вступу до ЄС [13, с. 384-385].

По-друге, це поява такого феномена, як глобальна держава, фактично формування країни-системи в умовах розпаду попередньої біполярності. На цю роль дуже активно в 90-ті рр. претендували США. Як зазначає відомий учений Амітай Етціоні, який досить жорстко критикував зовнішню політику Вашингтона ще у 60-70-ті роки, з початку нового століття дещо несподівано став складатися “режим світового уряду”, котрий, однак, був далекий від тих форм,

про які колись писали ліберальні інституціоналісти. “Новий режим глобального управління виконувався на крові – жертв терактів, самих терористів і тих, кого зневажливо називають «супутнім збитком» (*collateral damage*)”. Нова світова держава, на думку дослідника, стала набувати *характеру імперії* – форми правління, за якою обмежена група найбільш могутніх держав нав’язує (різними засобами) вигідну їм політику більшості держав світу [53].

Американці намагаються, враховуючи і ці обставини, вибудувати, наскільки це можливо, гнучку й динамічну систему “управління” процесами на земній кулі, намагаючись залишити за собою контроль над ключовими/критичними зонами й утворюваними там оперативно-тактичними коаліціями. Стратегія стримування замінена доктриною упереджувальних дій. Яскравим прикладом подібної тактики можуть слугувати дії США та їх союзників в Іраку й Афганістані. Таке превентивне регулювання швидше можна кваліфікувати як кризовий менеджмент (*crisis management*), аніж вирішення вже існуючих кризових ситуацій (*crisis resolution*) [32, с. 4-26]. Хоча, до прикладу, з Іраком вийшло все навпаки: Америка, попереджаючи одну загрозу, утворила кризу, з якої складно вийти без суттєвих не тільки матеріальних, а й іміджевих втрат.

І все-таки внаслідок карколомних змін вибудовується нехай й ієрархічна, але водночас динамічна, вкрай рухлива та багаторівнева система МВ, яку російський дослідник Олександр Неклесса називає “внутріглобальною” (*intra-global relations*), підкреслюючи при цьому, що її необхідно відрізнити від попередньої стаціонарної, збалансованої системи МВ (*inter-national relations*).

При цьому відбувається невідворотна ерозія (помітна й непомітна) культурно-ідеологічних і практичних основ національної державності – основного політичного інструменту Модерніті, хоча і не завжди і не всюди (згадаємо хоча б Китай). Ми можемо спостерігати також злиття політичних й економічних функцій у сучасному світі в умовах вибудовування гео економічного універсуму і появи нових форм розподілу праці та стягування “глобальної ренти” насамперед із периферійного Півдня. Формується новий глобальний субрегіон “індоокеанської” дуги. Це не тільки Північна та Південно-Східна Азія, Австралія, а до ареалу входить така нетрадиційна вісь, як Латинська Америка – Індія. Неклесса називає його Новим Сходом – регіоном промислового виробництва, що охоплює також

виробництво наукоємних і високотехнологічних товарів. Учений зазначає зокрема, що зламанною є не тільки звична “кіплінгівсько-сталінська” вісь “Захід – Схід”, але стає “надбанням минулого оманлива простота конструкції Північ – Південь”. Щоправда, осі ці “не зламалися, а розщепилися” [31, с. 72-73].

Як він зауважив пізніше, Новий Схід – це, мабуть, в основному “конфуціанський світ” на чолі з Китаєм, який сьогодні формує також власну “країну-систему” – Великий Китай з входженням до нього Гонконгу, Макао, у майбутньому, мабуть, Тайваню. Китайський світ усе наполегливіше претендує на інноваційність, спираючись на усю свою південно-східну діаспору хуа-цяо. Не варто забувати, до прикладу, що десь 90% населення Сінгапура – китайці. Важливо при цьому, що Китай і Японія у змозі утворити той економічний тандем, що згодом стане центром і валютного союзу східноазійських країн. Ідеться зокрема про створення Азійського Банку Розвитку та проекти введення єдиної валюти. У травні 2006 р. на зустрічі міністрів фінансів країн регіону у Хайдарабаді було поставлене питання щодо вивчення можливостей впровадження Азійської єдиної валюти подібної до євро – АКЮ (Asian Currency Unit). Передбачається, що у проекті братимуть участь 13 країн – Китай, Японія, Південна Корея, а також 10 держав АСЕАН. У перспективі можливе приєднання Гонконгу і Тайваню [11, с. 89]. Відомий канадський економіст, нобелівський лауреат Роберт Мандел, виступаючи в університеті Гонконгу восени 2009 р., висловив думку, що єдина валюта в ПСА може бути введена у 2015 р. Він, зокрема, підкреслив, що сьогодні спостерігається тенденція створення “великих валютних районів”, одним з яких і буде валютний союз азійських держав [16].

Детальніше зупинимося на факторі Китаю, який досить часто у нас сприймається дещо не правильно і не конкретно, насамперед як протипага Америці, могутній центр впливу в Азії, яким він має стати до середини нинішнього століття і джерело загрозової міграції для більшості інших розвинутих країн. До речі, цікаво, що цифри про мільйонну імміграцію китайців, скажімо, до Росії значно перебільшені. Як уважає відомий спеціаліст Жанна Зайончковська чисельність китайців у Приморському краї не перевищує 150 тис. осіб, а середньорічна чисельність китайців у РФ складає десь близько 300 тис. осіб без урахування сезонної міграції [17, с. 77-78].

Кілька зауважень щодо внутрішніх тенденцій розвитку КНР.

Китай, особливо у попереднє десятиліття, пішов шляхом ліберальних реформ, унаслідок яких відбувалася менеджерська приватизація, що призвело, зокрема, до різкого соціального розшарування у китайському суспільстві та формування “груп із різними інтересами”. “Народні маси”, котрі традиційно слугували опорою партійної влади, втрачають свою провідну роль, тому що попередній лідер КНР Цзян Цземінь дотримувався “елітарного авторитаризму”, який передбачав досягнення “процвітання” для найбільш “спритних і заповзятливих”. Останніми роками, під час правління Хуцзіньтао, з’явилося нове гасло “соціалістичного гармонійного суспільства”, при якому соціальна база компартії – суспільство, де б кожна людина отримала свою частку й усі б жили в гармонії один з одним [8, с. 20-21]. Дуже важливе при цьому й те, що у ході “реформування реформ” серйозних змін зазнали ідейні засади китайського суспільства. Як підкреслюють сучасні російські експерти Ольга Борох й Олександр Ломанов, марксизм-ленінізм складає нині лише четверту частину офіційної ідеології КПК. Інші три чверті – це ідейно-теоретична спадщина попередніх китайських керівників – революційно-націоналістичні “ідеї Мао Цзедуна”, ринкова реформаторська “теорія Ден Сяопіна” і важливі ідеї доби Цзянцземіня, котрі обґрунтовують політичну інтеграцію китайських підприємців у ряди “будівників соціалізму” [8, с. 23]. Один сучасний представник західних неурядових організацій дуже влучно назвав компартію Китаю єдиною марксистською партією *дарвіністського типу*, яка спромоглася пристосуватися до карколомних глобальних змін на межі століть.

Цікаво, що у суспільний дискурс повільно, але упевнено повертаються деякі конфуціанські ідеї гармонійного розвитку. Компартія, до речі, заявила, що ставить суспільну гармонію вище класової боротьби. У цьому контексті варто, мабуть, розглядати ідею “прощання з революцією”, що набуває усе більшої популярності (на противагу традиційним теоріям, котрі розглядають модерну історію Китаю з позицій класової боротьби) у середовищі нового покоління китайських істориків.

При цьому у сфері суспільних наук і експертному середовищі набуває розвитку ідейна ліберальна течія, що є складовою частиною “реформаторського консенсусу”. Її представники усе частіше наголошують на необхідності відмови від концепції “величі Китаю”, намагаючись оцінювати історичні події з позицій модернізації та

виявити особливості руху від традиційного суспільства до сучасного. Вони вбачають вихід у більшій відкритості суспільства, закликаючи до обережності на міжнародній арені й виваженої оцінки перспектив країни в післякризовому світі. Зокрема, експерти рекомендують “розрізнити зростання масштабів економіки Китаю з його реальною вагою у світі”. Проте їм протистоять ідеї “нових націоналістів”, які усе частіше з’являються у центрі суспільних дискусій. Націоналісти вважають, що в умовах світової кризи у Китаю появився шанс знизити залежність країни від іноземних інвестицій і технологій, припинити дивитися на Захід як на взірць і, насамкінець, сформулювати власні “великі ідеї” і зайнятися їх реалізацією [8, с. 73, 82]. Не потрібно забувати, що валютні накопичення Китаю складають сьогодні десь близько 2 трлн. доларів.

Не випадково і те, що у 2009 р. у Китаї побачила світ написана з консервативних позицій книга “Китай невдоволений”, яка вийшла накладом 600 тис. примірників і стала науково-публіцистичним бестселером. У ній акцентовано увагу на конкуренції між країнами, яка може перерости у силове суперництво. Автори вважають, що офіційні тези про “мирний підйом” і “відродження китайської нації” занадто розмиті та не можуть бути ефективним планом дій. Зокрема, вони піддали сумніву запропоновану владою політику накопичення “м’якої сили” і створення інструментів культурного впливу на інші країни. Підкреслимо, що за цих умов КПК “підноситься над битвою” як носій центристського дискурсу, в якому поєднуються патріотизм і відкритість світові; пам’ять про ХІХ і поч. ХХ ст. як століття “національного безчестя” і гасло всесвітньої гармонії; позитивні спогади про революцію та тверду прихильність реформам. Деякі експерти доходять висновків, що китайці мають навчитися з раціональних позицій аналізувати власні помилки минулих часів. “Настав час виправити помилки, щоби виховати сучасних громадян, спроможних принести користь справі модернізації, з раціональними поглядами, що спираються на верховенство закону”, – зауважив відомий китайський учений Юань Вейші [7, с. 75, 81-83]. А в цілому у своїх внутрішніх і зовнішніх справах Китай, як і в минулому, рухається за подихом повітря.

Отже, якщо говорити відверто, то послаблена Росія на початку ХХІ ст. опинилася між Китаєм, що піднімається, і Америкою, яка поступово втрачає статус “одинокі супердержави”. На порядку

денному немовби відродження старого, добре знайомого трикутника 30-річної давнини Москва – Вашингтон – Пекін.

Тоді його ініціатором виступило китайське керівництво. Мао Цзедун і Чжоу Еньлай боялися після ідеологічного розриву з Радянським Союзом збільшення політичного і воєнного тиску з боку Москви, а тому висловили готовність укласти фактичний альянс із США на антирадянській основі. Китайським лідерам повезло – в особі президента Річарда Ніксона і держсекретаря Генрі Кіссінджера вони знайшли твердих прихильників геополітичного підходу і прагматиків Realpolitik. Цікаво, що радянська загроза Китаю (особливо після відомих подій 1969 р.) сприймалася у Вашингтоні досить серйозно. Кіссінджер, зокрема, зазначав, що на основі донесень американської розвідки тоді був зроблений висновок, що ініціатором нападу на Китай могли стати радянські збройні сили, котрі розташували по лінії кордону з Китаєм більше 40 дивізій. Радянське військове вторгнення (і, як можливий наслідок, розповсюдження “доктрини Брежнєва” на Китай) склали б “серйозну загрозу глобальному співвідношенню сил із часів Кубинської ракетної кризи”. Як пише Кіссінджер, стало очевидним, особливо для адміністрації, яка базувала свою зовнішню політику “на геополітичних концепціях”, що на такий ризик іти не можна. “Якщо вести мову про співвідношення сил усерйоз, то тоді навіть перспектива геополітичного перевороту повинна отримати відсіч”. Адже, якщо зміни дійсно відбудуться, протидіяти їм буде запізно. “Як мінімум, вартість протидії зросте у небаченому розмірі”, – додав політик [23, с. 656]. Зрозуміло, американо-китайський діалог нагадував у чомусь розмову сліпого з глухим, особливо якщо йшлося про внутрішньополітичний розвиток Китаю. Як пише проникливий експерт історії становлення китайсько-американських взаємин канадська дослідниця Маргарет Макмілан, “китайці ніколи насправді не розуміли як працюють демократії”. Мао Цзедун якось здивовано запитав Кіссінджера, чому в Америці так перебільшують “Уотергейт”. Для китайського лідера це була сміховинна причина залишення президентського посту Ніксоном [59, р. 318]. Звісно, що на зовнішній арені китайсько-американське взаєморозуміння мало підґрунтя. Цікаво, що подіям, пов’язаним з історичним візитом президента США до Пекіна – цьому доленосному, за влучним виразом Макмілан, “тижню, що змінив світ”, присвячена згодом опера Джона Адамса “Ніксон у Китаї”, прем’єра якої відбулася в Houston Grand Opera у

жовтні 1987 р. [60].

Сьогодні у Східній Азії, за визначенням Баррі Бузана, формується субглобальне міжнародне товариство, на порядку денному якого будуть проблеми співіснування й обмеженого співробітництва. Питання полягає також у тому, наскільки реальне через 20-30 років формування нової біполярності вже в АТР і що цьому в змозі протиставити ЄС і Росія.

Ситуаційний аналіз російських експертів: до нового “видання” тринітаризму?

На наш погляд дуже важливо у запропонованій статті навести яскраві приклади *ситуаційного аналізу*, котрі допоможуть зацікавленому читачу зрозуміти певну логіку “побудови” подібних аналітичних досліджень, їх прямиї зв’язок із практичним вирішенням актуальних завдань зовнішньої політики тієї чи іншої держави.

Тренди глобального розвитку сьогодні такі, що значно послаблена Росія знову шукає місце хоча б в якості субрегіонального актора. Доречно згадати тут аналітичну доповідь російської групи експертів “До Союзу Європи”, що була представлена на відомому міжнародному Валдайському форумі, котрий відбувся у кінці серпня – на початку вересня 2010 р. у Росії. Доповідь підготовлена групою експертів на чолі з Сергієм Карагановим, відомим аналітиком зовнішньої політики та головою впливової російської неурядової організації “Совета по внешней и оборонной политике” (СВОП). Особливо цікавими видалися нові підходи до оцінки нинішнього стану і перспектив розвитку відносин ЄС – Росія. До того ж, як зазначив С. Караганов, це лише перша така доповідь із низки документів СВОП, налаштованих на “вироблення довгострокового (на 10-15 років) порядку денного відносин Росії з головними центрами сили сучасного світу – ЄС, США й Азією, що підводиться” [21, с. 2].

Аналізуючи ситуацію, яка склалася відразу після завершення холодної війни – у 1991-1994 рр., автори підкреслили той факт, що тоді Росія та її нова реформаторська еліта готові були інтегруватися з Європою, із Заходом “навіть на правах молодшого партнера”. Однак Захід, не використавши перше “вікно можливостей”, відмовився, вирішивши обмежитись інтеграцією лише країн Центральної та Східної Європи. З Росією ввічливо обійшлися як із переможеною державою, але вона себе такою не вважала, і це “протиірччя заклало основу для багатьох подальших труднощів”.

Проте відбулися карколомні зміни у світі й експерти особливо підкреслили, що фактор часу працює сьогодні не на Європу, і не на Росію. “За останні десятиліття світ змінився більше і швидше, ніж це коли-небудь відбувалось у такі стислі строки”. Причому трансформації, що відбуваються в економічній та політичній сферах впливають на обидві частини Європи (Росію та ЄС), змінюючи їх місце у світі, “незалежно від їх дій”. З утвердженням багатополюсного світоустрою – всередині цього процесу “формуються умови для нової структури глобального управління з опорою на дуумвірат Китай – США”. Автори вважають, що серйозним викликом для світу стане “нестабільність системи, заснованої на такому внутрішньо-суперечливому дуумвіраті” [24, с. 5].

18

За таких умов ЄС і Росія (з різних причин і з різною динамікою) втрачають можливості “нарошувати свою міць, впливати на світ у своїх інтересах, втрачають міжнародну вагу і позиції”. Більше того, євроатлантичний простір, що охоплює колишній СРСР і “старий” Захід, залишається “розколеним, хоча і менш глибоко й антагоністично, ніж у роки холодної війни. Проте і вона, по суті, так і не добігла кінця”. І після цієї констатуючої частини автори доповіді виводять ціну подібної стагнації у відносинах Європи і РФ: “Продовження існуючих траєкторій внутрішнього розвитку і позицій на міжнародній арені в перспективі 10 років призведуть до переходу Росії та Європейського союзу у якість гравців другої чи третьої ліги світової політики та економіки” [24, с. 22]. Цікаво відзначити, що інший експерт СВОП Віталій Третьяков пише про “застій” у розвитку ЄС, який досить часто сьогодні і самі європейці порівнюють із СРСР доби брежнєвського правління [46, с. 5]. Отже, експерти роблять не дуже втішний висновок щодо перспектив ЄС: “Процес перетворення Євросоюзу у «світову Швейцарію» або «велику Венецію» набуде незворотного характеру, і відповідно зміниться ставлення до нього провідних світових гравців. У найближчі 10 років ЄС ще зможе залишатися всесвітнім донором програм розвитку, але їх політична й економічна ефективність наблизатиметься до нуля”. Не менш жорсткий вердикт автори доповіді винесли і сучасному російському суспільству: “Росія, залишаючись країною європейської культури, не йде шляхом сучасного європейського розвитку. Послаблені інститути демократії, високий ступінь корумпованості бюрократії різного рівня обмежує у правах мільйони. Опозиція блокована у

можливості висловлювати свою позицію. Капіталізм із бюрократично корупційними рисами стримує ділову ініціативу. Очевидно, що потенціал авторитарних важелів вичерпано. Його рецидиви можливі і навіть вірогідні, але розвиток може проходити тільки на шляху лібералізації. Демократичний розвиток набуде потужного імпульсу, якщо у Росії з'явиться реальна перспектива зближення з ЄС" [24, с. 26]. Однак подібні побажання групи Караганова залишаються у більшості випадків лише благими намірами, а реалії скоріше за все засвідчують антизахідну фронду Росії, що, до речі, було яскраво продемонстровано у промові Путіна на самому Валдайському форумі.

Проте, будучи реалістами, мусимо констатувати, що насправді ситуація диктує і Європі, і Росії вироблення креативної та ефективної об'єднавчої стратегії, щоби запобігти сценарію, за яким дестабілізована Євразія може перетворитись із часом у "черговий предмет для конфлікту інтересів Китаю і США". Саме тому, впевнені експерти, і ЄС, і Росії життєво необхідний "новий масштабний історичний проект, вигоди від втілення якого у життя будуть такими великими, що змусять сторони піти на реальні кроки для підвищення власної привабливості та адекватності в якості партнерів". Таким проектом може стати, на їх думку, створення "Союзу Європи" на основі концепції "Greater Europe", відкритого для приєднання всіх європейських держав незалежно від того, чи є вони членами ЄС. Побудова такого союзу поклала б край скритому і відкритому суперництву, яке продовжується та шкодить обом сторонам [24, с. 28].

Такий союз, на думку авторів доповіді СВОП, може базуватися насамперед на засадах формування "єдиного енергетичного комплексу". Він міг би зіграти у створенні нової Європи ту саму роль, яку свого часу зіграло Європейське об'єднання вугілля і сталі, яке було предтечею ЄЕС/ЄС. Іншим стрижнем "Союзу Європи" могла б стати "координація зовнішньої політики і політики безпеки, максимально можлива підтримка міжнародно-політичних ініціатив один одного...". Необхідно у рамках такої політики взяти курс на "остаточну демілітаризацію європейської політики і подолання залишків воєнно-політичного розколу" континенту. Гіпотетично могло бути віднайдено на шляху "приєднання Росії і низки держав до НАТО, найбільш впливовому інституту, який претендує на те, щоби стати платформою системи колективної безпеки в Європі". Рухаючись у бік Союзу Європи, сторони повинні спрямувати "зусилля на

докорінну модернізацію інститутів співробітництва”. Діючи у цьому ключі, потрібно якомога швидше розпочати створення спільних інститутів з правом “законодавчої ініціативи на рівні Росії, ЄС і країн-членів Євросоюзу”. Особливо важлива, зокрема для України, теза про забезпечення узгодженості “економічної та правової політики на пострадянському просторі” з боку Росії та Євросоюзу, входженні до Союзу Європи таких “важливих гравців, як Україна, Казахстан та інші”. Отже, регіон СНД, котрий розглядається тепер як “поле конкуренції”, може стати майданчиком для прикладення не просто “скоординованих, а спільних зусиль” [24, с. 31]. Головне у запропонованому проекті – створення єдиного людського, економічного, енергетичного просторів, тісна координація зовнішньої політики і політики у сфері безпеки. Ще раз підкреслимо: стимул у розвитку зовнішнього середовища. Адже питання щодо “відносної маргіналізації” обох частин Європи перейшло на поч. ХХІ ст. у практичну площину.

20

Однак, як слушно зауважив Сергій Караганов, доповіді СВОП хоча і ґрунтуються “на науковому аналізі і прогнозах, мають не тільки футуристичний, але й багато у чому ідеалістичний характер. Проте небезпечний вакуум ідей відносно довгострокового розвитку світу потребує надзвичайних зусиль, щоби підштовхнути міжнародне аналітичне та політичне співтовариство до більш активного інтелектуального пошуку” [21, с. 2].

І ці зусилля СВОП мають певні наслідки. От уже один із відомих американських аналітиків, провідний науковий співробітник відомої Ради з міжнародних відносин Чарльз Капчан (до речі, учасник Валдайського форуму) аналізує на сторінках “Foreign Affairs” (№3, 2010) “за” і “проти” можливого майбутнього вступу Росії до НАТО. Автор, зокрема, пише у статті з промовистою назвою “Останній рубіж для НАТО”: “Без сумніву, НАТО піде на стратегічний ризик, приймаючи до своїх рядів державу, яка поки що потенційно їй загрожує. Однак ще більшому стратегічному ризику НАТО піддається, виключаючи Росію з євроатлантичного порядку. Якщо ж альянс буде діяти передбачливо, то зможе звести усі ці ризики до мінімуму”. Альянс, на думку експерта, знову стане “головним гарантом колективної безпеки у Європі та здобуде новий сенс існування – завершення створення мирного пан'європейського співтовариства”. Зрозуміло, що подібна нова лінія вимагатиме зміни пріоритетів як в американському

"істеблішменті", так і у російського політичного класу. Але найтяжча робота передбачається у Центральній і Східній Європі, де ставлення до Росії змінювати ще складніше. Лідерам регіону, як зазначає Капчан, необхідно самим "доволі потрудитися, щоб притамувати русофобію, котра продовжує залишатися рушійною силою політики регіону. Вони повинні будуть втлумачити виборцям, що інтеграція Росії в євроатлантичний порядок – це куди більш надійний внесок у безпеку ЦСЄ, ніж протитанкові пастки, винищувачі та ракети класу Patriot" [20]. Поза всяким сумнівом, сьогодні це лише припущення та проєкти представників експертного співтовариства. Проте, хто б міг подумати, скажімо, ще 25 років назад, що Україна і Грузія будуть претендувати на членство у НАТО.

До того ж фактор Китаю може у деяких питаннях зробити Росію та США союзниками. Американці постали перед проблемою, що згодом Китай спроможний буде запобігти безперешкодному доступу військово-морських сил США у "найбільш значущі зони Тихого Океану". Згідно з експертними оцінками, Китай спроможний упродовж 15 років створити флот підводних човнів, який перебільшить американський, що нараховує 75 готових до бою подібних човнів. Водночас, китайці готуються ввести у дію систему наведення протикорабельних балістичних ракет, використовуючи в ній заобрієві радіолокатори, космічні супутники й обладнання для комп'ютерних війн [19]. Цікаво, що, за американськими експертними оцінками, щорічний військовий бюджет КНР коливається у межах 44-67 млрд. дол. (реальні цифри засекречені Китаєм) [47]. Однак у Пекіні сьогодні, як зазначалося вище, усе більше говорять про "миролюбство" великого Китаю. Британський експерт, професор Ліверпульського університету Рекс Лі дійшов висновку, що дискусії, які відбуваються всередині КНР щодо концепції "мирного підйому" країни, не дають переконливої відповіді на питання, чи це хитра тактика, чи це довгострокова стратегія відмови від використання силових методів досягнення великодержавного статусу. "Існує дуже велика кількість змінних, що впливають на подальший хід розвитку Китаю, його внутрішньої та зовнішньої політики. Навіть у самих китайців немає відповіді", – підкреслює аналітик [61, р. 226].

Зрозуміло, що і російське керівництво у зв'язку з цим, мабуть, підсвідомо розуміє, що у тандемі з Китаєм Росії відведена роль довічного молодшого брата. Тим більше, що попередня 300-літня історія

“становлення і розвитку воєнно-політичних відносин” між царською Росією та Китаєм засвідчує, як пише російський дослідник Ігор Попов, що “сторони не тільки не виробили механізму взаємодії, але не змогли закласти навіть основи воєнно-політичної довіри у своїх відносинах. Військово-стратегічні цілі та інтереси обох держав надто різнилися, цивілізаційні розбіжності між ними були надто серйозні” [38, с. 387-388].

Вихід із цього становища, мабуть, полягає у тому, щоби створити умови порозуміння між традиційним Заходом і Росією, між Китаєм і США у Південно-Східній Азії, здобуваючи вигоду від значно розширеної кооперації в ситуації обмеженого суперництва.

Карибська криза: спроба ретроспективного аналізу

Після такого глобального рівня аналітики “опустимось” дещо нижче – на рівень аналізу, де основними акторами виступають уже не стільки держави, а більшою мірою “бюрократія-індивід”. У даному випадку маємо на увазі групи бюрократії та індивідів – історичних особистостей, що уособлюють наявний потенціал держави у тій чи іншій кризовій ситуації, а вже потім помірковуємо щодо *базових характеристик аналітичного стилю мислення*.

В якості прикладу звернемося до подій Карибської кризи, яку можна назвати ядерним символом минулого ХХ століття. На сьогодні вона добре описана з огляду на часову відстань майже у 50 років і завдяки появі нових, донедавна таємних документів, споминів учасників і відповідних аналітичних коментарів.

Зауважимо, що ситуаційний аналіз можливий у контексті теорій “середнього рівня”. До них можна віднести, скажімо, стратегічні дослідження, дослідження проблем миру, аналіз прийняття рішень. Саме на цьому “середньому рівні” нам видається найбільш ефективним аналітичним інструментом “ситуаційний підхід”, або ж ще точніше – *case study* (метод вивчення окремого випадку чи ситуації). Цей метод допомагає, зокрема, у моделюванні реальних ситуацій, сприяє виробленню навичок відстоювання власної позиції, діагностики проблеми, концептуалізації можливих стратегій і, насамкінець, *прийняття рішень*.

Подібний аналіз неодноразово застосовувався при визначенні ефективності прийняття рішень різними американськими адміністраціями у другій половині ХХ ст. у ситуаціях політичних криз і зовнішньополітичних викликів. Одна з досить вдалих спроб

належить, на наш погляд, американським дослідникам Ернесту Мею та Річарду Нойштадту в середині 80-х років. При цьому автори виходять із того, що “рушійні сили суспільства – завжди засоби у конкретний час і в конкретному місці, і при заміні хоча б однієї з цих складових результати можуть виявитись зовсім іншими” [33, с. 17].

Отже, зупинимось детальніше на параметрах аналізу і тих умовах, в яких його здійснили президент Кеннеді та сформована ним “кризова група” у жовтні 1962 р.

Це тим важливіше, що зрозуміти американську поведінку в подібних випадках можна керуючись новітньою критикою старих моделей аналізу поведінки “єдиного державного механізму” як певного моноліту. Потрібні нові альтернативні підходи, які ґрунтуються на чіткому “розумінні бюрократичної політики й організаційної поведінки”, зокрема на аналізі феномена “індивідуального лідерства” та “внутрішніх факторів прийняття рішень” [54, р. 222]. Відомий експерт-міжнародник Грем Аллісон писав із цього приводу: “моноліти – «чорні ящики», які ховають різні гвинтики і важелі доволі розчленованого механізму прийняття рішень”, а тому важливі дії – це наслідок численних і досить часто суперечливих малих дій, котрі здійснюють окремі особи на різних рівнях бюрократичних організацій...”. Причому, як слушно зауважує Аллісон, “значні зміни” у поведінці та діяльності бюрократії, відповідальної за прийняття рішень, відбуваються в основному як “реакції на серйозні катастрофи” [4, с. 273, 282].

Після того як стало відомо про розташування радянських ракет на Кубі, Кеннеді терміново зібрав групу людей, з якими він бажав обговорити ситуацію. Пізніше її стали називати виконавчим комітетом РНБ. До її складу увійшли зокрема Теодор Соренсен, радник президента з питань внутрішньої безпеки, державний секретар Дін Раск, міністр оборони Роберт Макнамара. Брат президента Роберт Кеннеді, займаючи посаду генерального прокурора, також брав участь у цих зустрічах. На самому початку Кеннеді обмежує усі наступні дебати цього першого дня, говорячи про три варіанти дій: “Перший – ліквідувати тільки ракети. Другий – знищити також і літаки. Третій – організувати вторгнення”. Перед тим як оголосити перерву президент додає: “Мабуть, ми оберемо перший шлях. Нам необхідно ліквідувати ці ракети”. У рамках одного з можливих сценаріїв розглядалася ідея нанесення авіаудару. Роберт Кеннеді рішуче

висловився проти синхронних бомбардувань ракетних позицій та аеродромів. “Обравши другий варіант, нам доведеться розбомбити усю Кубу... Загине багато людей і хтось за це відповідатиме”. Проводячи аналогію з Перл-Харбором, Р. Кеннеді зауважив, що бомбардування стане Перл-Харбором навпаки, але цього разу “буде згнєблена репутація Сполучених Штатів” [33, с. 27-28]. Помічник міністра оборони Пол Нітце, який також брав участь у дебатах і який ще з часів Трумена займався стратегічним плануванням, уважав, що ракети на Кубі справді радикально змінювали ситуацію. Нітце, зокрема, підкреслив, що у Москви може скластися уявлення, що радянський ядерний потенціал, доповнений кубинськими ракетами, створюватиме нині для США таку загрозу, яка не дозволить Вашингтону іти на ризик війни, скажімо, заради Берліна.

24 — Нагадаємо, що усі ці події відбувалися після відомої Берлінської кризи, що виникла влітку цього ж року. Як підкреслює німецький історик Герхард Веттіг, якщо б дислокація ракет стала “доконаним фактом”, то повернути справу назад можна було б тільки силою. Хрущов сподівався, що поставлений перед фактом американський уряд змушений буде змиритися з новим співвідношенням сил [12, с. 243-244]. Тоді на початку 60-х виробництво різних ракет, зокрема і тяжких, поставлено у нас, за словами зятя Хрущова Олексія Аджубея, на потік. Хрущов не без бравади казав: “Ми робимо їх на конвеєрі, як сосиски” [1, с. 251].

Хоча насправді Радянський Союз програвав США у боєголовках. У нас, зазначав у споминах Макнамара, було “приблизно 5 тис. боєголовок у порівнянні з трьома сотнями радянських”. Однак, незважаючи на “цю кількісну перевагу – 17:1, ми не вважали, що маємо спроможність нанести успішний «перший удар» по СРСР” [28, с. 20].

У Вашингтоні активно тоді дебатовалася можливість нанесення “хірургічних” бомбових ударів по ракетах. Однак ця гіпотеза, як пишуть Нойштадт і Мей, піддавалася “історичній перевірці” з боку людей, що мали унікальний життєвий досвід. Так, колишній міністр оборони Роберт Ловетт під час Другої світової війни, будучи морським льотчиком, відповідав за наземну частину американських ВПС, і це зіграло вирішальну роль у тому, що він, як Макнамара і Кеннеді, висловився на користь морської блокади Куби. Роберт Кеннеді пізніше любив згадувати фразу Ловетта: “Правильне рішення зазвичай впливає з досвіду. А досвід часто – результат

поганих рішень” [33, с. 34]. Відзначимо, що негативний історичний досвід, зокрема і особистий, враховувала і інша сторона конфлікту. Голова Ради міністрів СРСР Микита Хрущов писав президенту США 26 жовтня 1962 р.: “Ми не повинні піддаватися чаду і дрібним пристрастям... Це усе речі мінливі, а якщо війна вибухне, то не у нашій владі буде її затримати, зупинити, адже така логіка війни. Я брав участь у двох війнах і знаю, що війна закінчується тоді, коли вона пройде містами і селами, сіючи всюди смерть і розруху” [40, с. 356].

Підкреслимо, що до прийняття рішення стосовно “морського карантину” Кеннеді та його “виконком” підштовхнули також нагадування спеціаліста по Росії у держдепі Левеліна Томпсона про те, що у радянській армії практикується велика утаємниченість. Можливо, як сподівались американці, звичка до утаємничування змусить росіян боятися затримки й обшуку суден. І справді, росіяни зупинили усі судна, що прямували тоді до Куби з ракетами та їх компонентами. Ось що читаємо у протоколах засідання Президії ЦК КПРС від 22 жовтня 1962 р.: “Кораблі, які йдуть у Середземному морі, повернути у Чорне. Озброєння та військові з’єднання поки не відправляти, зі шляху повернути. Човни тримати на підступах” [39, с. 618]. Тут варто пояснити, що малися на увазі 4 радянських підводних човни серії “Б” з ядерними торпедами на борту, які таємно прямували до берегів Куби. Три човни внаслідок пошкоджень дизелів вимушені були припинити участь у поході та повернутися на базу. Останній човен “Б-4”, подолавши п’ять протичовнових американських рубежів, дійшов до берегів Куби.

Кеннеді та його радники, аналізуючи критичну ситуацію, що стрімко розвивалася, виявили неабиякий інтерес до того, як ставляться до історії їх суперники. Під час першої зустрічі президент запитував, чи можна сприймати Радянський Союз як “якусь єдину діючу особу”. “Чому вони так вчинили зі мною?” – ось що хвилювало президента. Чимало експертів і чиновників, котрі займалися міжнародними конфліктами, задавали таке саме запитання. Досить широко при цьому висловлювалися войовничі думки щодо можливого “покарання” СРСР. “Цим лівим хуком ми приведемо його до тями, якщо він сунеться до Берліна десь у листопаді”, – говорив тоді один із членів “виконкому”. З розвитком кризи Кеннеді намагався використати ретроспективний аналіз і зрозуміти, коли саме суперник вирішив відмовитися від звичної лінії

поведінки. Водночас, у Вашингтоні поступово упевнилися у тому, що до радянського керівництва потрібно усе-таки ставитися не як до одного актора, а як до групи осіб [33, с. 34]. Як свідчив пізніше Роберт Кеннеді, президент постійно намагався поставити себе на місце Хрущова. Якось у розпал кризи він навіть розповів Бену Бредлі з “Washington Post” про те, як би він відчував себе у Кремлі, попередивши журналіста, що тему не можна оприлюднювати.

Зазначимо також, що Томпсон та інші радянологи допомогли Кеннеді та його групі оцінити вірогідність того, що з радянського боку розвиток подій може визначитися не стільки цілеспрямованим умислом, а радше організаційною рутинною. У ті тривожні дні над Кубою було збито американський літак U-2. Цілком природно, з американського боку, було б угледіти у цьому ознаку значно жорсткішої радянської позиції. Проте Томпсону вдалося переконати Кеннеді не вбачати “політичного підґрунтя” у діях радянської батареї ППО, яка зазвичай керувалася статутом. Унаслідок цього рішення Хрущова піти на умови Кеннеді не було ускладнено американським бомбардуванням радянських протиповітряних батарей. Томпсон також передбачав, що росіяни наполягатимуть на виведенні ракет з території Туреччини. “Вони любляють паралелі” [33, с. 35], – зауважив експерт. У суботу 27 жовтня напруженість зростала. Тодішній міністр оборони Роберт Макнамара згадував: “Я не стану робити припущень відносно того, якими могли б бути подальші дії, однак я добре пам’ятаю, що коли я залишив Білий дім і йшов крізь сад до машини, щоби повернутись у Пентагон, я думав, що можливо вже ніколи не побачу іншого такого прекрасного осіннього вечора” [28, с. 21].

Сьогодні, маючи на руках низку розсекречених документів, зокрема стенограми засідань Президії ЦК КПРС, можемо, до прикладу, відповісти на запитання американців, чому і коли суперник “відмовився від звичної лінії поведінки”. Як свідчать матеріали засідань вищого радянського керівництва – це був своєрідний “удар на випередження”, пов’язаний з побоюваннями, що США готуються до нападу на Кубу і можуть його здійснити. Хрущов на Президії ЦК 22 жовтня 1962 р. сказав: “Справа у тому, що ми не бажаємо розв’язувати війну, ми хотіли застрахати, стримати США щодо Куби” [42, с. 617]. А 25 жовтня він тріумфально заявив таке: “... Ми зараз зробили Кубу країною світового фокусу. Зіштовхнули

лобами дві системи. Кеннеді каже нам: "Заберіть свої ракети з Куби". Ми відповідаємо: "Дайте тверді гарантії, обіцянку, що американці не нападуть на Кубу". Це непогано. ... Необхідно дати супернику спокій і отримати запевнення щодо Куби. Крім того, доводити до точки кипіння не варто. Ми можемо розбити США і з території СРСР. Зараз Куба буде не та, чим була раніше. ... Треба грати, а не відіграватися, не втрачати голови. Ініціатива у наших руках, не потрібно боятися. Розпочали і струхнули. Нам воювати не вигідно. Не від Куби залежить майбутнє, а від нашої країни" [43, с. 621-622].

Вирішальним моментом у Карибській кризі, як відомо, було рішення Кеннеді про "дзеркальний" вивід американських ракет із території Туреччини, про що повідомлено братом президента – Робертом Кеннеді конфіденційно радянському послу у Вашингтоні Анатолію Добриніну. У розмові з послом, зокрема, підкреслено: "Думаю, що для вилучення таких баз із Туреччини знадобилось би 4-5 місяців. Це мінімальний час, який необхідний урядові США, щоби зробити це з врахуванням процедури, існуючої в рамках НАТО. [...] Однак публічно про такий план щодо Туреччини президент нічого не може зараз сказати. Р.Кеннеді далі попередив, що його повідомлення про Туреччину є дуже конфіденційним, про яке у Вашингтоні, окрім нього з братом, знають ще тільки 2-3 людини" [50, с. 383]. Як згадує у мемуарах А. Добринін, після "лихоманкових дискусій" у радянському керівництві в ніч з 27 на 28 жовтня, а також вранці 28 жовтня було прийняте остаточне рішення: піти на пропозицію Кеннеді, тим більше, що вперше отримана через мене принципова згода президента на вивіз американських ракет із Туреччини дозволяв "прикрити" наш відступ на Кубі, допомігши Хрущову "врятувати" обличчя [15, с. 74-75]. Після кризи він якось зауважив: "Ось, звозили туди-сюди ракети, а свого добилися" [1, с. 257]. Однак, як уважав Кіссінджер, Хрущов не зміг "досягнути жодної з цілей, про які протрубив...". Сукупний результат "невдач хрущовських ініціатив по Берліну і Кубі полягав у тому, що Радянський Союз більше жодного разу не ризикнув кинути прямий виклик Сполученим Штатам. ... Замість цього радянський тиск ішов у бік підтримки так званих війн за національне визволення" в Анголі, Ефіопії, Афганістані та Нікарагуа [23, с. 534-535].

Світові тоді вдалося, мабуть, уникнути найнебезпечнішої ситуації з часів виникнення Другої світової війни – у 1939 р., коли протиріччя

двох супердержав могли вибухнути початком “Третьої” світової війни. Сам Кеннеді по завершенні кризи говорив, що, на його думку, шанси розв’язання війни були дуже високими: “десь один до трьох, а то й вище”. Водночас, президент вважав Хрущова “раціональною, розумною людиною, яка, маючи достатньо часу і знаючи про наші наміри, спроможний змінити свою позицію”. Причому, як зазначає відомий історик Артур М. Шлезінгер, “безрадісні розрахунки Кеннеді базувалися не стільки на невірі у наміри Хрущова, скільки на побоюванні людської помилки, чогось непередбачуваного й несподіваного” [33, с. 37]. А вже Хрущов висловлювався з приводу можливої війни так: “Трагічне – вони можуть напасти – ми відповімо. Може вилитися у велику війну” [42, с. 617]. І у листі до президента США 26 жовтня радянський лідер писав: “Ви можете ставитися до нас із недовірою, але у будь-якому випадку Ви можете бути спокійні відносно того, що ми знаходимось при здоровому розумі і відмінно розуміємо, що, якщо ми нападємо на вас, ви нам відповісте так само. Однак і ви отримаєте те саме, що кинете проти нас. І я думаю, що Ви також розумієте це. ... Це говорить про те, що ми – нормальні люди, що ми вірно розуміємо і правильно оцінюємо становище. Отже, як же ми можемо допустити неправильні дії, котрі ви нам приписуєте? Це можуть зробити тільки самовбивці, котрі бажають самі загинути і перед смертю знищити весь світ. Ми ж хочемо жити і зовсім не бажаємо знищувати Вашу країну” [35, с. 357].

Подібні жажливі сценарії взаємного нищення породжували своєрідну аналітику помсти. Яскравим прикладом цього була написана незадовго до Карибської кризи книга відомого тоді експерта у сфері МВ Германа Кана з промовистою назвою “Про машину Судного Дня” (*About Doomsday Machine*). На його думку, це мав би бути ексклюзивний, недосяжний для суперника пристрій стримування та можливої помсти за напад у разі початку ядерної війни. Він мав би бути захищений, до прикладу, “на тисячі футів під землею” і підключений до мегакомп’ютера, з’єданого сотнями сенсорів по всій території США. Це пристрій глобального “заякування першого типу”. Як писав Кан, якщо радянський лідер “розпочне атомну війну, то Хрущов і все радянське населення буде автоматично й гарантовано знищено”, що робить таку “зброю заякування” більш ефективною, оскільки попередні засоби захисту спрямовані на знищення виключно мирного населення, а “не осіб

що приймають рішення” [57]. Американське експертне товариство було тоді шоковане. Кан поставив питання у такий несподіваний для багатьох спосіб: чи є “жах ядерної війни дійсно жахом”, чи його можна звести до зрозумілої (вирішуваної) інтелектуальної задачі? До речі, саме ця книжка Кана підштовхнула Стенлі Кубрика у 1964 р. до створення фільму-сатири на холодну війну “Доктор Стрейджлав”.

Підкреслимо, що реальна ситуація знаходилася дійсно на межі. На засіданні Політбюро 22 жовтня був і такий запис із промови Хрущова: “Плієву (командувач радянськими військами на Кубі) дати вказівку – привести у бойову готовність війська. Усіма силами на перших порах не застосовувати атомну [зброю]” [42, с. 618]. Як пише у своєму дослідженні російський історик Рудольф Піхоя: “... Командувач радянської групи військ на Кубі генерал армії І.Д. Плієв отримав усний наказ Хрущова застосувати ядерну зброю у випадку втрати зв'язку з Москвою, або ж при обставинах, що потребували самостійних рішень на місті. Міністр оборони Р. Малиновський відмовився підписати наказ, що надавав Плієву від імені Міноборони повноваження на самостійне застосування ядерної зброї. Однак, проводяючи Плієва на Кубу, Хрущов вдруге повторив свій наказ” [36, с. 233].

Отже, підсумовуючи результати кризового “мозкового штурму” в жовтні 1962 р. групою Кеннеді, Нойштадт і Мей зазначають, що наслідки могли б бути зовсім іншими, якщо б вони “не навчилися сприймати Хрущова як особистість, обтяжену власною історією та досвідом”. Можливо, припускають ці дослідники, кубинська ракетна криза “лише випадково завершилася успіхом. Ми не знаємо (і можемо ніколи не дізнатися), чому росіяни прийняли те рішення, яке вони прийняли; будь-який інший варіант міг призвести до трагічного фіналу”. Як би то не було, “звернення до історії дуже сприяло високоякісному аналізу й управлінню, що було притаманне ракетній кризі” [33, с. 35, 39].

Ми намагалися, провівши цей, зрозуміло, неповний, фрагментарний аналіз, показати наскільки суміш “почуттів і Ratio” акторів, що займають ключові посади, і експертів, які їм допомагають, спроможна змінити модель організаційної поведінки в ситуації критичного вибору. І взагалі, саме Карибська криза та її далекосяжні наслідки поставили перед експертним співтовариством запитання: “Чи можна визначити ті основні змінні, котрі у сукупності

визначають результати дій у сфері зовнішньої політики?...” [4, с. 295]. Це те ключове питання ситуаційного аналізу, над яким продовжуємо розмірковувати й сьогодні – через півстоліття після жовтневих подій 1962 року.

Аналітичний стиль мислення: спроба визначення ефективних підходів

Тепер час перейти до третього блоку, заявленого на початку статті контенту. Він стосується необхідності виробляти у тих, хто готується стати експертом у сфері зовнішньої політики, навички *аналітичного стилю мислення*.

По-перше, найбільш продуктивним для аналітика вважаємо формування *альтернативного підходу* до оцінки тих подій, що сталися, і можливості вибудувати кілька нетотожних сценаріїв майбутнього розвитку подій, спираючись, зрозуміло, на знання історії та відстежуючи події у царині того, що тебе цікавить сьогодні. Навіть в історії необхідність вивчення “багатоваріантності розвитку” пробиває собі дорогу, тому що зрозуміти те, що сталося можна лише “глибоко розглянувши” події, які “не сталися, але могли би статися” [26, с. 5]. Якщо історики іноді занадто сміливо вступають на стежку альтернативістики, то тим, хто займається короткостроковим і середньостроковим прогнозуванням, як кажуть, сам Бог велів. До речі, майже уся сучасна література постмодерну базується на вибудовуванні фантазмагоричних, альтернативних сценаріїв історичних подій, які могли розгортатися так, або ж інакше, коли навіть дрібна подія спроможна викликати “лавиноподібний потік змін”, наприклад, як це показано у відомому англійському дитячому віршику “Не було цвяху – підкова пропала...”¹.

Хоча як застерігають серйозні дослідники, до таких вільних “розумових” ігор необхідно ставитися з великою долею скептицизму. Потрібно приймати, до прикладу, як історичну даність, константу, різні природні, фізичні та фізіологічні явища. Так, цілком абсурдним виглядає припущення на зразок того, щоби було, якби Тунгуський метеорит впав би не там, де він впав, а на Москву чи Петербург.

¹Наведемо його у перекладі С. Маршака:

Не было гвоздя – Подкова пропала.
 Не было подковы – Лошадь захромала.
 Лошадь захромала – Командир убит.
 Конница разбита – Армия бежит.

Враг вступает в город,
 Пленных не щадя,
 От того, что в кузнице
 Не было гвоздя.

Некоректними стають судження про те, як форма носа Клеопатри вплинула на історію Риму, а чарівність мадам де Помпадур – на долі Франції і що сталося, якби вони виявилися менш привабливими [9]. Проте в історичному поясненні подій (де величезну роль відіграє суб'єктивізм самого дослідника) не варто, мабуть, скидати усе на дію “залізних законів”, що діють безвідносно до волі людей. В історії, як писав відомий літератор минулого століття Марк Алданов, діють “більйони більйонів ланцюгів причинності”. Тому її закони вкрай недостовірні. “Вони істинне царство випадку”. Однак у своїх відомих діалогах автор дискутує з самим собою: якщо ми усе приписуємо випадку, то тоді ми “просто повинні відмовитись від визнання можливості історичного дослідження...” [3]. Своє – “серединне”, помірковане пояснення співвідношення “випадку” і “причинності” вдало сформулював російський дослідник А. Бочаров, який зазначив: “наявність історичних альтернатив допустимо встановлювати лише у тих випадках, де було свідоме обрання людиною (чи групою людей) своїх дій. На цей вибір, звісно, впливають об'єктивні, незалежні від свідомості фактори, але вони не обов'язково є історичною випадковістю і не відміняють свободи вибору” [9].

Не можу не навести тут один яскравий приклад уже із царини літературної творчості. Знаменита антиутопія російського письменника Василя Аксьонова “Острів Крим” написана у дусі *альтернативної історії*, де автор робить припущення, як могла б обернутися історія, якби Крим не був захоплений більшовиками, а залишився в руках білих, підтриманих Антантою. Читач потрапляє у суперсучасний, архітектурно експресивний, англізований Симферополь (у книзі Симфі) середини 80-х років минулого століття, де “остров'яни” не бояться навіть землетрусів, оскільки живуть “під радарями, ракетами й супутниками червоних, за вісімдесят кілометрів від супердержави, улюбленої й тричі проклятої батьківщини – СРСР” [2, с. 16].

Цікавий елемент, чи точніше інструмент, ситуаційного аналізу, – *метод сценаріїв*. Нагадаємо, що сценарний метод особливо актуалізувався під час холодної війни, коли потрібно було виконувати нагальні завдання військово-політичного характеру в межах *кризової дипломатії* (що було частково продемонстровано нами вище на прикладі Карибської кризи). Метод сценаріїв досить складний, оскільки насправді аналітик має справу з “відкритістю майбутнього”, тобто можливістю реалізації за певних умов досить

значної кількості варіантів розвитку подій. За допомогою цього методу можна, зокрема, намагатися визначити можливі тенденції розвитку міжнародної ситуації на глобальному й регіональному рівнях; взаємозв'язки і взаємовпливи між вже діючими факторами і тими, що могли б появитися у майбутньому; загальну картину можливих станів, до яких спроможна розвинути ситуація під впливом тих чи інших внутрішніх і зовнішніх факторів.

Застосування сценарного методу, поза всяким сумнівом, надає дослідженню певну фрагментарність, але цей недолік у цілому прийнятний заради наближення до наукової істини.

Метод сценаріїв передбачає відразу кілька поглядів на один предмет, дозволяючи кожному з виокремлених аналітиком факторів до можливого розвитку ситуації залучити максимально можливу базу доказів. Сьогодні відомі різні реалізації методу сценаріїв і серед них такий, як отримання узгодженої думки. Остання методика, по суті, одна з іпостасей *методу Дельфі*, орієнтованого на отримання колективної думки різних груп експертів відносно визначальних подій у тій чи іншій сфері у певний заданий період майбутнього. Його недолік у тому, що досить часто недостатня увага приділяється взаємодії різних факторів, котрі впливають на динаміку розвитку ситуації. Практичне значення сценарного методу полягає насамперед у тому, що результатом прогнозу є більш глибоке розуміння тієї чи іншої ситуації. А вже це вимагає від відповідних акторів, які приймають рішення, вироблення *системи більш чи менш адекватних кроків*, котрі спроможні відвернути/змінити розглянуті сценарії розвитку подій. У такий спосіб вірогідне майбутнє може бути скореговане у ліпший бік. Використовуючи метод сценаріїв, експерту необхідно розуміти, що насправді його чекатиме на шляху розробки сценаріїв розвитку подій більше нечіткого, туманного й двозначного, аніж зрозумілого і впорядкованого. Про це добре сказав Альфред Шюц: “Існує відносно невелике ядро зрозумілого, чіткого і внутрішньо несуперечливого знання. Це ядро оточене зонами різних ступенів незрозумілості, нечіткості та невизначеності. За ними ідуть зони речей, просто прийнятних як даність... І насамкінець, існують регіони нашого повного незнання” [51, с. 673-674]. Зазвичай, коло проблем, для якого вдається розробити більш-менш адекватні моделі розвитку, видається значно вужчим за ту можливу *множину ситуацій*, в яких доведеться приймати реальні рішення.

“Батьком” сценарного методу вважається згадуваний вище Герман Кан. У 1967 р. учений написав (і це був його справжній успіх) відому книгу “Рік 2000”. Він представив свій прогноз у вигляді “базового тренда” – основних стабільних, довгострокових кількісних і якісних параметрів розвитку людства. Доповнений загальним трендом розвитку технологій (а Кан був “технооптимістом”) базовий тренд являв собою контури “невідворотного майбутнього”. Його прогнози, зрозуміло, пізніше піддавалися критиці, він сам неодноразово вносив у них поправки, однак сьогодні можна сказати, що досить велика частина їх збулася. До прикладу, Кан передбачив майбутній “вибуховий” розвиток Японії. У 1961 р. Кан заснував Гудзонівський інститут (*Hudson Institute*) – один із сучасних “мозкових центрів” США. За стилем думок його вважали генієм – як аналітик він не визнавав стереотипів і обмежень у мисленні, завжди шукав і знаходив нетривіальні, неочевидні рішення завдань, до виконання яких брався. Отримавши від деяких сучасників ярлик “людожера”, Кан насправді був дуже незлобним і жартівливим чоловіком. Він не намагався нікого перемагати, або ж знищувати: йому просто було цікаво думати і вирішувати нові й нові загадки у міжнародній сфері і не тільки. Пізніше вчений з іронією згадував про завдання при заснуванні Інституту, які ставилися колом експертів: “Коли ми розпочинали справу, ми... думали, що за перший рік підготуємо у письмовому вигляді усі матеріали для доброго міністра оборони; за наступний рік – для такого ж держсекретаря; за 3-й – для доброго президента; за 4-й – для доброго Генсека ООН, а за 5-й рік – для доброго Господа Бога. А потім кинемо цю справу” [58]. Про роль аналітиків дуже добре й у віршованій формі сказав відомий американський дипломат Джордж Кеннан [22] (містер X), коли покидав групу планування Держдепартаменту¹.

¹Друзья, винтики громоздкой машины, учителя и ученики,
Неутомимые как пчелы в улье труженики.
Обреченные на ведение бесполовой борьбы,
Полномочия и действия, в которой никак не определены.
Должны в тесном мире стекла и стали пребывать,
Но суть проблем и без поддержки раскрывать.
Обязанные чистое цветение, глубокие оттенки
и тонкое благоухание отбирать,
Чтобы затем все синтезировать и о полученных
результатах долгое время помалкивать...

Принцип “альтернативності майбутнього” і взагалі усе, про що тут згадувалось у зв’язку зі сценарним методом може бути дуже корисним у професійній підготовці аналітика-міжнародника. Однак варто пам’ятати: багатофакторний підхід ще не безперечна умова успіху праці експерта. Його використання на підготовчому етапі будь-якого комплексного дослідження наводить на думку, що у свідомості дослідника у кожен даний момент досліджуваний ним фактор, що має вплив на ситуацію, немовби намагається “посісти” домінуюче положення, внаслідок чого експерт може припуститися помилки й мимоволі абсолютизувати роль одного з факторів. Тут можна згадати так званий “парадокс Мангейма”, коли дослідження швидше скеровується переконаннями вченого, а не науковими фактами.

При цьому майже постійно виникає проблема *релевантності* того чи іншого дослідження, якщо брати ширше, його відповідності *дискурсу сучасних міжнародних відносин*. У якості дещо негативного прикладу наведемо дві аналітичні розвідки у царині міжнародних відносин, авторами яких є українські експерти Ігор Беркут і Роман Васишин – “Брат” і “Брат-2” [5; 6]. Автори, зокрема, претендують на аналіз “хитросплетінь зовнішньої і внутрішньої політики” і розраховують на увагу тих, хто займається “сценаріями майбутнього” і моделюванням збройних конфліктів.

Не будемо тут зупинятися на розлогій критиці цих книг, проте зазначимо, що відчувається певна тенденційність у побудові сценаріїв майбутнього міжнародного розвитку і місця в ньому України. Перша книга фактично присвячена ролі “російського фактору”. І незважаючи на критику авторами російського імперіалізму, вони пропонують “прагматично” оцінити ситуацію та “не відштовхувати, а прийняти російську руку дружби” [5, с. 227]. А на початку книги читаємо такий пасаж: “Нам не дано знати майбутнього, однак ми не можемо не усвідомлювати, що одним із головних факторів, котрий буде визначати хід українського історичного розвитку найближчим часом, є фактор російський. І не просто російський, а персонально фактор Володимира Путіна, одного з найяскравіших політичних лідерів сучасності” [5, с. 13-14]. Водночас, у книзі немало сторінок з антинатовською пропагандистською риторикою. Ось лише одна теза, що не підтверджується базовими підходами НАТО до країн-претендентів. Вони, як відомо, ґрунтуються на принципах відкритості і транспарентності економічних відносин. Отже, читаємо на одній з

перших сторінок: "... Більшість прихильників ліберальної доктрини і вступу до НАТО в середовищі українського політичного керівництва самі собою – персональне уособлення системної корупції в державі. Звідси і випливає їх намагання втягнути Україну саме в цей військово-політичний альянс. За нескінченними розмовами про "європейські цінності" і демократію, насправді легко проглядається бажання захистити поцуплені мільярди, заховавшись за натовськими багнетами" [5, с. 11]. Чи варто так писати про Європу, яка навпаки вимагає від України значно більшої відкритості і не тільки в економічній сфері?

До позитиву можна віднести те, що книга яскраво оформлена, у ній багато світлин, є нетривіальні підходи – як наприклад, "сни" президента Ющенка. Ось один з епізодів після розмови президента по ексклюзивному телефону спецзв'язку, виконаного у вигляді "товстої золотої бджоли": "У коридорі загриміло. Постріли, крики, знову постріли". Що це? Гучні тяжкі кроки... Ні... Цокання жіночих каблучків! Двері кабінету різко розчинилися. Вона. ... Обличчя не побачити, але президент шкірою відчував жакливу посмішку на цьому невидимому обличчі, що означала для нього одне – повний й остаточний провал усіх кращих надій. Кінець. Крах" [5, с. 7].

Інша книга з серії про "братів" України присвячена політиці Сполучених Штатів на початку століття та долі тих країн, які не бажають "сліпо слідувати" у фарватері політики Великого Чорного брата (мається на увазі президенство Б. Обами). Ідеться насамперед про "альтернативну" політику країн-ізоїв – Північну Корею, Іран і спротив американцям в Афганістані й Латинській Америці. У тексті є й просто PR-знахідки і пропагандистські родзинки. Ось, наприклад, назва розділу, де розглядається політика Ірану: "Ворогу не здається наш гордий Іран". А от як описують глобальну гру американських імперіалістів наші автори: "... Американська еліта ніколи не припиняє гру. Гра їй просто ніколи не набридає. ... Тількино закінчується одна партія, вони знову розставляють фігури і знов грають з тією ж завзятістю. Якщо у даний момент немає суперника, грають самі з собою" [6, с. 72]. Проте автори, незважаючи на виконане у "яскраво-чорних" тонах дослідження, подають досить неадекватну картину того, як Америка й американські яструби намагаються накинути на цілий світ підступну "петлю Анаконди". І про Україну у цьому контексті написано необ'єктивно і навіть образливо:

“Сполучені Штати є автором, конструктором і банкіром сучасної Української держави, яка появилася на світ стараннями, передусім, вашингтонських стратегів, в якості побічного продукту потужного геополітичного проекту, відомого всім під брендом «глобалізація»” [6, с. 11]. Виникає запитання: а де ж все-таки був народ, де у цій схемі ми з вами, читачу? Щоб там не казати ці розвідки, котрі претендують на серйозну аналітику, такими насправді вважатися не можуть, а в ліпшому випадку являють собою яскраво оформлену і “приправлену” фактами пропагандистську літературу, що немовби знята із запилених полиць доби холодної війни.

36

Зауважимо, що різні припущення стосовно можливих сценаріїв розвитку МВ потрібно робити, лише глибоко осягнувши суперечливі й взаємопов’язані процеси міжнародного життя. Не варто уникати проникнення у його складні проблеми, намагаючись хоча б у найбільш загальних вимірах пізнати сучасну всесвітню “картину”. При цьому не треба доводити до абсурду, так би мовити, “фрагментацію” предмета аналізу. В одній книзі з методології історії, на наш погляд, є цінне зауваження стосовно того, що дуже прискіпливий пошук фактів і захоплення фрагментацією може завести дослідника у глухий кут. Французький історик XIX ст. Поль Лакомбе, зокрема, зауважив, що внаслідок “збільшення маси історичної реальності” та частка, яку спроможний засвоїти кожний учений, “стає усе меншим фрагментом, усе менш значущою часткою цілого. Віддаляючись від концепції єдиного цілого, знання ерудита постійно знецінюється. В результаті ми приходимо до абсолютно нікчемних понять, котрі жодним чином не просувають уперед пізнання світу і людини” [цит. за: 41, с. 155].

Важливо підкреслити: справжній аналітик і прогностик не боїться також *несподіваного погляду* на звичні події, що дає досить часто неочікуване поєднання історичних і сучасних джерел. До прикладу, ми довго шукали “високий” і “приземлений” образ системи сучасного двовладдя в Росії, як висловився один політолог, феномена тандемократії. І знайшли: у Есхіла, і у джерелах Wikileaks. У Есхіла в трагедії “Орестея” це “високий образ”, що може бути цілком застосований до “російського тандема”. Есхіл, зокрема, пише про “Сопрестольных царей двудержавную мощь” [52, с. 13]. З оприлюднених у мережі документів Wikileaks про “правлячий тандем” можемо дізнатися чимало прагматично приземленого. Президент

Азербайджану Ільхам Алієв у момент відвертості відгукнувся про Путіна – Медведєва старовинною народною поговіркою: “В одному котлі двох голів не звариш...”.

Якщо ж аналізувати серйозно, то один із підсумкових документів американського посольства від 5 лютого 2009 р. з Москви засвідчує, що Путін, безсумнівно, у цьому тандемі керманіч. Директор Центру вивчення еліт і радник Кремля Ольга Криштановська, як зазначається у документі, у розмові з нами сказала, що “Путін виявився заручником ним же збудованої системи” і за всіма ознаками у 2012 р. (як було заявлено експертом на радіо “Ехо Москви”) він повернеться у президенти. При цьому Медведєв залишається заручником путінської бюрократії: з 75 найбільш впливових постів в урядовій ієрархії лише 2 займають люди, віддані Медведєву. Цікавий і експертний коментар до цієї інформації: “Беручи до уваги історичні традиції Росії та динаміку розвитку відносин у правлячому тандемі, нинішня двоголова модель управління (*bicephalous ruling format*) навряд чи закріпиться на довгий строк. Медведєв і Путін добре працюють разом, але в їх тандемі на руках у Путіна більше карт, і вони вагоміші. Його повернення до Кремля не виглядає невідворотним, але при збереженні стабільності ситуації саме Путін визначатиме, хто стане наступним президентом Росії – чи він сам, Медведєв чи хто-небудь ще” [14].

Політичний аналіз, зрозуміло, відрізняється від аналізу подій і ситуацій історичних. Передусім тому, що погляд експерта, аналітика сучасних подій, прогностика повернутий у майбутнє, а погляд історика у минуле. Як влучно колись зауважив Юрій Лотман, історик точно знає, чим закінчилася та чи інша історична “п’єса”, а експерт, що зазирає “за лаштунки майбутнього”, спроможний лише “уловити”, намацати деякі тенденції.

І тут приходимо до ще одного базового принципу більшою чи меншою мірою адекватного аналізу – *не варто боятися (і соромитися) на цьому шляху помилок*. Адже відкриття невідкритих просторів, ще не сходжених стежок, висунення експертом оригінальних гіпотез і “свіжих ідей” (*fresh ideas*) завжди іде поряд із можливістю помилок. Щоб сприймати світ реально і наскільки можливо адекватно, необхідно хоча б щось не розуміти, навіть у чомусь відчувати себе профаном. Саме незнання чогось – серйозний стимул для пізнання. Пошуки ж істини майже завжди вимагають

від дослідника певної безоглядності, ризику за відсутності гарантій, що рухаєшся у правильному напрямі. Інша справа, що за будь-яких обставин необхідно знайти можливості подолати помилки, відійти від хибних критеріїв й оцінок. Як підкреслили сучасні харківські дослідники Олександр Тягло та Тетяна Воропай, наука як “царина доказового знання повинна задовольнитися *тестом на брехню* відповідних суджень шляхом їх критики”. Важливо, що свої ідеї О. Тягло розвинув і виклав у посібнику “Критичне мислення”, щоби студент міг “до певної міри самостійно” сформувані “потрібні знання і вміння культурної критики” [49, с. 7]. Теорії мають робити, за Карлом Поппером, успішні передбачення, тобто бути підтверджуваними, а також “спростовуватися у випадку їх хибності”. Поппер писав у своїй інтелектуальній автобіографії, що “наукова позиція – це позиція критики; ця позиція шукає не підтвердження, а критичних перевірок” [цит. за: 48, с. 12-13]. Відомий теоретик МВ Джеймс Розенау, який велику увагу у своїх працях приділив не державі, а взаємодії неурядових організацій, бюрократії соціальних груп і транснаціональних акторів (а останнім часом *антропології МВ*), зазначає таке: “Я думаю для дослідника дуже важливо завжди залишатись гнучким, визнавати свою неправоту, «невчасність», боротися з хибамі передусім у самому собі. Важливо не замикатись у «башті зі слонової кістки», не боятися уточнювати інформацію, на якій ти базуєш свої висновки. Я не бачу трагедії в тому, що більш пізні дослідження чи події можуть примусити тебе відмовитись від поглядів, котрі ти відстоював упродовж всієї попередньої діяльності. Швидше, навпаки: для мене це ознака особистої сили та академічної зрілості” [44].

Важливо відзначити, що саме такий *критичний стиль* мислення мають у всі часи формувати університети. Однак це далеко не так. Відразу після Другої світової війни представники відомої Франкфуртської школи Теодор Адорно і Макс Хоркхаймер, повернувшись до Західної Німеччини, відчули тенденції, які особливо проявились і за часів нацизму: культура, залежна від промисловості, вкрай технізована, змінює призначення освіти, призводить до насадження “культури поверхової”, сприяє формуванню психології “авторитарної особистості” і перешкоджає *формуванню просвіченої думки*, зводючи нанівець будь-які спроби боротися із забобонами й авторитарними звичками.

Подібні процеси відбуваються сьогодні й у вітчизняній університетській сфері. Як зазначає Михайло Мінаков, у наших умовах Університет мав би відповідати за модернізацію українського суспільства, зокрема за “розчаклування та деміфологізацію самоусвідомлення” суспільства. А поки що ми маємо справу з дієвістю імітації, яка “панує в більшості шарів української публічної сфери, і віра в те, що маска може стати справжнім обличчям, спирається на поширену думку про діалектичний перехід імітації в справжність”. З іншого боку, науковці університетів надзвичайно активні у “сфері відтворення й утворення панівних ідеологем і режимів істин” [30, с. 85-87]. Можна стверджувати, що наша історіографія, правда, з певними обмовками, уможлиблює поки що дослідження у “стадії дзеркала”. В подібній історичній кімнаті дзеркал продовжують домінувати позиції та образи, пов’язані з проекцією, апологетикою, подоланням, ностальгією і порятунком [45, с. 389].

Відомий американський теоретик і практик критичного мислення Річард Пауль визнавав ще у 90-ті роки: американська модель навчання та мислення фокусувалася на тому, що можна назвати “поверховим знанням”. Вона підтримувала той вид мислення, який пов’язаний з механічним вибором варіанта рішення. “Ми розуміємо сьогодні, що майбутні оцінки повинні фокусуватись на мисленні вищого порядку (*higher order thinking*), що вони повинні цінувати думку, а не механічне повторення, а також заангажованість учнів у добровільну інтелектуальну працю” [48, с. 234]. Особливо підкреслимо тут думку, що таке мислення може бути лише полемічним. Адже, за Пітером Слотердайком, саме полеміка “керує пізнанням і визначає його форму”. Ми насправді втягнуті як мислителі, диспутанти й виконавці у відроджуваний світ Універсальної Полеміки, де у суперечці двох справний полеміст намагається виступати водночас і як *polemicus*, і як *arbiter* [45, с. 374-375]. Детальніше про значення і роль суперечки у сучасній філософській полеміці можна дізнатися з евристичної статті сучасного російського філософа Віталія Лехцієра [25].

Замість висновків

Отже, аналізуючи деякі глобальні тренди, можна зробити певні при-пущення, що в сучасному світі формується система глобального врядування дуже подібна до ідеї чотирьох “глобально-регіональних поліцейських” президента Рузвельта у складі США, Великобританії, Радянського Союзу та Китаю. Щоправда, кінець ХХ століття вніс свої

корективи, виключивши Англію і “розваливши” СРСР. А в цілому ж схоже на те, що тріада розпочинає нову світову роботу. Росія ж, можливо, забажає, щоби балансиrom між США і великим Китаєм була “велика Європа” у складі ЄС і нинішньої РФ (європейські технології + російські військові та енергетичні ресурси). При цьому і дихотомія часів холодної війни також втрачає сенс, оскільки навіть Бен-Ладен не менше “вбудований” у глобальний капіталізм, ніж сам Буш. Загальна картина світу, що постала з Wikileaks, маловтішна. Самоочевидно, що нинішнім світом керує “група циніків, які завжди можуть домовитися між собою. А всі ми ризикуємо стати безправними полоненими у Великій інформаційній війні сучасності” [34, с. 5].

Важливо зрозуміти, що глобальний капіталізм не може спиратися лише, скажімо, на міць США як держави-системи: йому потрібно бути, перефразовуючи Бурдьє, усім глобальним полем з його складовими, економіками-імперіями відповідних субрегіонів – можливо, Нової Азії з центром у Китаї, Північної Євразії з Росією на чолі, а також ЄС. Тому-то ототожнення глобального капіталу з американізацією лише затуманює реальну політичну ситуацію, що складається в Ойкумені.

40 — Варто уяснити також і те, що сьогодні (і цю думку підтримують представники серйозних шкіл ТМВ) майже неможливо віднайти універсальну, “тверду” пояснювальну теорію, побудовану на жорстких причинно-наслідкових зв'язках та їх аналізі. Міжнародник-аналітик має уникати будь-яких лінійних пояснень у розвитку МВ у дусі античного розуміння логіки. Міжнародна структура – досить гнучка й являє собою своєрідний мікс сфер і рівнів аналізу за умов діяльності різних акторів МВ – починаючи від держави, наднаціональних і неурядових інституцій і аж до індивідів, кожному з яких за різних обставин інколи неможливо надати певної переваги.

По-друге, адекватний політичний аналіз має хоча б на 20-30 відсотків ґрунтуватися на знанні історії, врахуванні її колишніх трендів і неповторних подій, з яких вони склалися. Важливо враховувати історичний чинник і сучасні рушійні сили складних, неоднозначних процесів, які ми піддаємо аналізу. Наведемо тут один невеличкий приклад. Кожна з країн Європи намагається сьогодні потрапити до Шенгену. А якщо подивитись углиб історії, то одним із перших зачинателів цієї ідеї був Наполеон Бонапарт. Він сподівався, відзначає згадуваний Алданов, спираючись на автентичні джерела, що після перемоги над Росією у “всій Європі встановиться єдиний

порядок, війн більше ніколи не буде, не існуватиме кордонів і віз, мешканці Парижа, Москви, Варшави, Берліна, Відня, Рима будуть всюди у себе вдома” [3].

Наостанок декілька зауважень щодо аналітики та її параметрів у сфері МВ.

За оцінками вчених на сьогодні нараховується більш ніж 200 методів аналітики та прогнозування, однак в якості базових використовується лиш 15-20. Про деякі з них ішлося на цих сторінках. Ідеальна і поки що не досяжна мета у цій царині – щоби з’єднати усіх адекватних, критично мислячих експертів МВ і (на думку Андрія Макаричева) поступово ввести їх у міжнародні “інформаційні потоки”, де циркулюють ідеї та концепції. Дослідник, зокрема, пише про трансрегіональні “епістемологічні співтовариства” (*epistemic communities*), що складаються з учених, експертів, професійних консультантів і передбачають мережеву форму організації професійного знання [27, с. 34].

На жаль, відсутність експертів із країн СНД, як написав Михайло Погребинський (єдиний з українських аналітиків запрошений на згадуваний Валдайський форум), стала традицією цього досить елітного Клубу [37, с. 7]. 15 жовтня 2010 р., під час зустрічі в ЧНУ, ми запитали депутата Анатолія Гриценка про Валдайський форум. З відповіді можна було зрозуміти, що його особисто запрошували, він не зміг поїхати і передав естафету Погребинському [29]. Ми вважаємо, що до України тоді стануть прислуховуватися на подібних форумах, коли ми знайдемо у собі сили стати більш економічно самодостатніми, політично консолідованими й демократично розвиненими, тобто *ефективним суспільством і державою середньої ваги*. А поки що українська політика нагадує не дуже жваву, але досить складну “гру нюансів сірого на сірому” [45, с. 488].

І ще одне. Не варто, мабуть, абсолютизувати, аналізуючи стан речей на світовій арені, роль і значення *геополітичних підходів*. Географія не завжди (і це видно з історії невеликих і “не вдало” розташованих країн) визначає долю держави. Геополітика – це лише один з аналітичних інструментів, що може стати у нагоді під час вивчення світових трендів і побудови сценаріїв майбутнього. “У нас немає іншого шляху, – зауважує Дж. Розенау, – крім того, щоби відштовхнутись від теорії, досліджувати емпіричну реальність і потім знову повертатись до теорії, перевіряючи запропоновані гіпотези,

формувати на їх основі політику, проводити її в життя і потім знов удосконалювати сформульовані раніше гіпотези, відшліфувати їх і, звіряючись з ними, корегувати намічену політику. Саме у такий спосіб наука і практика мають в ідеалі доповнювати одна одну” [44]. Ось і отримали своєрідне “гончарне коло” аналітичного мислення, ефективність якого забезпечується сьогодні і тим, що у нас (як у експертів) є більш-менш вільний доступ до сучасного інтелектуального ферменту.

Подібні вміння, звісно, не усім потрібні, і є дуже небагато мислячих молодих людей (проте їх число, сподіваюсь, неухильно росте), які дійсно бажають досягти успіхів на ниві міжнародної аналітики. Адже для досягнення такої мети потрібно багато працювати і головне майже кожного дня жертвувати лівову долю свого вільного часу. Як влучно зауважив колись Рудольф Штейнер, для справжнього вченого лабораторний стіл повинен зробитися вітарем. Цілком можливо, мабуть, ми дещо перебільшуємо...

42

Джерела та література:

1. Аджубей А. Те десять лет / А. Аджубей. – М.: Советская Россия, 1989. – 333 с.
2. Аксенов В. Остров Крым / В. Аксенов. – М.: Эксмо, 2009. – 512 с.
3. Алданов М. Ульмская ночь (философия случая). – Нью-Йорк / М. Алданов. – Режим доступа: [www. geocities.com/plt_2000 plt_us/aldnv](http://www.geocities.com/plt_2000_plt_us/aldnv)
4. Аллисон Г. Т. Концептуальные модели и кубинский ракетный кризис / Г. Т. Аллисон // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 271-295.
5. Беркут И. В. Брат / И. В. Беркут, Р. Н. Василишин. – К.: Саммит-книга, 2009. – 232 с.
6. Беркут И.В. Брат-2 / И. В. Беркут, Р. Н. Василишин. – К.: Саммит-книга, 2011. – 288 с.
7. Борох О. Возвращение небесного повеления / О. Борох, А. Ломанов // Pro et Contra. – 2009. – Май – август. – С. 65-88.
8. Борох О. Неосоциализм Ху Цзиньтао и современная идеология КНР / О. Борох, А. Ломанов // Pro et Contra. – 2005. – Ноябрь-декабрь 2005. – С. 20-39.
9. Бочаров А. В. Историографические и методологические аспекты использования понятия “случайность” в изучении исторических

альтернатив / А. В. Бочаров. – Режим доступу: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/297/image/297_111.pdf

10. Бузан Б. Уровни анализа в международных отношениях / Б. Бузан // Теория международных отношений на рубеже столетий / под. ред. К. Буса и С. Смита. – М.: Гардарики, 2002. – С. 208-226.

11. Булкот О. В. Азійська валютна інтеграція як чинник зародження поліполярної світової валютної системи / О. В. Булкот // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наукових праць. – Вип. 20. – К.: НАУ, 2008. – С. 86-92.

12. Веттиг Г. Н. С. Хрущев и Берлинский кризис 1958-1963 годов: Политика угроз и возведение Берлинской стены / Г. Веттиг. – М.: РОССПЭН, 2007. – 408 с.

13. Вонаут Г. Державний суверенітет та вступ до ЄС – чи є ці поняття суперечливими? Вивчення питання на прикладі Австрії / Г. Вонаут // Австрія та Україна в ХХ ст.: в пошуку ідентичності та суверенітету: матеріали міжнародної наукової конференції (Чернівці, 6 жовтня 2009). – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 371-397.

14. “Все управление в руках у Путина”. Кто будет принимать решение по 2012 году. – Режим доступу: <http://www.rusrep.ru/article/2010/11/29/medvedevputin>

15. Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.) / А. Ф. Добрынин. – М.: Автор, 1996. – С. 688 с.

16. Единая Азийская валюта. – Режим доступу: www.kolohost.ru/?p=4999

17. Зайончковская Ж. Перед лицом иммиграции / Ж. Зайончковская // Pro et Contra. – 2005. – Ноябрь – декабрь. – С. 72-87.

18. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку / Р. Каган. – Львів, 2004. – 133 с.

19. Каплан Р. География китайской мощи / Р. Каплан. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/Poslednii-ruberz-dlya-NATO-14956>

20. Капчан Ч. Последний рубеж НАТО / Ч. Капчан. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/Geografiya-kitaiskoi-moschi-14959>

21. Караганов С. Предисловие / С. Караганов // К Союзу Европы. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба “Валдай”. – М.: СВОП, 2010. – 32 с.

22. Кеннан Дж. Мемуары 1925-1950 / Дж. Кеннан. – М., 2002. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/usa/kennan/19.html>

23. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.

24. К Союзу Европы. Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба “Валдай”. – М.:СВОП, 2010. – 32 с.

25. Лехциер В. Л. Спор о споре, или колючая изнанка методологии / В.Л. Лехциер. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ssu.samarara.ru/pages/publ/lehcier/sporspor.pdf>

26. Лещенко В. Ветвящееся время: История, которой не было / В. Лещенко. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 588 с.

27. Макарычев А. Проектные сети, трансферт знаний и идея «обучающегося региона» / А. Макарычев // Pro et Contra. – 2003. – Т.8. – № 2. – С. 32-49.

44 — 28. Макнамара Р. Путем ошибок – к катастрофе. Опыт выживания в первом веке ядерной эры / Р. Макнамара. – М.: Наука, 1988. – 149 с.

29. Матеріали зустрічі с Анатолієм Гриценко, 15 жовтня 2010 р. // Архів автора.

30. Мінаков М. Дійсність університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом / М. Мінаков // Дух і літера. Університетська автономія. – №19. – К., 2008. – С. 84-92.

31. Неклесса А.И. Постсовременный мир в новой системе координат / А.И. Неклесса // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб.: Алетейя, 2000. – 320 с.

32. Неклесса А. И. Феномен 11 сентября и движение к нестационарной системе мировых связей / А. И. Неклесса // Россия XXI. – 2002. – №4. – С.4-26.

33. Нойштадт Р. Современные размышления о пользе истории для тех, кто принимает решения / Р. Нойштадт, Э. Мэй. – М.: Ad marginem, 1999. – 383 с.

34. Пахльовська О. Новорічна анкета “Дня” / О. Пахльовська // День. – 2010. – 30-31 грудня. – С. 5.

35. Письмо Председателя Совета Министров СССР Н.С. Хрущева Президенту США Дж. Ф. Кеннеди о ситуации, сложившейся вокруг Кубы, 26 октября 1962 // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964.– Т.3. – С. 357.

36. Пихоя Р. Г. СССР: История власти. 1945-1991 / Р. Г. Пихоя. – М.:

Изд-во РАГС, 1998. – 734 с.

37. Погребинський М. «Відсутність експертів із країн СНД – негласна традиція Валдайського клубу» / М. Погребинський // День. – 2010. – 12 жовтня. – С. 7.

38. Попов И.М. Россия и Китай: 300 лет на грани войны / И.М. Попов. – М.: Астрель, 2004. – 511 с.

39. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1360 с.

40. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. в 3 т. – Т. 3. Постановления. 1959-1964 / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2008. – 1271 с.

41. Про А. Двенадцать уроков по истории. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 336 с.

42. Протокол № 60. Заседание 22 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 617.

43. Протокол № 61. Заседание 25 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: в 3 т. – Т. 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 621-622.

44. Розенау Дж. «... Квантификация подразумевает прежде всего поиск закономерностей...» / Дж. Розенау. – Режим доступа: www.intertrends.ru/eighteenth/008.htm

45. Слотердаjk П. Критика циничного розуму / П. Слотердаjk. – К.: Тандем, 2002. – 544 с.

46. Третьяков В. СССР как научная проблема / В. Третьяков // Известия. – 2010. – 25 листопада. – С. 5.

47. Труш С. Китайская тема в Америке (реферативный обзор) / С. Труш. – Режим доступа: intertrends.ru/sixth/021.htm

48. Тягло А. В. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века / А.В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.

49. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник / О. В. Тягло. – Харків: Основа, 2008. – 189 с.

50. Шифртелеграмма посла СССР в США А. Ф. Добрынина из Вашингтона о беседе с Р. Кеннеди об условиях урегулирования кубинского кризиса, 27 октября 1962 г. // Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. Т. 3. Постановления 1959-1964. / Гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 383.

51. Щюц А. Тиресий, или наше знание будущих событий / А. Щюц // Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 673-674.

52. Эсхил. Орестея. Прикованный Прометей: Трагедии / Эсхил; [пер. с др.-греч. В. Иванова, А. Пиотровского]. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 216 с.

53. Этциони А. «... Новый режим глобального управления выковался на крови...» / А. Этциони. – Режим доступа: www.intertrends.ru/nineteenth/012htm

46

—

54. Crockett R. The Cuban Missile Crisis / R. Crockett // Readings in American foreign policy: historical and contemporary problems / David Bernell. – N.Y.: Pearson Education, 2008.

55. Foreign Policy, Dec.2010. – Режим доступа: www.paragkhanna.com/?p=602

56. Huntington S. The Lonely Superpower / S. Huntington // Readings in American foreign policy: historical and contemporary problems / ed. by David Bernell. – N.Y.: Pearson Education, 2008. – P.379-388.

57. Khan H. About Doomsday Machine / H. Khan. – Режим доступа: www.scribd.com/doc/16750253

58. Kahn Hermann. – Режим доступа: www.hudson.org/learn/index.cfm=Hermann

59. MacMillan M. Nixon in China. The week that changed the world / M. MacMillan. – Toronto: Penguin books, 2006. – 394 p.

60. Nixon in China / Music by John Adams; Libretto by Alice Goodman. – N.Y., 1987. – 62 p.

61. Rex Li. A Rising China and Security in East Asia: Identity construction and security discourse / Li Rex. – L.: Routledge, 2009. – 297 p.

ІНФОРМАЦІЙНІ РИЗИКИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

У статті досліджуються важливі технічні та гуманітарні аспекти розповсюдження інформації за допомогою сучасних ЗМІ. Автор аналізує поняття інформаційного ресурсу та піднімає ряд актуальних проблем у сфері інформаційних загроз і формуванні ефективної системи інформаційної безпеки суспільства на початку XXI ст.

Ключові слова: інформаційний ресурс розвитку, інформаційні ризики, інформаційна безпека, державне управління, національний інформаційний простір.

The article focuses on the investigation of important technical and humanitarian aspects of informational spreading by modern mass media. The author analyzes the concept of informational resources and raises number of problems in the sphere of informational threat and in the generation of effective society informational security at the beginning of XXI century.

Key Words: informational resources of development, informational feed marks, informational security, public management, national informational space.

Одна з головних характеристик сучасного суспільного розвитку, яка відображає в собі всі його протиріччя, безумовно, – активне впровадження в усі сфери життєдіяльності суспільства інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Увібравши в себе найліпші якості засобів зв'язку й апаратних засобів обчислювальної техніки, ІКТ зумовили революцію в інформаційних відносинах людства, розвитку науки, освіти, промисловості – у всьому комплексі його соціально-політичних відносин. Сучасні національні суспільства, встановлюючи нові геополітичні орієнтири для визначення напрямків свого розвитку та діяльності державних структур, дедалі більше роблять це з огляду на загальну діяльність людства в глобальному інформаційному середовищі.

За таких умов питання щодо функціонування інформації як стратегічного ресурсу розвитку держав дедалі більше набирає ваги в організаційній структурі заходів державного управління, і, як

наслідок, проблеми інформаційного обміну в державі набувають ознак проблем національної безпеки, стають ключовими в системі організації державного управління всіх країн. Неухильно зростає значимість багатьох інформаційних факторів, зокрема, у всіх її складових – політичній, економічній, військовій, правоохоронній тощо, і, як наслідок, суспільство набуває ознак інформаційного.

У поняття «інформаційне суспільство» вкладають різний сенс, але суть справи в тому, що процеси поширення та збереження інформації стають головною рушійною або, навпаки, стримуючою силою розвитку всіх сфер життя. Більше того, перевага тут стає вагомим силою, що сприяє не тільки можливостям перерозподілу політичних, економічних і соціальних ресурсів, – вона трансформувє звичні загальні критерії оцінки, скажімо, військової могутності й політичних можливостей держав, змінює взагалі традиційні форми силового їх протистояння та протиборства. На перший план виходять різні за формою і засобом прийоми застосування дії, однак, основна їх мета, безумовно, – досягнення технологічної переваги.

48

Під час вивчення проблематики становлення та розвитку інформаційного суспільства найцікавішим, безперечно, є питання щодо формування витоків інноваційних засад в історії розвитку людської цивілізації. Дослідники по-різному відповідають на це питання.

Виділяючи в історії людства певні ступені й етапи розвитку інформатизації, як засобу трансферу інновацій, багато дослідників починають із виникнення мови, появи писемності тощо, що змушує нас погоджуватись, проте лише в тому, що процеси інформаційного обміну в суспільстві мають тривалу історію та відображають у собі певні ознаки його організації.

Ставлення суспільства до знань та інновацій і взагалі технологій обміну інформацією завжди багато в чому персоніфікувало технологічний уклад життя, а їх за всю історію людством пережито принаймні чотири: революцію матеріалів (кілька тисяч років тому), коли люди навчилися обробляти каміння і почали створювати примітивні інструменти; промислову революцію (приблизно 300 років тому), пов'язану з початком масового використання машин і верстатів; енергетичну революцію (початок ХХ сторіччя); і, врешті-решт, інформаційну революцію, яка відбувається на наших очах з останньої третини ХХ сторіччя та, власне, зумовлює наше сьогоднішнє розуміння інформатизації суспільства.

Незаперечне у всій парадигмі розвитку те, що умови інформаційного обміну в природі взагалі та в людському співтоваристві, зокрема, завжди підпорядковано завданням розвитку або регресу. З першої думки людини про світ і про себе, з першого малого винаходу, ідея або проект якого передавалися іншим (усно, в переказах, потім письмово, в документах і книгах), починався потік інформації, знань, концепцій, який оточує нині всю планету. Інформація вже стала певною специфічною оболонкою Землі (ноосферою), і в процесах обміну інформацією люди і суспільства обирають лінію поведінки, задовольняючи і реалізуючи інтереси, адаптуються за допомогою нових знань і освітніх програм до змін умов існування у світі, передають прийдешнім поколінням досвід минулого і одночасно прогнозують майбутнє.

Зрозуміло, що лише наявність і доступність інформації допомагала людині приймати інноваційні рішення в усіх сферах діяльності, оскільки потреба в інноваціях, додатковій інформації та знаннях була завжди. Особливо гостро виникала вона, коли знижувався рівень життя, або темпи розвитку виробництва, і, як наслідок, загострювалась економічна ситуація, ускладнювалися демографічні процеси, збіднювалась людська культура.

Безумовно, початок інформатизації суспільства не варто пов'язувати з процесами виникнення мови, усних форм передачі інформації та навіть із появою письменності. Потрібно починати із впливів інформації на суспільство з появою новітніх технічних засобів, які почали об'єднувати (інтегрувати) в собі засоби зв'язку й обчислювальної техніки, забезпечивши фіксацію, збереження, обробку, передачу та розповсюдження інформації на принципово новому рівні, тобто інформатизацією такою, якою ми її сьогодні розуміємо. Вона чітко співвідноситься із сукупністю відносин і новітнім станом суспільного розвитку, його промисловою та науково-технічною діяльністю, яка багато в чому визначається процесами долучення до джерел змістовної інформації.

За таких умов особливого значення набуває надійність апаратури, алгоритмів і каналів передачі та розповсюдження змістовної інформації, оскільки сьогодні за допомогою можливостей сучасних засобів комунікацій і лібералізації законодавства, інформація та знання активно, так або інакше, переходять у все більш доступну для невизначеного кола користувачів форму – інформаційний ресурс

(ІР), сформованого і поданого, зокрема, в електронному вигляді.

Змістовну систематизовану інформацію, не без підстав, завжди розглядали в якості одного з найважливіших ресурсів розвитку суспільства і можливостей для експансії в усіх сферах. Однак поряд із матеріальними, енергетичними й людськими ресурсами вона стала зовсім недавно. Цьому сприяв стрімкий розвиток і розкриття інноваційних можливостей комп'ютерних технологій і засобів зв'язку. Вони всюди підвищили темпи акумулювання знань, узагальнення й оформлення їх в якості інформаційного ресурсу розвитку – особистого, суспільного, державного. Останнім часом інформаційний ресурс дедалі більше являє собою окрему, нематеріальну субстанцію життєдіяльності суспільства, дедалі більше перетворюється у ресурс інноваційного розвитку людства.

50

Набуваючи властивостей широко споживаного товару, ІР завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) все більше об'єднує діяльність щодо розвитку поняття високоосвічених фахівців у всіх галузях науки, освіти, економіки та політики, які активно поширюють знання та змістовну інформацію у світовому віртуальному інформаційному середовищі та, як наслідок, швидко розвивають технології створення особливої електронної форми ІР і пошукових систем, стимулюючи інноваційний розвиток людства.

Споживчі властивості інформації давно виявилися аналогічними до властивостей традиційних ресурсів. Це дало підставу застосувати до інформації багато економічних характеристик (ціна, вартість, витрати, прибуток тощо), до того ж боротьба за володіння знаннями, інформацією, інформаційними ресурсами і технологіями комунікацій завжди супроводжувала боротьбу за владу, за можливість управляти справами суспільства, визначати напрямки суспільного розвитку, утворювати сферу політичного життя, формувати політичні документи й ідеологію, використовувати фінансові й узагалі всі матеріальні та нематеріальні ресурси.

Через новий транспортний ланцюг Інтернет і глобальні інформаційні мережі взагалі ІР принципово змінили не тільки обсяг знань, необхідних для розвитку країн і націй, але, що важливо, змогли досягти якісно нового рівня впливу ІР на розвиток усіх сфер суспільства, підвищивши можливості кожного у спілкуванні зі світом, який нас оточує, надає владним структурам нові й унікальні форми управління розвитком.

За підрахунками Університету Берклі (University of California at Berkley), за період з 1999 по 2005 роки кількість інформації, виробленої у світі, зросла на 38 %. Людство щорічно виробляє таку кількість інформації, що нею можна заповнити 500 тис. Бібліотек Конгресу США (це найбільше книгосховище світу, в ньому нараховується 29 млн. одиниць книг та інших друківаних матеріалів, 58 млн. манускриптів, 12 млн. фотографій, 4,8 млн. карт, 2,7 млн. аудіо- та відеозаписів). 93 % загальносвітової інформації міститься в електронному вигляді [1].

Інформаційний ресурс у вигляді електронних архівів і бібліотек швидко став обов'язковою складовою інформаційних ресурсів усіх країн. Збільшуючи залежність суспільства від процесів їх накопичення та поширення ІР, перетворюючи їх в об'єкт різноманітних економічних і суспільно-політичних відносин, людство змушено було підняти вимоги до змісту і структурованості інформації, що загостило наприкінці ХХ століття боротьбу науково-виробничих корпорацій за право володіння ними. Вимоги та темпи прискорення процесів світового науково-технічного прогресу на тлі розвитку новітніх утаємничених технологій зумовили потребу в їх конверсії або «подвійному» використанні, що змусило докорінно переглянути національні законодавства та взагалі всі засади роботи з інформацією. Усе це позначилося появою гігантських масивів інформації про безліч нових технологій виробництва різноманітних товарів і послуг.

Впроваджуючи новітні технології подвійного призначення у виробництво цивільних товарів, проводячи конверсію та диверсифікацію виробництв, діяльність яких завжди була підпорядкована створенню та виробництву зброї, західні компанії почали отримувати надприбутки, завдячуючи монопольному привласненню інтелектуальної ренти від винаходів, патентів і «ноу-хау».

Можна сказати, що саме це і згенерувало фантастичну енергію хвилі-цунамі – фінансових і організаційних ресурсів людства в розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і, як наслідок, нову величезну хвилю розвитку земної цивілізації – інформаційну, яка вимагає органічного входження людини в середовище обігу інформації – інформаційну сферу – на рівні свідомого відношення до інформації, спонукаючи створення досконалих механізмів управління цим феноменом на рівні держави.

Зумовлюючи стрімкий рух від індивідуального знання до знання соціуму в усіх напрямках життя та взагалі загальнозрозумілої діяльності, ІКТ і технології формування ІР сьогодні об'єднуються, активно трансформуючи в електронні бази змістовну інформацію та знання, які накопичуються, зокрема, на серверах державних установ, доступ до яких у нас часто легковажно відкрито, у тому числі, і для інформаційно-аналітичних структур транснаціональних корпорацій (ТНК) провідних країн світу. Вони, маючи певний потенціал і досвід, підтримують за рахунок цих ресурсів свої економічні, військові та політичні структури. Різноманітністю своїх зв'язків і засобів впливу дії ТНК нагадують дії спрута, який захоплює все нові й нові аспекти діяльності нашого суспільства, його об'єктів і суб'єктів, які вже входять до сфери їх владного впливу, або стимулюються до включення у такі відносини.

52

За таких умов актуальність розробки проблематики створення, збереження та захисту ІР як напрямку науки про державне управління зумовлена тим, що державна інформаційна політика, її формування та реалізація виходить сьогодні на передній план загальної політики держави, без цивілізаційного вирішення питань доступу до новітнього ресурсу розвитку, яким є інформація, не можна розпочати роботи, скажімо, щодо формування національного інформаційного простору.

Постійно стимулюючи розвиток і вимагаючи широкого впровадження все нових і нових засобів контролю технологій наших комунікацій, які необхідні в загальних процесах обміну інформацією, або простому спілкуванні, ми, деякою мірою, а це пов'язано із глобалізацією знань і універсалізацією технологій, змушені постійно збільшувати швидкість змін правил, норм і законів поведінки з інформацією у всіх сферах людської діяльності, зумовлюючи появу конкуренції серед постачальників інформації та зростання вимог щодо процедур і прав доступу їх до інформації, якою володіють окремі люди, їх угруповання, суспільство і, зокрема, органи влади.

Сьогодні бачимо, що багато різноманітних злочинів пов'язано з неправомірним використанням комп'ютерних систем. Кількість і різноманіття порушень має тенденцію до зростання. Вже виник і зростає новий вид злочинності – кіберзлочинність. Значного поширення набуло шахрайство з банківськими платіжними картами (оплата товарів і послуг за чужий рахунок), із персональною

інформацією громадян. Наприклад, за повідомленнями російських ЗМІ в Росії протягом 2010 року вкрадено у громадян близько одного трильйона рублів. Системно розкрадаються масиви інформації та вітчизняних банків, податкових служб, взагалі правоохоронних відомств і міліції, зокрема, для використання їх приватними особами з метою збагачення.

Зрозуміло, що більшість таких тенденцій стали можливими внаслідок відсутності повноти в системному погляді як на процеси інформатизації, так і на зростання можливостей різноманітних загроз для інформації внаслідок відставання можливостей технологій захисту інформації від можливостей технологій її отримання й обробки, зокрема, і при активному входженні приватних структур в процеси облаштування сучасних засобів ІКТ для потреб структур державного управління. Своєю ініціативою вони, безумовно, постійно розширюють коло знань і уявлень про можливості сучасних ІКТ, однак, експерти з безпеки стверджують про певну організованість і комерціалізацію ринку товарів і послуг навколо державних замовлень, говорять навіть про наявність тут організованого і контрольованого ринку. Його «учасники» прагнуть постійно розширювати свій бізнес, використовуючи різноманітні, в тому числі і непрозорі, схеми.

Відкриваючи і поглиблюючи абсолютно нові інформаційно-аналітичні можливості для керівників установ, новітні ІКТ посилюють державний апарат щодо підтримки бізнесу, обслуговування громадян і, безсумнівно, управління такими ключовими або критичними інфраструктурами, як транспорт, водопостачання, енергопостачання тощо. Водночас структури державного управління працюють дедалі більше в умовах постійного впливу різноманітних за природою умов виникнення інформаційних загроз, які надходять від структур приватного бізнесу.

Скажімо, бажаючи отримати зиск від впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних систем (ІКС), їх власники, свідомо і несвідомо порушуючи законодавство, починають обробку інформації, яка часто в сукупності стає конфіденційною, або навіть такою, яка розкриває утаємничену державою інформацію. Відокремлені від контролю з боку державних наглядових структур, такі інформаційно-аналітичні системи стають легкою здобиччю для зловмисників, у яких з'являється можливість реалізувати загрозу

для інформації і взагалі для ІР, які обробляються та зберігаються в такій системі. Відомо, що такі дії і можливості ІКТ у глобальному інформаційному просторі використовуються широко, наприклад, для дестабілізації політичної ситуації та завдання економічних збитків цілим регіонам світу, окремим країнам, населеним пунктам, підприємствам, організаціям і окремим громадянам.

Інформаційна експансія активно використовується провідними державами для реалізації своїх геополітичних інтересів, а оскільки геополітичні інтереси різних країн усе більш жорстко стикаються, інформаційна боротьба перетворюється в інформаційну війну – відкриту або приховану цілеспрямовану діяльність щодо створення умов інформаційних впливів на інформаційно-комунікаційні системи конкурента, або супротивника, з метою набуття переваги.

54

Наприклад, відомо, що збільшення масштабів комп'ютерної злочинності (за винятком спаму) відбувається за рахунок ускладнення технологічних регламентів впровадження, модернізації й експлуатації апаратури, власне, внаслідок порушень ст. 8 Закону України «Про захист інформації в ІТС». Додаючи до технологій управління величезну і складну сукупність нових знань, часто утаємничених, навколо проблем впровадження, модернізації та експлуатації ІКТ, спробуємо показати наочно комплекс проблем на інтелект-карті (рис. 1).

Рисунок 1

Сьогодні всюди постає наукове і практичне завдання – розкрити закономірності й умови, фактори і механізми сприйняття загроз, однак, головне опанувати накопичений і неодноразово переосмислений людством досвід щодо значення та важливості інформації в структурі механізмів побудови своєї диспозиції в координатах глобального світу, визначити настанови та мотиви своєї діяльності.

Звідси беруть витоки проблематики інформаційної безпеки (ІБ), яку розглядають у двох основних аспектах – інформаційно-психологічному (ІПП) і інформаційно-технічному (ІТП). Скажімо, об'єктами впливу інформаційно-технічного протидіяння є інформаційно-технічні системи, тобто системи зв'язку, автоматизовані системи державного управління, системи розвідки й управління зброєю – радіоелектронною, оптико-електронною, акустичною, комп'ютерною, а інформаційно-психологічне – обирає психіку (свідомість, нервову систему) окремих людей, також суспільну свідомість різного рівня, наприклад, свідомість (думки, настрої) потрібних для перемоги колективів, державну ідеологію, національну самосвідомість тощо.

На сьогодні під інформаційною безпекою держави розуміється стан захищеності її національних інтересів у інформаційній сфері, визначених сукупністю збалансованих інтересів особи, суспільства і держави. Виділимо лише чотири основні складові інтересів для нашої країни: перша – додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина при отриманні інформації і користуванні нею з метою забезпечення постійного духовного оновлення України, збереження й укріплення моральних цінностей її суспільства, традицій патріотизму і гуманізму, культурного і наукового потенціалу країни; друга – повноцінне інформаційне забезпечення державної політики; третя – збалансований розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; четверта – захист інформаційних інтересів.

Головними критеріями для впровадження засад ІБ у системи державного управління в сучасних умовах, на наш погляд, стають:

- відповідність системи інформаційної безпеки сучасним викликам і загрозам;
- розвиток інформаційної культури громадян;
- створення умов для інформаційної рівності;
- наявність якісних джерел інформації;

- збереження цілісності соціальних комунікацій шляхом блокування неправомірних дій деструктивних сил;

- широка участь громадян у питаннях формування національного інформаційного простору й інформаційного законодавства, регулювання доступу до інформації.

Безумовно, найсерйозніша небезпека для нас – прагнення ряду країн до усунення України на зовнішньому й внутрішньому ринку інформаційних товарів і послуг, розробка концепцій інформаційного поневолення, що передбачає створення засобів щодо протидії небезпечного впливу на нашу інформаційну сферу з метою порушення її нормального функціонування, тобто роботи інформаційних і телекомунікаційних систем, а також одержання несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів.

Безсумнівно, що використання навіть найдосконаліших методів контролю сучасних ІКТ в управлінні не надає їм абсолютної безпеки при використанні в державному управлінні, вона навіть недосяжна, але, все ж таки, мережі державного управління не можуть допускати існування жодних непрогнозованих, бодай і незначних, ризиків щодо їх ураження. Їх надійність має бути прогнозованою та передбачати мінімально допустимі ризики, а оцінка ризиків – нетривіальне завдання, і необхідність їх передбачення під час проектування системи завжди існує. До того ж, внаслідок складності процесів адаптації людини до нового інформаційно-комунікаційного середовища потрібно взагалі вибудовувати принципово нові методи обробки інформації.

Зростання обсягів інформації приводить до низки проблем, пов'язаних із потребою глибокого теоретичного знання різного характеру. Наприклад, сьогодні відбувається накопичення неякісної інформації, яка вводить в оману, або спотворює процеси набуття нових знань. По-друге, важлива інформація часто безпідставно утаємничується, у результаті чого стає недоступною для аналізу з боку фахівців. По-третє, значний (великий) обсяг інформації складно піддається обробці [2].

Все це, безперечно, негативно відбивається на життєдіяльності суспільства, оскільки боротьба за опанування змістовною інформацією завжди супроводжувалася боротьбою за владу, за можливість управляти справами суспільства, визначати напрямки суспільного розвитку й використовувати фінансові та інші ресурси,

тобто сфера соціально-політичного життя суспільства утворювалася всією сукупністю суспільних відносин навколо знань і інформації, включаючи формування політичних документів, ідеологію, інформаційну економіку тощо.

Узагалі створення, модернізація та підтримка працездатності комп'ютерних мереж – один із неопрацьованих повністю напрямків нашої науки та техніки. Наслідки неувagi до їх розвитку в нас стали гостро відчуватися порівняно недавно, хоча свого часу, в епоху панування великих ЕОМ державі вдалося створити інфраструктури, здатні забезпечити будь-який заданий рівень працездатності (доступності) всіх інформаційних систем протягом їх життєвого циклу. Інфраструктури містили в собі як технічні, так і процедурні регулятори (навчання персоналу й користувачів, проведення робіт відповідно до апробованих регламентів тощо). Під час переходу до персональних комп'ютерів і технологій «клієнт-сервер» інфраструктури забезпечення доступу до ІКТ і інформації, яку вони обробляють, багато в чому виявилися втраченими, однак важливість цієї проблеми не тільки не зменшилася, а й, навпаки, суттєво зросла. Сьогодні перед державними й комерційними організаціями стоїть гостре питання щодо об'єднання впорядкованості й регламентованості дій, властивих періоду панування великих ЕОМ, поєднання їх із технологічними можливостями, відкритістю й гнучкістю сучасних систем.

А поки що, на жаль, розробка теоретичних моделей інформаційної та інноваційної діяльності в Україні, як і проблематики облаштування засад розбудови в Україні інформаційного суспільства взагалі, не враховують питання безпеки діяльності інформаційної сфери достатньо повно; їх досить часто відсовують на другий план, навіть розуміючи, що таке ігнорування зумовлює появу нових проблем, у тому числі й рецидивів тоталітаризму.

Джерела та література:

1. Информационный океан. Коллекция фактов // (По материалам Washington ProFile).

2. Негодаев И. А. На путях к информационному обществу / И. А. Негодаев. – Ростов-на-Дону: Изд-во Донского гос. тех. ун-та, 1999/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.socio.msu.ru/1/library?e=d-001ucheb--00-0-0-0prompt-10-1251-00&a=d&cl=CL.2.83>.

ІНФОРМАЦІЙНА І КОМУНІКАЦІЙНА ПІДТРИМКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Проаналізовано внутрішній і зовнішній напрямки регіональної політики Європейського Союзу. Зазначається, що їх успішності сприяє інформаційно-комунікаційна співпраця, яка забезпечує налагодження взаємодії з питань, котрі мають взаємний інтерес.

Охарактеризовано особливості інформаційно-комунікаційної підтримки регіональних програм Європейського Союзу та їхню специфіку в українському комунікаційному просторі. Запропонована типологізація регіональних програм інформаційно-комунікаційного спрямування, реалізованих в Україні.

58 — Досліджено пріоритетні для українців канали комунікації про ЄС та його регіональні проекти. Робиться висновок, що інформаційно-комунікаційні заходи можуть не лише сприяти досягненню цілей проектів і програм, а і створювати їх позитивний імідж, підвищувати рівень довіри до них та євроінтеграції загалом.

Ключові слова: європейське Добросусідство, Європейський Союз, поінформованість громадськості, Представництво ЄС в Україні, PR-підтримка регіональних проектів ЄС, регіональна політика, регіональне партнерство.

Analyzed internal and external areas of regional policy of the European Union. Reported that their success contributes to information and communication cooperation, providing liaison on matters of mutual interest. Characterized the features of information and communications support to regional programs of the European Union and their peculiarities in Ukrainian communications space. Proposed typology of regional information and communication programs targeting implemented in Ukraine. Researched priority for Ukrainian channels of communication on the EU and its regional projects. It is concluded that information and communication activities can not only promote the objectives of projects and programs, but also create their positive image, enhance their credibility and European integration in general.

Key words: European Neighbourhood, European Union, public awareness, EU Delegation in Ukraine, PR-support for regional projects EU, regional policy, regional partnerships.

Три напрямки регіональної політики Європейського Союзу

Актуальність дослідження проблеми регіональних комунікаційних процесів ЄС зумовлена двома основними чинниками. По-перше, актуалізацією регіонального чинника євроінтеграційного процесу, тією увагою, що приділяють усі інституції Європейського Союзу різним аспектам регіонального розвитку країн Європи, і тими досягненнями, що має ЄС у цьому напрямку. Успіх ЄС у реалізації регіональної політики привернув увагу і сформував сприятливу думку, в тому числі ООН й ОЕСР. Лауреат Нобелівської премії, економіст М.Спенс зазначав, що Європа має ділитися своїм досвідом у сфері регіонального розвитку з багатьма іншими регіонами світу [1, с. 3].

Д. Анер, Генеральний директор із регіональної політики Європейської Комісії, зауважує, що до ЄК звернулися кілька країн, що бажають встановити діалог із питань регіональної політики, мета якого полягає у стимулюванні обміну досвідом і інформацією. Це стосується Китаю, Росії та Бразилії, де вже реалізується програма-зустріч на вищому рівні, семінарів і підготовчих курсів. Він підкреслює, що інтерес до європейського досвіду за межами Європи настільки сильний, що Генеральний директорат із регіональної політики вперше створив невелику спеціальну групу для організації діалогу з питань регіональної політики з країнами, які не входять до ЄС. Усвідомлюючи політичне і практичне значення такої діяльності, у 2009 р. Європейський Парламент виділив фінансування для пілотного проекту "Зміцнення регіональної і місцевої співпраці за рахунок просування регіональної політики ЄС на глобальному рівні" [1, с. 3].

По-друге, тим стратегічним значенням, яке має адекватна інформаційна підтримка європейської інтеграції загалом і, зокрема регіональної політики, без чого не можуть ефективно працювати структури Євросоюзу і розвиватися відносини між ними і регіонами ЄС та між ними і країнами-партнерами.

Аналізуючи досвід ЄС у сфері регіональної політики, Р. Гоуле серед інших його важливих аспектів, які варто враховувати під час розробки регіональної політики й управління нею, виділяє комунікаційний. Він пише: прозорість процесу реалізації стратегії та програми розглядається як важлива складова ефективного управління у XXI столітті. Відповідно, ефективні комунікаційні й інформаційні системи мають бути включені в процеси управління

програмами, наприклад, для того, щоб вказувати на проекти, яким була надана допомога, результати моніторингу й оцінки, а також пояснень для потенційних бенефіціарів щодо того, як отримати державну допомогу [1, с. 14].

Саме тому об'єктом нашого дослідження стали особливості інформаційно-комунікаційної підтримки регіональних програм Європейського Союзу, предметом – регіональні комунікаційні кампанії ЄС в українському комунікаційному просторі.

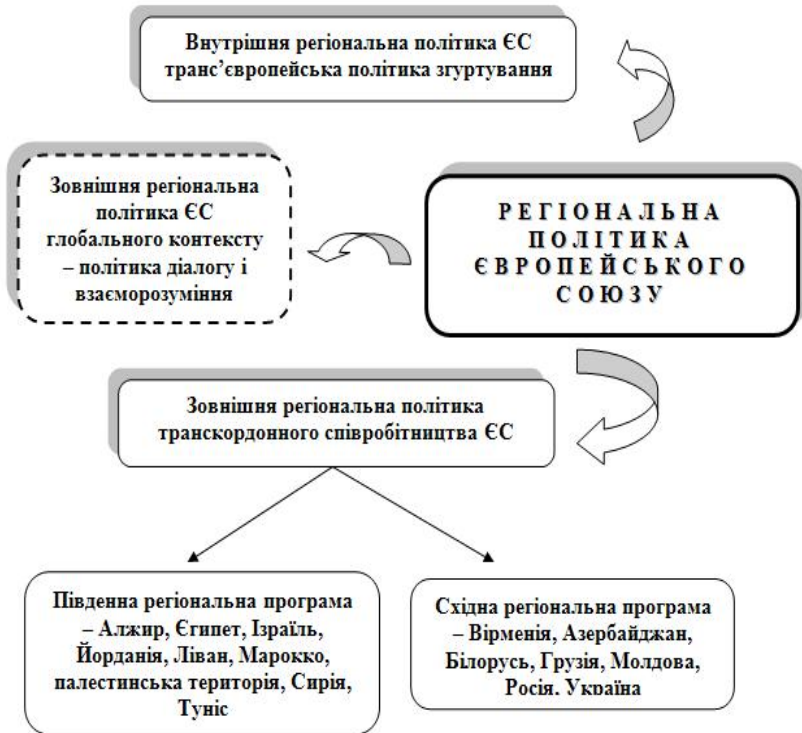
Починаючи розгляд особливостей інформаційно-комунікаційної підтримки регіональних програм Європейського Союзу, перш за все, проаналізуємо структуру регіональної політики ЄС, оскільки вона охоплює не лише європейський інтеграційний процес, але і загалом глобалізаційний процес. На наш погляд, можна виокремити внутрішній і зовнішній напрямки регіональної політики Європейського Союзу, яка охоплює європейське територіальне співробітництво з метою зміцнення транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва.

Структуру регіональної політики ЄС можна подати у вигляді системної моделі (рис. 1).

1. Внутрішня регіональна політика охоплює країни-члени ЄС. Вона забезпечує співпрацю між 271 регіоном через внутрішні кордони ЄС, а тому фактично охоплює міжрегіональну, транс'європейську співпрацю країн-членів ЄС. Її можна умовно назвати *політикою згуртування Європейського Союзу*. Її необхідність зумовлена тим, що, будучи одною з найбагатших територій світу, Європа має значні економічні та соціальні відмінності між державами-членами ЄС та їх регіонами. Завдання скорочення розбіжностей між ними стали особливо актуальними після 2004 р. зі вступом 12 нових держав-членів, ВВП яких був значно нижче середнього по ЄС. Розпочаті тоді регіональні проекти знайшли підтримку у громадян ЄС, які відчували, що їхні міста чи регіони та вони особисто виграли від цієї політики [12].

2. Зовнішня регіональна політика ЄС. Європейські дослідники вважають, що сучасні проблеми викликають потребу мислити глобально, а діяти локально. Основні проблеми, з якими зустрічаються регіони світу, мають значний “територіальний” вимір, який вимагає відповідних дій, перш за все, на місцевому і регіональному рівнях. ЄС не може знайти розв'язання цих проблем, діючи одноосібно. Саме

Структура регіональної політики Європейського Союзу

тому співпраця з країнами, що не входять до ЄС, розглядається як така, що відповідає спільним інтересам світу і є дуже важливою. Тому виникає потреба розробки та реалізації зовнішньої регіональної політики ЄС у двоякому проявленні.

Насамперед, зовнішня регіональна політика глобального контексту, що, по суті, є транснаціональною політикою, яка охоплює партнерську взаємодію ЄС з групами країн за межами ЄС-27, зокрема, Асоціації країн Південно-Східної Азії (ASEAN), країн Центральної Америки чи Західноафриканським Економічним і Валютним Союзом (UEMOA).

Її здійсненню у 2009–2010 рр., наприклад, сприяла реалізація пілотного проекту “Зміцнення регіональної і місцевої співпраці шляхом сприяння регіональній політиці ЄС у глобальному масштабі”, спрямованого на поліпшення двосторонньої співпраці з Китаєм,

Росією, Бразилією, Україною та іншими країнами, стратегічними партнерами ЄС, зорієнтованого на досягнення більш високого рівня взаєморозуміння і стимулювання ефективної регіональної політики і підвищення прозорості діяльності і пріоритетів регіональної політики [13].

Виступаючи у травні 2009 р. у Брюсселі на конференції “Регіональне управління у глобальному контексті”, колишній комісар із регіональної політики Д. Хебнер сказала: “У всьому світі країни мають схожі проблеми, серед яких глобальна економічна криза займає далеко не останнє місце, однак також існують проблеми старіння населення, ризики зміни клімату і занепокоєння енергетичною безпекою. В Європейському Союзі ми розвиваємо партнерство з країнами за межами ЄС, що створює певні вигоди для обох сторін” [1, с. 15].

З іншого боку, зовнішня регіональна політика ЄС охоплює країни, що мають спільні кордони з ЄС і сприяє уникненню нових кордонів, які поділяють ЄС і прилеглі території. Будемо називати її *зовнішньою регіональною прикордонною політикою ЄС*. Вона допомагає розвитку конструктивних контактів між регіонами і країнами, що знаходяться у безпосередній близькості від ЄС, налагодити співпрацю з ЄС, а країнам-кандидатам підготуватися до виконання зобов’язань, пов’язаних із членством у ЄС. Ця політика також спрямована на переконання їх населення в певних вигодах від перебування в ЄС.

Регіональне прикордонне співробітництво ЄС має дві складові:

1. Південна регіональна програма стосується країн, з якими ЄС межує на півдні, Середземномор’ї – Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Марокко, окупована палестинська територія, Сирія, Туніс [16, 17].

2. Східна регіональна програма, спрямована на країни східної Європи – Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія, Україна [20].

Обидві програми спираються на розроблену в 2003–2004 рр. Європейську Політику Добросусідства (ЄПД), основи якої вперше викладені в документах ЄК “Велика Європа” [30] і “Стратегія Європейської політики сусідства” [21]. Плани дій ЄПД спрямовані на виконання таких завдань: здійснення політичного діалогу і реформ; забезпечення економічного і соціального співробітництва і розвитку; вирішення питань, пов’язаних із торгівлею, правосуддям і внутрішніми справами, транспортом, енергоносіями; розвиток

інформаційного суспільства; захист навколишнього середовища, здійснення досліджень і розробок.

Регіональні проекти, що здійснюються в рамках простору ЄПД, розглядаються як форум для діалогу й обміну думками і досвідом, оскільки за одним столом збираються представники країн-партнерів, які, незважаючи на явні розбіжності, що іноді виникають між ними, шукають спільні розв'язання найскладніших проблем. З 2007 р. основним фінансовим механізмом їх реалізації, що сприяє перетворенню політичних рішень на практичні дії на місцях, є Європейський інструмент сусідства і партнерства (ЄІСП). На період 2007–2013 рр. загальні асигнування на ЄІСП, якими розпоряджається Генеральний директорат EuropeAid, складають майже 12 млрд. євро. Пріоритетні напрямки регіональної співпраці з партнерами на Сході визначаються Східною регіональною стратегією ЄІСП на 2007 – 2013 рр., прийнятою Європейською Комісією у березні 2007 р. [15]. На період з 2007 до 2010 рр. виділено 223 млн. євро.

Україна включена в європейські регіональні процеси через Європейську Політику Добросусідства та ініціативу “Східне партнерство”, яка є “специфічним Східним виміром у рамках Європейської політики сусідства” [10]. Регіональне співробітництво за участю України стосується досить різних проблем, зокрема:

- розвитку енергетичної галузі;
- екологічних проблем;
- подолання транспортних проблем;
- розвитку транскордонного співробітництва;
- забезпечення міжкультурних зв'язків [28; 5].

Успішності кожного з напрямків регіональної політики сприяють інформаційно-комунікаційні процеси, що їх супроводжують. “Недостатня поінформованість і відсутність залучення зацікавлених осіб до розробки програм у рамках ЄІСП і їх моніторингу обмежує можливості ефективної співпраці з відповідними зацікавленими особами в ЄС, не сприяє розв'язанню актуальних проблем, що існують в Україні, робить допомогу, яка надається ЄС, не настільки ефективною, як планувалося при створенні нового інструменту фінансування”, – зазначено на українському сайті “Інструмент Європейського Сусідства та Партнерства – ЄІСП”, створеному для підвищення рівня поінформованості громадських організацій, місцевої влади, наукових інституцій та інших зацікавлених осіб

про можливості фінансування та його пріоритети відповідно до Інструменту європейського сусідства і партнерства [7].

Регіональні інформаційні та комунікаційні програми Європейського Союзу

У керівництві щодо комунікації та прозорості, що розроблено ЄК для забезпечення дій, які повністю або частково фінансується Європейським Союзом, зазначається важливість інформаційних і комунікаційних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності щодо дій ЄС у країні або регіоні. Тут записано, що в усіх діях (проектах, програмах і так далі) комунікаційні заходи повинні бути правильно сплановані.

64 — З метою максимального комунікаційного впливу: інформація, що використовується, має бути точною, цікавою для цільових аудиторій, заходи мають бути своєчасними, узгодженими з Комісією, потрібними цільовим аудиторіям, відповідно спрямованими, належними ресурсам, які витрачаються, і очікуваному ефекту. Комунікації і прозорість плану будь-якої дії повинні відповідати максимальній синергії і стратегії Єврокомісії (або відповідним департаментам Комісії) [14, с. 7].

Серед пріоритетних напрямків співробітництва ЄС із сусідніми країнами є спеціальні проекти, пов'язані з *реалізацією інформаційно-комунікаційних завдань*, які охоплюють комунікаційний простір прикордонних територій – “Регіональна інформація і комунікація” і “Регіональна програма обміну і поширення інформації” [8].

Ці програми – складова частина загальної комунікаційної політики Європейського Союзу. Їх ініціатори вважають, що інформаційно-комунікаційна співпраця має велике значення, оскільки доповнює національні програми, розв'язує складні проблеми, що мають регіональний вимір і сприяє налагодженню взаємодії з питань, які складають взаємний інтерес [5].

Інформаційно-комунікаційна регіональна співпраця спочатку мала місце у країнах південного регіону. Проект “**Регіональна інформація і комунікація**” [26] у 2004–2007 рр. реалізовувався як програма південного партнерства (Euro-Med Partnership) в Алжирі, Єгипті, Ізраїлі, Йорданії, Лівані, Марокко, палестинських територіях, Сирії, Тунісі, Туреччині (до 2007 р.) і фінансувалася в рамках програми MEDA.

Вона була спрямована на підвищення знань, рівня поінформованості і розуміння євро-середземноморського партнерства, в основному, через роботу зі ЗМІ і зосередженні уваги на громадянському суспільстві та молоді. Проект сприяв дебатам, діалогу і взаємодії молодих людей, дискусіям про майбутнє, підтримці та зміцненню у середземноморському регіоні громадянського суспільства.

Поінформованості про регіональні програми і проекти сприяли спільні теле- і радіопрограми в Європі та середземноморських країнах-партнерах, підтримка у регіоні ЗМІ і молодіжних проєктів, поїздки журналістів. Створений у рамках цього проєкту Євро-середземноморський інформаційний центр збирав і поширював інформацію, готував матеріали і підтримував веб-сайт англійською, французькою й арабською мовами. Створена для журналістів регіону мережа “Європа для середземноморських журналістів”, допомагала збирати матеріали для ЗМІ з питань діяльності Європейського Союзу та регіонального співробітництва [19].

Пізніше, у 2008 – 2011 рр. ця програма стала здійснюватися у рамках ЄІСП одночасно зі східним проєктом ЄС. Новий етап програми, розпочатий у 2008 р., був спрямований на здійснення інформаційних і комунікаційних кампаній, підготовку інформаційних і комунікаційних матеріалів, розвиток взаєморозуміння між ключовими комунікаторами в ЄС і країнах регіону, підтримку подальшого розвитку вільного і відкритого формування думок і свободи слова у країнах Середземномор'я.

Логічним доповненням зазначеної програми стала і реалізація у 2008–2012 рр. регіонального проєкту підтримки інформаційного суспільства “Регіональна програма з підтримки розвитку інформаційного суспільства в Середземноморському регіоні (EUMEDRegNet)”. Вона також націлена на підтримку і подальше поліпшення співпраці між Європою і Середземноморськими країнами-партнерами. Очікується, що реформи у сфері розвитку інформаційного суспільства будуть сприяти економічному і соціального розвитку регіону та максимальній взаємодії між двосторонніми і регіональними проєктами. Проєкт також має сприяти регіональній гармонізації політики і пропаганди передового досвіду [27, с. 36].

Регіональна інформаційна і комунікаційна програма Європейського Союзу у 2008–2011 рр. стала підтримувати і

середземноморський, і східний вектор регіональної політики ЄС, маючи загальний бюджет 19 млн. євро (7 млн. євро на східне партнерство, 12 млн. євро на південну співпрацю). Виходячи з того, що інформація, комунікація та діалог – ключові елементи зрілих, вільних і незалежних ЗМІ, вона має на меті “сформувати стійкі комунікаційні мережі і допомогти подальшому розвитку свободи думки і її вираження, забезпечити тим самим внесок у створення атмосфери сприяння діалогу і взаєморозумінню” [26].

66

Вважають, що основна проблема, яка викликала необхідність розробки і реалізації цієї програми, полягає у відсутності усвідомлення та розуміння серед людей території країн ЄСПІ про ЄС, його політику та відносини з країнами і територіями. Головні труднощі у підвищенні обізнаності такі: доступ до цільової аудиторії, відсутність відповідних інструментів і стратегій і необхідність для ЗМІ та фахівців у сфері комунікації в країнах ЄПС зробити свій внесок у комунікацію [23]. Ця програма покликана допомогти громадянам на всьому просторі Добросусідства більше довідатися та ліпше розуміти ЄС, його політику і відносини із сусідніми країнами, і не лише підвищити поінформованість громадськості про ЄС і його відносини, а також створити почуття причетності і співучасті до євроінтеграційного процесу. Програма містить чотири компоненти, охарактеризовані у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура Регіональної інформаційної та комунікаційної програми Європейського Союзу 2008 – 2011 рр.

Зміст діяльності	Мета	Назва проекту	Засоби реалізації
Медійна діяльність	Забезпечення максимальної присутності ЄС у ЗМІ регіону	Діяльність ЗМІ: максимальне розширення присутності ЄС у ЗМІ регіону (Media activities: maximising EU presence in the region's media)	Робота з журналістами, інформ-агентствами, що інформують громадськість про ЄС, забезпечення інформаційними джерелами, сприяння організації репортажів про фінансування в даних країнах проектів ЄС на телебаченні, радіо, у пресі і на новинних сайтах (Euro-med-news, Window-to-europe, Inter-news – East)

Навчальна та практично-прикладна діяльність	Інтенсифікація інформаційного обміну (має тривати до кінця 2011 р.)	Діяльність з інтенсифікації інформаційного обміну: навчання та створення мереж (Communications Multiplier activities: Training & network building)	Навчання журналістів із провідних ЗМІ регіону, створення регіональних інформаційних каналів і мереж, навчання понад 200 журналістів у чотирьох групах: Близький Схід, Магриб і Ліван, Кавказ і російськомовні країни, а також налагодження та підтримка контактів із більш ніж 500 журналістами
Організаційно-дослідницька діяльність	Обмін і поширення інформації, моніторинг ЗМІ (має тривати до кінця 2011 р.)	Підтримка обміну і поширення інформації, моніторинг ЗМІ (Information and communication support and media monitoring project)	Створення ENPI info centre – інформаційного центру ЄІСП – www.enpi-info.eu , мережі журналістів у сусідніх країнах Європейського Союзу, надання інформації та моніторинг засобів масової інформації
Дослідницько-аналітична діяльність	Стратегічні дослідження та аналіз комунікацій (проект має завершитися в 2011 р.)	Стратегічне дослідження й аналіз комунікацій: вивчення думки й опитування населення (Strategic communications research & analysis: Opinion research and polling)	Вивчення громадської думки шляхом опитування для з'ясування думок і поглядів цільових аудиторій у регіонах, охоплених ЄІСП, з метою визначення оцінки політики ЄС

Складено за: [26].

У рамках програми передбачено систематичне інформування про політику допомоги, яку ЄС надає регіонам. Програма сприяє співробітництву між журналістами й інформаційними агентствами, допомагає створювати стійкі комунікаційні мережі, що сприяють діалогу і взаєморозумінню. А також, передбачалося укласти 12 контрактів щодо теле- і радіопрограм, прес-матеріалів, веб-порталів, спеціальних заходів і акцій регіонального, напіврегіонального або двостороннього виміру.

У рамках досліджуваної програми реалізується кілька основних проектів – у країнах південного регіону, наприклад, “Європа – наш сусід” і “Євромед Новини”, у східному регіоні – “Привіт, Європа”. Спільним для обох територій став проект, спрямований на підтримку

та навчання журналістів із південного Середземномор'я, Східної Європи та країн Південного Кавказу, – Журналістська мережа європейського сусідства, який допомагає журналістам із цих регіонів стати більш поінформованими про Європейську політику сусідства та більше спілкувалися між собою, обмінюватися досвідом і вчитися один у одного.

Реалізація регіональних інформаційних і комунікаційних проектів ЄС в Україні

Низка програм інформаційно-комунікаційного спрямування здійснювалася та здійснюється тепер в Україні. Аналізуючи їх, бачимо кілька різних типів проектів за територією поширення діяльності:

1) регіональні проекти інформаційно-комунікаційного спрямування, спрямовані на всі країни-сусіди ЄС (наприклад, проект OPOL “Опитування суспільної думки і дослідження в країнах і територіях ЄІСП” охоплює всі країни-партнери зовнішнього напрямку регіональної політики ЄС – Східної Європи, Кавказу і Середземномор'я);

2) регіональні комунікаційні програми ЄС, що реалізуються у всіх чи більшості країн східного вектора (наприклад, “Вікно в Європу” діє у чотирьох країнах східного партнерства);

3) регіональні проекти, спрямовані на окремі країни (Програма UA-Kiev: ENPI – мас-медіа комунікаційна кампанія, зорієнтована на Україну і Білорусь);

4) регіональні комунікаційні проекти в рамках інформаційно-комунікаційних бюджетів Представництва Європейської Комісії в Україні;

5) інформаційно-комунікаційна підтримка різноманітних проектів, що реалізуються в Україні за фінансування ЄС і спрямовані на розв'язання проблем у різних сферах життя українського суспільства.

До першого типу можна віднести **Проект OPOL (Opinion Polling and Research) “Опитування громадської думки і дослідження”**, що фінансується ЄС і реалізується у країнах-бенефіціарах Європейського інструменту сусідства та партнерства. Його метою став фактично інформаційно-комунікаційний аудит регіональних програм ЄС, що має сприяти розповсюдженню більш якісної інформації про Європейський Союз і його роль у країнах-партнерах.

У 2009–2010 р. у регіоні ЄІСП-Схід він здійснювався у два етапи. Спочатку на основі інтерв'ю проведено базове дослідження 110 лідерів думки та проаналізовано їхнє сприйняття ЄС та його ролі. Більшість лідерів думки достатньо поінформовані про ЄС. Вони у середньому ліпше поінформовані про ініціативи Євросоюзу та програми у країні та регіоні, ніж лідери думки з інших країн східного партнерства, висловлювали в основному позитивні міркування, за винятком кількох респондентів, що виявили негативну думку.

Більшість респондентів мають позитивну оцінку ЄС і його відносин з Україною, іноді навіть вище середнього для країн ЄІСП. 75% респондентів вважають, що Україна має добрі чи достатньо добрі відносини з ЄС (ЄІСП-Схід – 83%); 52% вважають, що рівень участі ЄС в Україні доцільно (ЄІСП-Схід – 57%); 96% вважають, що ЄС є важливим партнером (ЄІСП-Схід – 89%); 91% бачать у ЄС доброго сусіда (ЄІСП-Схід – 87%). При цьому громадська думка не особливо вірить, що український уряд сприятливий для ЄС, лише 51% респондентів погодилися, що “національний уряд сприяє дії ЄС у країні”.

Найбільш поширеною серед лідерів думки в Україні, яким запропонували відповіді на запитання: “З якою твариною можна було б порівняти Європейський Союз і чому?”, виявилася асоціація: ЄС – “дбайливий захисник, як пес”. Наступними за частотою асоціацій виявилися корова, кінь і слон.

Рівень знань інститутів ЄС і регіональних програм відповідно до ЄІСП-Схід на середньому рівні, але обізнаність про діяльність ЄС у країні найвища в регіоні. Водночас, аналітики зазначають, що є можливості для збільшення цього рівня знань про Європейський Союз, його політику та діяльність у країні. Зокрема, шляхом подальшої активізації комунікаційної діяльності Делегації ЄС, поліпшенням можливостей доступу до інформації на місцевих мовах, створенням більш широких можливостей для прямої взаємодії під час семінарів і конференцій, використанням інформації про програми та проекти [25].

На другому етапі опитувалися представники широкої громадськості (опитано 400 осіб). Рівень поінформованості про ЄС серед них нижчий. Тільки третина респондентів (34%) зазначили, що дуже добре (2%) або досить добре (32%) знають ЄС. Проте 62% зізнались, що “не дуже добре знають” або “зовсім не знають” ЄС [9].

До другого типу належить проект (**Window to Europe**) “**Вікно в Європу**”, що почав реалізовуватися з 2009 р. у комунікаційному просторі України. Це інтегрований теле-, радіо- й Інтернет-портал, спрямований на підготовку регулярних теле- і радіопрограм у Україні (а також у Білорусі, Молдові, Росії) про ЄС і його співробітництво зі східними сусідами. Він є частиною фінансованої ЄС інформаційної програми “Медійна діяльність: забезпечення максимальної присутності ЄС у регіоні ЄІСП”.

Керівник Відділу преси та інформації Представництва ЄС в Україні Д. Щюбель виразив сподівання, що “проект “Вікно в Європу” допоможе звичайним українським громадянам, особливо молодим людям, дізнатися більше про Європейський Союз, те, як ЄС допомагає країні здійснювати реформи, що знаходяться в основі європейського вибору України” [18].

70 — Крім підготовки серії регулярних телевізійних і радіопрограм місцевими мовами, у рамках проекту функціонує веб-сайт “Вікно в Європу” (**www.window-to-europe.eu**), який надає доступ до незалежних новин і інформації, містить інтерв’ю та дискусії про останні події в ЄС і його співробітництво з країнами-партнерами. У режимі он-лайн можна знайти програми майбутніх передач, скачати відео- й аудіопрограми.

“Вікно в Європу” діє і як інтерактивний портал, і як форум спілкування людей із країн-партнерів і країн-членів ЄС, і виступає як майданчик для відкритих дискусій і цінне джерело інформації для журналістів. Усі медіаматеріали “Вікна в Європу” можна знайти на блозі проекту в Живому Журналі за адресою: **windowtoeurope.live-journal.com**. Телеглядачі та радіослухачі також можуть залишити тут свої коментарі та висловити побажання ведучим програм [18].

Третій тип проектів – **Програма UA-Kiev: ENPI – мас-медіа комунікаційна кампанія, зорієнтована на Україну і Білорусь**. ЄС ініціював комунікаційні кампанії і в засобах масової інформації в окремих регіонах світу. Одна з них була передбачена для України. Зокрема, у 2010 р. був оголошений тендер для проведення медійної комунікаційної кампанії для України і Білорусі з бюджетом 400 тис. євро, розрахований на 15 місяців.

Мета кампанії – допомогти людям більше довідатися про фінансове і технічне співробітництво ЄС-Україна і ЄС-Білорусь через серію щотижневих теле- і радіопередач на медійних ринках

цих країн. У рамках такої програми мали ініціюватися та готуватися щотижневі теле- чи радіопередачі місцевою мовою. Передачі мали бути націлені на широку аудиторію, зокрема, ставити у центр уваги конкретні вигоди допомоги ЄС Україні [11], [29].

Четвертий тип проектів – регіональні комунікаційні проекти в рамках інформаційно-комунікаційних бюджетів Представництва Європейської Комісії в Україні, здійснюються на конкурсній основі [24]. У рамках, наприклад, щорічного інформаційно-комунікаційного бюджету 2009 р. були укладені такі контракти з метою підвищення поінформованості про ЄС. Відносини Україна-ЄС і співробітництво Євросоюзу з країнами-партнерами, подані у таблиці 2.

Таблиця 2

**Інформаційні проекти інформування про ЄС Представництва
Європейської Комісії в Україні у 2009 р.**

Назва проекту	Максимальна. сума контракту	Підрядник
Служба новин ЄС і інформаційної підтримки для ЗМІ в Україні та Білорусі	60000 євро	Інтерньюс-Україна
Підготовка публікацій про ЄС і рекламної продукції для України та Білорусі	60000 євро	FGL Energy
Підтримка мережі Євроклубів в Україні	40000 євро	Наше радіо
Підтримка мережі інформаційних центрів ЄС в Україні та Білорусі	45000 євро	FGL Energy
Організація Днів Європи 2010 р. в Україні	60000 євро	Key Communications
PR-підтримка допомоги ЄС і програм співпраці в Україні	150000 євро	Key Communications
Підготовка і розповсюдження додатків до газети і публікацій про ЄІСП і допомогу ЄС в Україні	150000 євро	Комунікаційна група PRT
Підготовка і розповсюдження рекламного фільму про допомогу ЄС Україні	100000 євро	Комунікаційна група PRT
Організація Європейського кінофестивалю в Києві та інших містах України	25000 євро	Art House Traffic

Складено за: [3].

У 2010 р. Представництво ЄС в Україні пропонувало як нові теми для інформаційно-комунікаційних контрактів “Україна-ЄС. Конкурс щодо співпраці і регіонального розвитку серед

старшокласників України”, “Український медіамоніторинг із питань ЄС”, так і традиційні, що повторюються з року в рік – створення та поширення інформаційних бюлетенів, створення новин і інформаційної підтримки для ЗМІ, підготовка публікацій ЄС для України, підготовка рекламної продукції, підтримка мережі Euro-clubs в Україні [6], підтримка мережі інформаційних центрів ЄС, організація Днів Європи [4].

Так, у рамках нового проекту “Україна-ЄС. Конкурс щодо співпраці і регіонального розвитку серед старшокласників України” розпочато конкурс “ЄС-Україна” для учнів середніх шкіл із надання допомоги і розвитку на місцевому рівні [2]. Виконавці Проекту поставили за мету шляхом командного конкурсу “Чи знаєш ти Європу? Допоможи Європі дізнатися про тебе!” виявити та підтримати найбільш обізнану, талановиту, самостійно мислячу молодь, яка не тільки здатна отримати і зрозуміти інформацію, а і формулювати власні ідеї та їх практично втілювати.

72

Продовжуваний проект “Підтримка мережі Євроклубів України” у 2010 році реалізовувався Всеукраїнською радіостанцією “Наше Радіо” та громадською організацією “Євроклуб “Право і Захист”. Він був спрямований на поліпшення організації та підтримку комунікації між вітчизняними Євроклубами, надання методологічної та організаційної підтримки вже існуючим і новоствореним Євроклубам для оптимізації їхньої діяльності. Проект мав сприяти допомозі у реалізації інноваційних проектів та ідей Євроклубів щодо діяльності у своїх громадах, ефективної співпраці із ЗМІ та органами самоврядування тощо.

Представництво ЄС в Україні підтримує постійні стосунки з провідними PR-агентствами, які працюють на території України. Так, Агентство комунікацій “KEY Communications” співпрацює з Представництвом з 2004 р. За цей період реалізовано більше 15 комунікаційних проектів, у числі яких – “Підвищення рівня поінформованості журналістів про ЄС” (2004–2006 рр.), “Регіональні Інформаційні Дні ЄС в Україні” (2005 р.), “Підтримка Інформаційних Центрів ЄС в Україні” (2008–2009 рр.), “Дні Європи в Україні” (2009 р., 2010 р.) та інші.

У 2008–2009 рр. і 2010–2011 рр. “KEY Communications” здійснювало проект “PR-підтримка програм допомоги і співробітництва ЄС в Україні”. Його метою було інформування та підвищення

поінформованості громадськості про результати, досягнуті проектами технічної та фінансової допомоги ЄС в Україні. Цільовими аудиторіями проекту були регіональні та національні ЗМІ, органи державної влади, дипломатичний корпус країн-членів ЄС, громадянське суспільство і наукові кола. Агентство випускало кожні два тижні електронний бюлетень для регіональних і національних ЗМІ, де розміщувалися новини й анонси заходів проектів ЄС в Україні. Агентство провело прес-тури в містах реалізації проектів для журналістів, щоб вони з перших вуст змогли отримати інформацію про технічну і фінансову підтримку і побачили своїми очима безпосередні результати проектів. Виїздам журналістів передували брифінги і прес-конференції, на яких ЗМІ отримували базову інформацію про проекти. Для широкої громадськості, органів державної влади, дипломатичного корпусу, громадянського суспільства агентство організовувало виставку і конференцію проектів ЄС у двох найбільших українських містах за участю мінімум 12 проектів.

73

І, нарешті, п'ятий тип інформаційно-комунікаційних проектів. Як уже зазначалося, у рамках регіональної співпраці з ЄС в Україні реалізуються не лише спеціальні інформаційно-комунікаційні проекти, а і здійснюється підтримка різноманітних проектів, що реалізуються за фінансування ЄС. Прикладом діяльності такого роду є інформаційно-комунікаційна складова "Програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна". Її буде реалізовано протягом 2007–2013 рр. на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС та України. Бюджет програми на сім років складає 68.638.283 євро і фінансується з фондів ЄІСП, комунікаційна програма має бюджет 457000 євро.

Інформаційно-комунікаційна стратегія програми враховує основні принципи ЄС щодо зовнішніх впливів і будується на основі керівництва щодо комунікації та забезпечення видимості діяльності ЄС [14]. Щоб громадськість була поінформована про завдання та результати, зміни і вимоги, які будуть виконуватися в ході реалізації програми або на рівні окремих проектів у її рамках, розроблений план комунікації. Він передбачає підготовку стратегії, цілі плану, визначення цільових груп, участь сторін та їх обов'язки, планування інформаційних і комунікаційних заходів, орієнтовний бюджет.

Загальна мета комунікаційної стратегії полягає у створенні

єдиного публічного іміджу й образу транскордонної ЄІСП-програми співпраці Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна. Для цього передбачено:

- поширювати інформацію про можливості цієї програми та забезпечити прозорість цільової орієнтації програми;
- інформувати широку громадськість про результати й вигоди, отримані від реалізації транскордонних проектів;
- забезпечити працівників адміністративно-управлінських відділів країн-учасниць усебічними знаннями та навичками у практичній діяльності та управлінні проектами з транскордонного співробітництва;
- допомогти потенційним українським партнерам ліпше зрозуміти і включитися у спільну систему допомоги через будь-яку транскордонну оперативну програму або в інший спосіб;
- сприяти створенню широкої мережі комунікацій між потенційними бенефіціарами, виконавськими структурами на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях і широкою громадськістю;
- створити цілісну картину програми та її реалізації на території Угорщини, Словаччини, Румунії і України.

74

Планом передбачена диференціація комунікації за інформаційними пакетами, інформаційними потребами і цільовими групами. Загалом, зміст інформації визначається рівнями комунікації та входить до складу: програми внутрішнього та зовнішнього рівнів комунікації; проектів таких рівнів комунікації, як технічні комунікації між бенефіціарами і партнерами проекту, органами управління, інформаційні та рекламні заходи партнерських проектів.

Цільові аудиторії, на які спрямовується інформаційно-комунікаційна підтримка досліджуваної програми, класифікувалися залежно від: характеру переданої інформації; типів каналів комунікації, які будуть застосовані; їх інформаційних потреб. Відповідно, комунікація перш за все спрямовувалася на потенційних заявників і бенефіціарів, щоб вони правильно і вчасно були проінформовані про можливість фінансування, про конкурси, щоб розуміли адміністративний процес. Другою цільовою групою стала широка громадськість як непрямі бенефіціарії, що мають бути поінформовані щодо результатів і переваг проектів, а також установи, які беруть участь у розробці політики у галузях, пов'язаних

із пріоритетами програми. Інші групи, на які спрямована програма, такі: сторони програми, державні відомства й установи, пов'язані з ЄС, мас-медіа організації на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Програмою передбачена низка інформаційних і пропагандистських заходів, каналів та інструментів впливу, зокрема:

- регіональні та місцеві інформаційні заходи, семінари, практикуми, технічні конференції та круглі столи – сприяють підвищенню досвіду організацій і нових співробітників програми;
- форуми пошуку партнерів – допомагають потенційним аплікантам розробити проекти і знайти партнерів;
- організація подій на початку програми – забезпечує поширення загальної інформації про програми на національному рівні в кожній країні-учасниці;
- організація головного заходу року – рекомендується принаймні один великий інформаційний захід кожний рік, щоб сприяти створенню ключових повідомлень і ліпших практик програми;
- проведення заключної конференції по закінченні програми, яка буде зосереджена на аналізі досягнень.

Комунікаційний план особливу увагу приділяє застосуванню новітніх технологій, зокрема, використанню Інтернету. Ним, зокрема, передбачалося створення спеціального сайту для надання поточної інформації широкій громадськості, потенційним і кінцевим бенефіціаріям. На сьогодні він функціонує за адресою – <http://www.huskroua-cbc.net/ua/>. Тут можна знайти різноманітну інформацію про проект і електронний інформаційний бюлетень, який інформує цільову аудиторію про останні новини Програми, досягнення та розробки; електронна пошта, що надає можливість передати інформацію конкретним цільовим групам.

Комунікаційний план передбачав створення телефонів довіри; гарячих ліній з метою забезпечення професійними консультаціями всіх потенційних і кінцевих бенефіціарів з усіх аспектів програми; телефонних ліній розслідування, що можуть бути доповнені електронною поштою для письмового повідомлення та публікаціями на поширені запитання на веб-сайті для підвищення прозорості діяльності Програми. В рамках програми використовувалися рекламні та інформаційні матеріали: публікації програми, листівки, інформаційні бюлетені та брошури, оголошення, а також друковані

ЗМІ, телебачення, радіо.

Комунікаційний план передбачав і створення символічних іміджевих характеристик програми. Елементи візуальної ідентифікації (логотип, певні кольори і т.д.), гасло програми тепер використовуються на документах, паперових й електронних носіях. Символи мовами власної країни використовують усі учасники проекту.

Інформаційно-комунікаційні заходи передбачалися комунікаційним планом не лише загалом для програми, але і для окремих проектів у її рамках. Для поліпшення якості комунікації кожного проекту розробляються власні логотипи, створюються веб-сайти. Крім того, всі результати проекту (підготовлені матеріали), в тому числі інвестиції, мають чіткі посилання на внесок ЄС і Програми незалежно від джерела фінансування. Це означає, що на всіх проектах мають бути логотипи (наприклад, при проведенні конференцій, семінарів, прес-конференцій, брифінгів, тренінгів і т.д.). Використання ж гасла програми добровільне [22, с. 70–73].

76

У рамках проекту в Україні у жовтні 2010 р. створено Інформаційне представництво Спільного технічного секретаріату Програми прикордонного співробітництва ЄСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна. Завдання Інформаційного представництва – інформування потенційних заявників та інших зацікавлених осіб про умови участі в конкурсах Програми, зокрема, пріоритети і заходи, можливості фінансування та критерії співробітництва. Інформаційна підтримка буде реалізовуватися двома експертами представництва.

Отже, реалізація проектів і програм регіональної співпраці ЄС із сусідніми країнами може бути ефективною лише при їх адекватній інформаційній і комунікаційній підтримці. До складу проектів мають входити цей аспект, зокрема до плану роботи й організації заходів. Це потрібно для інформування цільових аудиторій про мету й завдання проектів, можливості участі у них, їх результати і наслідки. У досліджуваних інформаційно-комунікаційних проектах також максимально враховується специфіка країн-сусідів південного і східного регіонів партнерства з ЄС, що дозволяє відповідно реагувати на потреби конкретних територій і проблем, які цікавлять у цих країнах європейських партнерів.

Інформаційно-комунікаційні заходи можуть не лише сприяти досягненню цілей проектів і програм, а і створювати їх позитивний імідж, підвищувати рівень довіри до них та євроінтеграції загалом.

Забезпечення максимальної поінформованості про регіональне партнерство, його позитивне сприйняття і розуміння має здійснюватися на всьому просторі європейського Добросусідства, зокрема і в українському комунікативному просторі.

Джерела та література:

1. Гоуле Р. Европейская региональная политика: источник вдохновения для стран, которые не входят в ЕС? Применение принципов и обмен опытом / Р. Гоуле. – Office of the Official Publications of the European Union, 2009. – 16 с.

2. Євросоюз-Україна. Конкурс для старшокласників “Чи знаєш ти Європу? Допоможи Європі дізнатися про тебе!” – Режим доступу: <http://www.euro-konkurs.org.ua>.

3. Информационные и коммуникационные конкурсы в 2009 году. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/more_info/info_comm_tenders/2009_en.htm.

4. Информационные и коммуникационные конкурсы в 2010 году. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/more_info/info_comm_tenders/index_en.htm.

5. Наши соседи: панорама региональных программ и проектов в странах Восточной Европы. – Брюссель, Европейская Комиссия, Бюро сотрудничества EuropeAid, 2010. – 56 с.

6. Опис проекту “Підтримка мережі Євроклубів України у 2010 році”. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/press_releases/support_to_the_network_of_euroclubs_project_description.pdf.

7. Про проект “Інструмент Європейського Сусідства та Партнерства – ІЕСП”. – Режим доступу: <http://www.enpi.org.ua/ijesp/pro-ijesp/>.

8. Региональные проекты. – Режим доступу: http://www.enpi-info.eu/main.php?lang_id=471&id_type=2&id=417.

9. Спокійний та цивілізований, як пес. Серія: Сприйняття ЄС у сусідніх країнах-партнерах. – Режим доступу: [http://www.enpi-info.eu/files/interview/a110070_ENPI_Ukraine\(EUprcptns\)EAST\(UA\).v.4.pdf](http://www.enpi-info.eu/files/interview/a110070_ENPI_Ukraine(EUprcptns)EAST(UA).v.4.pdf).

10. Східне партнерство. {SEC(2008) 2974}. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=227401910&cat_id=223345569&ctime=1247064584304.

11. Тендер по медийной коммуникационной кампании для Украины и Беларуси. – Режим доступу: <http://www.enpi-info.eu/main->

east.php?id=225&id_type=10.

12. Citizens' awareness and perceptions of EU regional policy. Analytical report. Flash Eurobarometer 298 – The Gallup Organization. – Publication: September 2010. – 95 с.

13. Commission Decision of 17/3/2010 concerning the adoption of a financing decision for 2010 in the framework of the Pilot project “Enhancing regional and local cooperation through the promotion of EU regional policy at a global scale” to be financed under budget line 13 03 23. C(2010)1563. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/tennder/pdf/official/decision2010_enhancing_cooperation.pdf.

14. Communication and visibility manual for European Union external actions. July 2009. – European Communities, 2009. – 44 с.

15. ENPI Eastern Regional Strategy Paper for 2007 to 2013. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_eastern_rsp_en.pdf.

78 — 16. EU Common Strategy for the Mediterranean Region. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15002_en.htm.

17. EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. – Режим доступу: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>.

18. EU-funded information campaign opens a “Window to Europe” for Belarus, Moldova, Russia and Ukraine. – Режим доступу: http://www.enpi-info.eu/maineast.php?id=18476&id_type=1.

19. Europe for Mediterranean Journalists. – Режим доступу: <http://www.eu4medjournalists.eu/index.php/project/about>.

20. European Neighbourhood and Partnership Instrument Eastern Regional Programme Strategy. Paper 2007 – 2013. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_eastern_rsp_en.pdf.

21. European Neighbourhood Policy Strategy Paper. Brussels, 12.5.2004. COM(2004) 373 final. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf.

22. Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine Cross-border Cooperation Programme 2007-2013. Joint Operational Programme. – European Union. – 97с. – Режим доступу: http://www.mdrl.ro/_documente/coop_teritoriala/granite_externe/hu_sk_ro_uk/Hungary_Slovakia_Romania_

Ukraine_Cross_border_cooperation.pdf

23. Impact evaluation of the ENPI – Regional Information and Communication Programme. – Режим доступу: http://www.aca-expertise.com/aca_frameworks/framework_2009-11-23_13-56-04.doc.

24. Information on tenders in 2009. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/more_info/info_comm_tenders/2009_en.htm.

25. Opinion Polling and Research in the ENPI Countries and Territories (OPPOL). Country report on the baseline studies, Ukraine. 14 December 2009. MWH47501381.017 rev. 1. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/ukraine_bls_final_en.pdf.

26. Regional Information & Communication Programme. – Режим доступу: http://www.enpi-info.eu/mainmed.php?id=247&id_type=10.

27. Regional Programme to support the development of the Information Society in the Mediterranean Region // Our Neighbours: Panorama of Regional Programmes and Projects in the Mediterranean Countries European Commission. EuropAid Cooperation Office. Centralised Operations for Europe, the Mediterranean and Middle East. B-1049. – Brussels, 2010. – 64 с.

28. Regional Project List. Ukraine. – Режим доступу: http://www.enpi-info.eu/main.php?id=18293&id_type=4.

29. UA-Kiev: ENPI – mass media communications campaign on EU-Ukraine and EU-Belarus assistance 2010/S 88-130766 Belarus (BY), Ukraine (UA). – Режим доступу: <http://ted.europa.eu/TED>.

30. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Brussels, 11.3.2003 COM(2003) 104 final. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Стаття присвячена особливостям формування іміджу України в інформаційному просторі сучасної Росії. Автор зазначає, що імідж України в російських ЗМІ загалом має негативний характер, що пояснюється перманентними кризами у двосторонніх відносинах обох держав і залежністю російських ЗМІ від ідеологічних переконань російських політиків.

Доведено вплив діяльності російського медіаринку на формування іміджу України не лише в межах власне РФ, але і в Європі, і у світі. Дослідження показало, що російські ЗМІ висвітлюють події в Україні зазвичай тенденційно й вибірково, нав'язуючи бажану картину із відповідно підібраних реальних фактів.

80

Ключові слова: імідж України, ЗМІ, медіапростір, мас-медіа, інформаційний простір Росії.

The article deals with the peculiarities of the image of Ukraine in the information space of modern Russia. The author notes that the image of Ukraine in Russian media is generally negative, which is explained by permanent crisis in bilateral relations of both countries and the Russian media bias in favour of ideological beliefs of Russian politicians.

The influence of Russian media market on the formation of Ukraine's image not only within Russia itself, but also in Europe and the world has been proved. The study found that Russian media coverage of events in Ukraine is biased and selective, imposing the desired picture made up with the help of thoroughly chosen real facts.

Key Words: Ukraine's image, media, media space, media resources, information space of Russia.

Імідж держави є її стратегічним надбанням та визначає рівень співпраці з іншими країнами. Проте найчастіше вирішальну роль у конструюванні образу держави відіграють не її власні медіаресурси, а інформація, що надається в засобах масової інформації (ЗМІ) великих країн та прикордонних сусідів. Спричинено це тим, що саме мас-медіа сприяють закріпленню політичних і соціальних норм. Вони

є впливовим чинником формування й трансформації політичних режимів і держав завдяки трансляції певних поведінкових актів й визначенню так званої громадської думки. Мас-медіа сьогодні мають можливість впливати на свідомість громадян, їх ціннісні орієнтації, а отже, на сприйняття іміджу суб'єктів зовнішньої політики, що існують у міжнародних і національних комунікаційних потоках.

Саме тому сьогодні питання формування й висвітлення позитивного іміджу України, просування його у світовому інформаційному просторі є невід'ємною частиною успішної її розбудови. Подання інформації про Українську державу й українців у медіа-просторі інших країн дозволяє простежити тенденцію загального образу України та його характерних особливостей.

Сьогодні цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені [18]. Імідж є важливою складовою національної безпеки кожної країни. У міжнародному конкурентному середовищі часто саме він визначає місце держави у світосистемі й забезпечує додаткові інвестиції в економіку, укладення вигідних міжнародних угод, спрямування туристичних потоків тощо. Від авторитетності країни залежить її впливовість у світі [56].

Зважаючи на актуальність дослідження, **метою статті** є визначення особливостей формування іміджу України в інформаційному просторі сучасної Росії.

Проблема формування іміджу держави та її інститутів посідає помітне місце серед доробку українських вчених. Зокрема варто згадати наукові праці а вторитетних українських дослідників Н. Качинської, С. Олійника, Є. Пліско, М. Шульги, М. Пашкова, О. Леонова тощо.

Засоби масової інформації як важливий соціальний інститут істотно впливають на процеси, які відбуваються в суспільстві та являють собою систему неформальної освіти, що формує ціннісні орієнтації й соціальні норми. Вони справляють найбільш вагомий вплив на суспільну свідомість громадян. За допомогою мас-медіа серед різних категорій населення пропагуються певні ціннісні установки, світоглядні стереотипи й моделі поведінки, внаслідок чого формуються спільні смаки й форми «культурного споживання».

Завдяки аналізу тенденцій зростання ролі інформації та мас-медіа в сучасному суспільстві держава має можливість впливати за допомогою ЗМІ на формування людського світогляду, а отже, на сприйняття іміджу суб'єктів зовнішньої політики, що існують у міжнародних і національних комунікаційних потоках [42].

Після проголошення Україною незалежності події на її теренах завжди були та є актуальною інформацією на сторінках російської преси. Сьогодні Російська Федерація входить у десятку країн, які найбільше пишуть про Україну. Причому станом на 2008 рік більшість інформації виходило у світлі негативних оцінок та становило 60,17 % від загальної кількості матеріалів про нашу державу [65]. Контент-аналіз найбільш розповсюджених і передплачуваних російських друкованих видань «Комсомольская правда» [21], «Аргументы и факты» [1], «Московский комсомолец» [30] та «Известия» [14] показує перелік найбільш «популярних» українських тем у російській пресі. Насамперед, це газові питання у двосторонніх стосунках, виборчі кампанії в Україні, проблема Чорноморського флоту, спроби інтеграції до НАТО та ЄС. Серед опрацьованих джерел дані теми є найбільш згадуваними, вони зустрічаються на сторінках практично кожного номера випуску газети. Для початку розпочнемо з висвітлення питання виборчих кампаній України в російській пресі. Для прикладу візьмемо останні президентські перегони в Україні 2010 року. Контент-аналіз вказаних вище видань дозволяє виявити наступні тематичні напрями, що в період українських виборчих кампаній активно утверджувались у російській пресі:

- остаточне завершення президентства Віктора Ющенка («Часи Ющенко минули» [20], «Українцям соромно згадувати про Майдан» [19], «Хто б не переміг в Україні, програє Бандера» [54]);
- вибір України після президентських виборів – Захід чи Схід («Вибори в Україні: до кого повернеться Київ – до Заходу чи до Росії» [7], «Два обличчя України» [11]);
- позитивне ставлення до кандидата Віктора Януковича та налагодження відносин із Росією у випадку його перемоги («Янукович пообіцяв зблизити Україну та Росію» [70], «Янукович у випадку перемоги прагне активізувати відносини із РФ» [67], «Янукович пообіцяв прирівняти українську та російську мови у випадку перемоги на виборах» [71], «Янукович пообіцяв вирішити питання Чорноморського флоту на благо Росії» [69]);

• мовне питання після виборів в Україні («Російська мова може витиснути українську» [48], «Якщо Янукович стане Президентом України, зробить російську мову другою державною» [74]).

Звичайно, це далеко не повний перелік питань, які активно обговорювалися на сторінках російської преси в період передвиборчої кампанії 2010 року в Україні, однак вищенаведений перелік тем склав основу періодичних видань у цей період.

Однією із найчастіше згадуваних проблем між Україною та Росією є також газове питання. Найбільш згадуваними темами останніх років у зв'язку із цим стали:

• неминуча газова криза між Україною та Росією («Газова криза розпочнеться вже наступного тижня» [60]);

• припинення поставки газу в Україну («У зв'язку із заборгованістю «Газпром» припинить поставку газу в Україну» [23]);

• нездатність України розрахуватися із РФ за газ і введення штрафних санкцій («Медведев нагадав Україні про штрафні санкції за заборгованість газу» [22], «У випадку заборгованості Росія відключить Україні газ» [47]);

• крадіжки Україною газу («Українці крадуть газ і звинувачують у цьому нас» [4];

• зниження темпів економічного розвитку Росії через газовий конфлікт із Україною («Газовий конфлікт Росії та України може призвести до зниження ВВП на 13 %» [15]);

• припинення поставки газу в Європу у зв'язку із неспроможністю України розрахуватися за газ («У кінці червня Росія може зупинити транзит газу в Європу» [3]);

Однак наприкінці 2009 року, після підписання нових газових угод прем'єр-міністрами України та РФ у російській пресі активно починають з'являтися статті про поліпшення стосунків між двома державами в газовій сфері. Підтвердженням цього є наступні опубліковані статті: «РФ рахує газові контракти з Україною збалансованими» [49], «Росія задоволена газовими контрактами з Україною» [46] тощо.

Наступними, часто згадуваними темами на російських шпальтах є питання інтеграції України до НАТО та ЄС. Дослідження показали, що за часів президентства В. Ющенка в російській пресі переважали статті про виключний курс України на Захід («Ющенко – на Захід» [66], «Ющенко повторює помилки Саакашвілі» [50]). Однак після

перемоги на президентських виборах в Україні В. Януковича в друкованих виданнях не існувало однозначної думки щодо цього питання, що свідчило про певну розгубленість і відсутність конкретики стосовно курсу нового президента. Так, одні видання писали про те, що Україна знову активно розпочне працювати із Російською Федерацією («Янукович усуне непорозуміння і проблеми з Росією» [61], «Чи стане Україна малою Росією?» [53]), інші – про те, що Україна не змінюватиме свій курс («Янукович повернувся на Захід» [73], «Віктор Янукович: Я не ставленник Кремля» [6], «Для Януковича не існує дискусії про союз України та Росії. Український лідер підтвердив стратегію на інтеграцію в ЄС» [9]), треті – про те, що український уряд ще не визначився із даним напрямом («Дволикий Янук» [12], «Між НАТО і Москвою. Віктор Янукович намагається знайти Україну на політичній карті» [28]). Іншою важливою темою, котра стосувалася іміджу України в інформаційному середовищі РФ, є питання про базування Чорноморського флоту РФ на українській території. Якщо порівнювати президентство В. Ющенко та В. Януковича, можна констатувати дві паралельні тенденції висвітлення даної проблеми. На відміну від публікацій 2008 та 2009 років, в яких простежувалася інформація про неможливість продовження умов перебування Чорноморського флоту на території України, моніторинг друкованих видань 2010 року показав інший результат. Так, упродовж цього періоду більшість друкованих видань писали про згоду нинішнього Президента України В. Януковича на продовження договору між Україною та Росією. Для підтвердження наведено кілька прикладів із цієї тематики:

- «Янукович пообіцяв вирішити питання Чорноморського флоту на благо Росії» («Аргументы и факты») [69];
- «Віктор Янукович: Чорноморський флот зможе залишитись після 2017 року» («Комсомольская правда») [59];
- «Чорноморський флот зможе залишитись і після 2017 року» («Московский комсомолец») [62];
- «Україна: все тільки починається» («Известия») [34].

Однак, уже у квітні 2010 року після підписання договору між Україною та Росією про продовження перебування Чорноморського флоту на території України до 2042 року всі друковані видання активно друкували публікації про дану подію. Більшість повідомлень мали нейтральний і позитивний характер («Чорноморський флот

залишитися в Україні до 2042 року взамін на дешевий російський газ» [10], «Кучма підтримав підписання договору про Чорноморський флот» [24], «Великий успіх Росії» [2]) деякі – негативний («Флот вигідний лише Україні» [51]).

Отже, як бачимо, російські друковані ЗМІ приділяють Україні особливу увагу. Показово, що статті, присвячені Україні, нерідко бувають великими за обсягами, по 6-9 тисяч знаків (максимально 22 тисячі знаків), що для газетного формату дуже багато.

Після президентських перегонів і зміни керівництва України тональність публікацій теж змінилася і нині має, швидше, нейтральний характер, інколи позитивний. Проте частка негативних повідомлень і сьогодні є досить великою, що не сприяє формуванню позитивного іміджу України.

Таким чином, моніторинг російських друкованих ЗМІ дозволяє виокремити наступні тенденції:

1. З кожним роком ЗМІ Росії виявляють зростаючий інтерес до української тематики, амплітуда коливань кількості публікацій залежить від конкретного часового проміжку. Такий інтерес до України пояснюється її географічним розташуванням, історичними зв'язками та зміною влади.

2. У першу чергу російська преса повідомляє про ті події в Україні, які прямо чи опосередковано стосуються Росії.

3. Плануючи реалізувати свої геополітичні устремління, Росія через друковані ЗМІ презентує Україну як державу, що здатна вирішити свої проблеми лише разом із північною сусідкою.

4. Загальна тональність матеріалів залишається негативною, що, безумовно, впливає на формування у світового співтовариства небажаного іміджу України.

Не менш показовим і важливим для аналізу особливостей формування іміджу України в російських ЗМІ є також теле- та радіопростір РФ.

Радіомовлення й телебачення є одними з найбільш масових засобів інформації, освіти, політичного та культурного виховання людства. Вони мають неабияку владу над масовими аудиторіями, впливають на суспільну думку, змінюють ставлення й поведінку, нав'язують політичні орієнтації.

Нині велика кількість жителів Російської Федерації отримує інформацію із телеекранів та радіоповідомлень, у зв'язку із чим у них

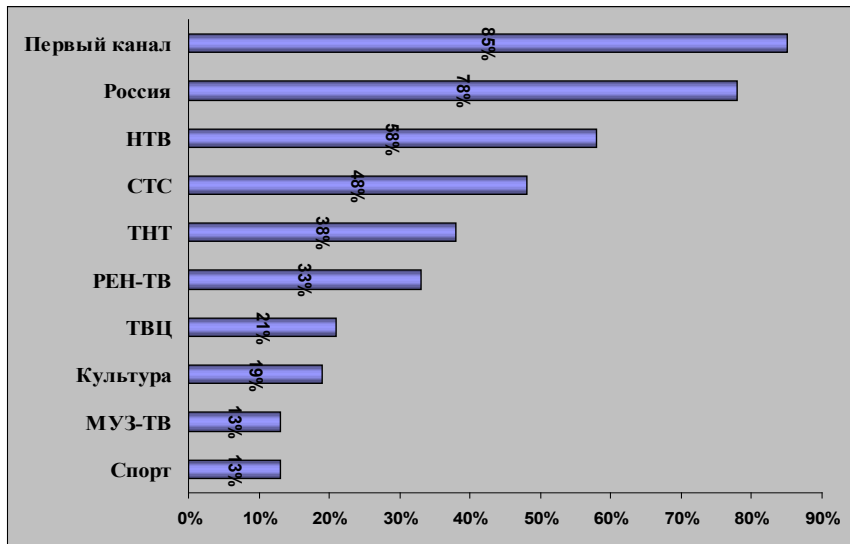
формуються уявлення про ту чи іншу країну.

Згідно з дослідженням компанії Romir Monitoring, проведеного в 2008 –2009 роках, найбільшою довірою серед росіян користується центральне телебачення (44 % населення). Аналіз результатів показав, що рівень довіри залежить від величини населеного пункту (у містах-мільйонниках про довіру центральному телебаченню висловилися 28 % респондентів, у сільській місцевості – 53 %) та від віку респондентів (росіяни старшого віку частіше визнають, що довірливо ставляться до телебачення). Центральному радію, відповідно до досліджень, довіряють 8 % росіян. Його популярність трохи вища серед жителів сільської місцевості та пенсіонерів (10 %) [58].

86

У будь-якому випадку, основним джерелом інформації для більшості росіян сьогодні є центральне телебачення – трохи менше 80 % респондентів віддали перевагу даним ЗМІ як головному джерелу отримування новин. Кожен п'ятий росіянин, згідно з результатами дослідження, у пошуках свіжих новин слухає центральні радіостанції і 14 % росіян знаходить потрібну інформацію на регіональних телеканалах. Така ж кількість росіян воліє отримувати новини через центральну пресу, причому її регулярно читає кожен п'ятий росіянин 35-44 років, а також 20 % респондентів із вищою освітою. На п'ятому місці в рейтингу знаходиться Інтернет: лише 10 % росіян вважають за краще дізнаватися про новини через всесвітню павутину. Дослідження так само показало, що регіональне радіо і преса є джерелом інформації для 6 % і 4 % росіян відповідно [58].

Моніторинг найбільш популярних телеканалів Росії, «Первый канал», «Россия» та «НТВ» (телеканал «Первый канал» – 84,8 % аудиторії; телеканал «Россия» – 78,3 % аудиторії; телеканал «НТВ» 58,2 % аудиторії) [58] та їх інформаційних та аналітичних програм (інформаційна телепрограма «Время» – щоденна інформаційна програма про найбільш важливі події в країні та світі на «Первом канале»; інформаційна телепрограма «Вести» – щоденна інформаційна програма на телеканалі «Россия»; інформаційна телепрограма «Сегодня» – щоденна інформаційна програма на телеканалі «НТВ»; аналітична програма «Судите сами» – трансляція відбувається щочетверга близько півночі на «Первом канале»; публіцистична програма «Специальный корреспондент» – трансляція відбувається на телеканалі «Россия» з 2002 року) дозволяє прослідкувати низку закономірностей.

Аналіз інформаційної активності телекомпаній Росії відносно України свідчить, що вона значною мірою залежить від коливань «політичного барометра». Тобто, коли відбуваються значні міждержавні події, російські ЗМІ досить жваво приєднуються до обговорення українських проблем, коли ж на політичному обрії стабільно, досить нейтрально ставляться до ситуації в сусідній державі.

Прогнозовано, що найбільше повідомлень про Україну було подано під час президентських виборів в Україні та після їх завершення у лютому 2010 року. Дана тематика чітко простежувалась в інформаційних програмах 2-3 рази на тиждень. Особливу увагу було приділено сюжетам про результати остаточної перемоги В. Януковича та поразку Ю. Тимошенко. Про це свідчать наступні сюжети:

- «В Україні підводять результати виборів» (канал «НТВ», інформаційна програма «Сегодня») [33];
- «Янукович обігнав інших кандидатів» (канал «НТВ», інформаційна програма «Сегодня») [68];
- «В Україні другий тур президентських виборів – результати кампанії» (канал «Первый канал», інформаційна програма «Время») [32];
- «Юлія Тимошенко оскаржить результати виборів президента України у випадку фальсифікації» (канал «Россия», інформаційна програма «Вести») [63];
- «Тимошенко прогнала всі судові позови» (канал «Россия», інфор-

маційна програма «Вести») [55];

- «Юлія Тимошенко зазнала політичної поразки» (канал «Первый канал», інформаційна програма «Время») [64].

25 лютого 2010 року всі телеканали Росії активно транслювали сюжети про інавгурацію Президента В. Януковича. Зокрема в інформаційних програмах «Время» («Первый канал»), «Вести» («Россия») та «Сегодня» («НТВ») коментувалися та обговорювалися такі основні факти цієї події:

- благословення новообраного Президента московським митрополитом Кирилом, яке відбулося в Києво-Печерській Лаврі (наприклад трансляція сюжету «Патріарх Кирило благословив інавгурацію» на телеканалі «НТВ» о 10:04 ранку) [36];

- присутність рекордної кількості іноземної делегації (наприклад трансляція сюжету «На інавгурації Віктора Януковича була присутня рекордна кількість іноземних делегацій» на телеканалі «Первый канал» о 18.00 вечора) [31];

88

- перші заяви нового Президента про розвиток країни та налагодження зовнішньої політики (наприклад, трансляція сюжету «Віктор Янукович вступив на посаду президента України і зробив перші заяви» на телеканалі «Первый канал» о 14.00 дня) [5];

- проведення інавгурації без пишних урочистостей та витрати на неї рекордно малої суми коштів – 200 тис. доларів США (наприклад трансляція сюжету «Інавгурація Януковича пройшла без пишних урочистостей» на телеканалі «Россия» о 14.25 дня) [16].

Вже після вступу на посаду Президента В. Януковича 5 березня 2010 року відбувся його офіційний візит до Російської Федерації. Дана подія активно обговорювалася на російських телеканалах. Основними новинами, які були відзначені російським телебаченням після переговорів двох глав, були:

- налагодження відносин із Російською Федерацією у всіх сферах і намагання відновити те, що зруйнував В. Ющенко (наприклад трансляція сюжетів «Янукович буде намагатися відновити те, що зруйнував Ющенко» [72], «Відносини Росії і України вийдуть на новий рівень», [35] «Медведев: справа у реанімації відносин з Україною» [27], «Медведев сподівається, що чорна смуга у відносинах України та Росії закінчилася» [26], «Медведев і Янукович проведуть ревізію відносин РФ і України» [25] на каналі «Россия»);

- мета В. Януковича на посаді глави української держави полягає

в намаганні наздогнати Росію в соціально-економічному розвитку (наприклад трансляція сюжету «Д. Медведев: у Росії та України у всіх сферах потенціал великий» [13] на каналі «Россия»);

- розв'язання питання Чорноморського флоту на користь Росії (трансляція сюжетів «Янукович: проблема Чорноморського флоту буде вирішуватися в інтересах обох держав» [41] на каналі «Россия», «Відбувся перший візит Президента України В. Януковича у Росію» [52] на каналі «Первый канал»).

Окрім вищенаведених подій у Російській Федерації із обранням нового Президента України активно обговорювалося газове питання в стосунках двох держав, яке й нині є однією з головних тем відносин України та РФ. Зокрема на російських телеекранах у березні 2010 року місяці виходили репортажі про те, що газове питання залишається відкритим (сюжет «Газове питання залишається відкритим» [8] (02.04.2010) на телеканалі «НТВ»), проте Москва готова розглянути умови щодо зниження ціни на газ для України за умови участі в енергопроектах (сюжет «Москва готова говорити з Україною про зниження цін на газ» [29] (16.04.2010) на телеканалі «Первый канал»). У даному контексті потрібно зазначити велику кількість телерепортажів, в яких висвітлювалося позитивне налаштування Кремля до цієї проблематики (сюжет «У Росії є інтереси в енергетичній сфері України» [57] (17.04.2010) на телеканалі «Первый канал»).

У квітні 2010 року активно обговорювалось на всіх російських телеканалах підписання нового договору щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України до 2042 року за умови зниження ціни на газ. Так, сюжети даної теми виходили в телеэфір практично щоденно протягом останніх кількох тижнів квітня. У них обговорювалися умови підписання договору, коментувалися зустрічі високопосадових осіб, уточнювалися позитивні налаштування Російської Федерації та України щодо подальшого співробітництва в даній сфері.

Загалом моніторинг російських інформаційних програм показав, що з переобранням в Україні нового президента Росія знову почала проявляти активний інтерес до нашої держави. Кількість репортажів про Україну збільшилася, причому простежується більш позитивна тенденція у висвітленні новин, ніж раніше.

Прослідкувавши динаміку виходу в телеэфір сюжетів про Україну, перейдемо до аналізу радіопрограм. Моніторинг російських

радіостанцій «Радио России» [45], «Маяк» [43], «Эхо Москвы» [44], котрі сьогодні володіють найпотужнішими в Росії мережами розповсюдження радіосигналів, що передаються в усі регіони на довгих, середніх, ультракоротких хвилях, теж вказує на схожі з телепростором закономірності висвітлення подій про Україну.

Дослідження показало, що найбільше інформації про Україну спостерігається в коротких інформаційних репортажах, що стосуються поточних питань. Так, за 2010 рік найбільше інформації про Україну стосувалося президентських виборів, співробітництва із Російською Федерацією. Окрім того, дані проблеми обговорювалися в прямому ефірі за участю політиків, політологів, аналітиків. Більшість повідомлень мали нейтральний характер. Натомість позитивний характер мали інформаційні повідомлення про зустріч високопосадових осіб та про деякі домовленості між Україною й Росією (питання Чорноморського флоту, газова проблема тощо).

90

—

Імідж України в Інтернет-просторі Росії також має неабияке значення, хоча поки що Інтернет не є серед росіян головним джерелом інформації й новин про нашу державу. Втім вплив всесвітньої паутини зростає найшвидшими темпами серед усіх інших типів ЗМІ у РФ.

Авторитетним європейським агентством Gemius [75] доведено, що 43 % інтенет-користувачів Росії відвідують інформаційні портали. Зокрема компанія надала наступні цікаві результати дослідження:

- 43,2 % російських інтернет-користувачів відвідують ресурси з новинами;
- 80 % відвідувачів новинних ресурсів не задовольняються одним джерелом і читають кілька;
- добова й тижнева аудиторія новинних сайтів перевищує кількість відвідувачів електронних версій газет;
- відвідувачі новинних сайтів проводять на них у два рази більше часу, ніж на інших інформаційних ресурсах;
- «РБК» – найбільш відвідуваний і популярний інформаційний ресурс Рунету [75].

Як бачимо, майже половина користувачів мережі Інтернет щоденно отримує інформацію з інформаційно-новинних порталів, на яких спостерігається найбільше інформації про Україну. Тобто на таких сайтах вони можуть дізнатися про останні дані та основні українські події, переглянути фото та відеоматеріали. Позитивною тенденцією

даного дослідження є те, що росіяни читають повідомлення не лише з одного інформаційного ресурсу, а з кількох, що дає можливість їм порівняти опубліковані дані та зробити власні висновки.

Оскільки «РБК», «РИА Новости» та «Взгляд» сьогодні є найбільш відвідуваними й популярними інформаційними ресурсами Рунету, проведений моніторинг надав можливість виокремити наступні характерні особливості подання інформації про Україну:

- на кожному інформаційному порталі виділено окрему рубрику під назвою «Україна», на якій можна переглянути повний список останніх новин в Україні та її регіонах. На таких сторінках щодня розміщується інформація про політичні, економічні, культурні, соціальні та інші сфери функціонування держави, робляться висновки та узагальнення про українсько-російське співробітництво, проводяться аналітичні дослідження тощо;

- загальний обсяг повідомлень про Україну (у рубриках «Україна») складає значний відсоток від загального інформаційного навантаження новинних порталів;

- тенденція щоденного оновлення інформації про Україну, причому не лише сенсаційної, але й незначної для російської аудиторії важливості (наприклад інформаційне повідомлення 02.05.2010: «У Дніпропетровській області було вбито грабіжника ювелірного магазину» на сайті «РБК» та «Українські наркодилери нацькували на міліцію собак» на сайті «Взгляд»);

- можливість перегляду фотоматеріалів, відеорепортажів і політичних ток-шоу про Українську державу (наприклад рубрика «Відео» на сайті «РИА Новости»);

- надання інформації у вигляді новинних повідомлень про основні важливі події в Україні, Росії та світі (наприклад рубрика «Новости» на сайтах «РБК», «РИА Новости», «Взгляд»);

- публікації інтерв'ю українських політиків (наприклад рубрика «Интервью» на сайтах «РБК» і «РИА Новости»);

- подання основних поточних подій у карикатурній і розважальній формі. Найчастіше подані малюнки про Україну демонструють начебто некомпетентність українських політиків та їх дій.

Найбільш відвідуваними сайтами Рунету є поштові та соціальні системи. Дані сайти не мають інформаційно-новинної спрямованості, проте на них щодня оновлюють інформацію про основні та поточні події. Так, наприклад, протягом першої половини 2010 року

на таких порталах можна було прочитати короткі інформаційні повідомлення про президентську кампанію в Україні, візити високопосадових осіб, розв'язання газового питання, підписання договору між Україною та Росією про базування Чорноморського флоту до 2042 року, пропозицію об'єднання «Газпрому» та «Нафтогазу» тощо.

92

Карикатуры [Электронный ресурс]: официальный сайт «РИА Новости». – Режим доступа: <http://www.rian.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

Так, наприклад, на найбільш популярній російській поштової системі «Мейл. ру» [37] виділено окрему рубрику «Україна», яка містить інформацію про новини в нашій державі. Головна та сенсаційна інформація подається завжди великими літерами й містить тематичне зображення. Аналіз даного сайту показав, що загалом про Україну щодня подається від 6 до 10 повідомлень.

У Рунеті найбільш відомими пошуковими порталами є «Яндекс» [40], «Рамблер» [39] та «Гугл» [38]. На таких сайтах за запитом користувачів можна знайти будь-яку інформацію різного типу та характеру. Окрім того, вони містять окремі тематичні рубрики (наприклад: новини, відео, фото), на яких можна знайти відповідну інформацію про головні українські події.

Аналізуючи інформаційне навантаження Рунету, зазначимо, що обсяг повідомлень про Українську державу займає великий відсоток від усього загального обсягу новин. Зі зміною влади в Україні почали переважати нейтральні та позитивні відгуки, проте частка негативної інформації не зменшилась. Виділимо наступні негативні чинники формування іміджу України в електронних виданнях Російської Федерації:

- політичний чинник: некомпетентність окремих українських політиків, залежність країни від інших держав;
- міжнародний чинник: скептичне оцінювання співробітництва України із міжнародними організаціями;
- економічний чинник: мінімальний вплив України на ринках кредитів, інвестицій, енергоресурсів, високих технологій, інформаційних ресурсів, промислової продукції, агропромислового комплексу;
- бізнес-чинник: недосконалість податкової системи, корупційність, неналежний рівень захисту іноземних інвестицій;
- внутрішній чинник: низький рівень життя українців, безробіття, високий рівень злочинності, обмеження незалежності ЗМІ, порушення прав людини, незадовільний рівень сервісного обслуговування, низька результативність дій громадських і державних інститутів;
- культурний чинник: несформованість української нації, негативне ставлення українців до приїжджаючих, низький рівень культури в громадських місцях;
- чинник визнання: Україна – це маловпливова європейська держава «буферної» зони, яка ґрунтує свою власну політику на балансі інтересів Заходу та Росії.

Таким чином, російські мас-медіа активно долучаються до обговорення українських подій. Особливо дана тенденція спостерігається із приходом у 2010 році до влади нового Президента України. Проведення моніторингу засобів масової інформації надає можливість простежити динаміку повідомлень про Українську державу та зробити низку принципових висновків. Російські ЗМІ висвітлюють події в Україні тенденційно й вибірково, нав'язуючи бажану картину із відповідно підібраних реальних фактів. Основними «медіаагресорами» виступають комерційні мас-медіа, порівняно з якими позицію російських державних ЗМІ можна назвати найстриманішою. Проте варто враховувати, що в Росії капітал тісно пов'язаний із владою і тому позиція багатьох російських медіа щодо висвітлення подій в Україні визначається передусім інтересами владних кіл Росії щодо збереження чи встановлення власного впливу, а також російського капіталу на українському ринку.

Російські мас-медіа дійсно є важливим фактором формування іміджу України як у межах Російської Федерації, так і за її кордонами.

Про це свідчить кількість інформаційних повідомлень про Українську державу та характер інформаційного навантаження. Незважаючи на зміни акцентів у висвітленні подій в Україні російськими ЗМІ після президентських виборів 2010 року, критична межа негативних повідомлень залишається достатньо високою.

На нашу думку, для поліпшення сприйняття України громадськістю Росії необхідно: вивести українсько-російські відносини на рівень взаємовигідного партнерства, що передбачає утвердження в середовищі російських політичних лідерів і громадській думці тези про переваги партнерства з Україною; активізувати інформаційно-пропагандистську роботу в українському та російському інформаційних просторах з метою поширення достовірної інформації про політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні, про становище української громади в Росії і, відповідно, російської в Україні; інтенсифікувати контакти й зв'язки в соціокультурному й науковому середовищах, систематично проводити спільні конференції й симпозиуми, впроваджувати програми обміну студентами та викладачами, науковими працівниками; деполітизувати урядову політику, подолавши відголоски стереотипів і непорозумінь, що виникли між державами в новітній період історії.

Джерела та література:

1. Аргументы и факты [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты». – Режим доступа: <http://www.aif.ru/>. – Дата перегляду 22.03.2010.

2. Быков П. Большой успех России [Электронный ресурс] / Павел Быков // Известия от 29.04.2010. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/comment/article3141379/>. – Дата перегляду 03.05.2010.

3. В конце июня может остановиться транзит газа в Европу [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты» от 03 июня 2009 года. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/politic/news/35121>. – Дата перегляду 30.03.2010.

4. Варсегов Н. Украинцы тырят газ и винят в коварстве нас [Электронный ресурс] / Н. Варсегов // Комсомольская правда от 26.01.2009. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24232.5/433339/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

5. Виктор Янукович вступил в должность президента Украины и сделал первые заявления [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Первый канал». – Режим доступа: <http://www.1tv.ru/>

news/world/161889/. – Дата перегляду 25.02.2010.

6. Виктор Янукович: «Я не ставленник Кремля» [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ Комсомольская правда от 10.02.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24439/605354/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

7. Ворсобин В. Выборы на Украине: к кому повернется Киев – к Западу или к России? [Электронный ресурс] / В. Ворсобин // Комсомольская правда от 17.01.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24424/594869/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

8. Газовый вопрос остается открытым [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «НТВ». – Режим доступа: <http://www.ntv.ru/novosti/100799/>. – Дата перегляду 02.04.2010.

9. Гончарук Д. Для Януковича не существует дискуссии о союзном государстве с Россией. Украинский лидер подтвердил стратегию на интеграцию в ЕС [Электронный ресурс] / Дмитрий Гончарук // Комсомольская правда от 01.04.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/online/news/643245/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

10. Гришин А. Черноморский флот останется на Украине до 2042 года взамен на дешевый российский газ [Электронный ресурс] / Александр Гришин // Комсомольская правда от 21.04.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24477/635113/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

11. Два лица Украины [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 31 января 2010. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/sng/article/2010/01/31/421075-dva-litsa-ukrainyi.html>. – Дата перегляду 30.03.2010.

12. Дзуликий Янук [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 1 марта 2010 года. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/article/2010/03/01/439636-dvulikiy-yanuk.html>. – Дата перегляду 30.03.2010.

13. Дмитрий Медведев: у России и Украины во всех областях потенциал огромный [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345620&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

14. Известия [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия». – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/>. – Дата перегляду 22.03.2010.

15. Из-за «газового» конфликта с Украиной Россия может потерять

до 13% ВВП [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты» от 11 января 2009 года. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/money/opinions/812>. – Дата перегляду 30.03.2010.

16. Инаугурация Януковича прошла без пышных торжеств [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=343876&m=1/>. – Дата перегляду 25.02.2010.

17. Карикатуры [Электронный ресурс]: официальный сайт «РИА Новости». – Режим доступа: <http://www.rian.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

18. Кафтан Л. Украинцам стыдно вспоминать майдан [Электронный ресурс] / Л. Кафтан // Комсомольская правда от 26.11.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24401.3/576563/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

96 — 19. Кирьянов О. Время Ющенко прошло [Электронный ресурс] / О. Кирьянов // Комсомольская правда от 05.02.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24436/603757/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

20. Комсомольская правда [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Комсомольская правда». – Режим доступа: <http://www.kp.ru/>. – Дата перегляду 22.03.2010.

21. Куприна Ю. Медведев напомнил Украине о штрафных санкциях за неоплату газа [Электронный ресурс] / Ю. Куприна // Комсомольская правда от 03.06.2009. – Режим доступа: <http://kp.ru/online/news/495426>. – Дата перегляду 30.03.2010.

22. Куприна Ю. При сбоях в оплате «Газпром» прекратит поставлять газ на Украину [Электронный ресурс] / Ю. Куприна // Комсомольская правда от 03.06.2009. – Режим доступа: <http://kp.ru/online/news/495438>. – Дата перегляду 30.03.2010.

23. Кучма поддержал подписание соглашения по Черноморскому флоту [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия» от 30.04.2010. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news239843>. – Дата перегляду 03.05.2010.

24. Медведев и Янукович проведут ревизию отношений РФ и Украины [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345507&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

25. Медведев надеется, что черная полоса в отношениях России и Украины прервана [Электронный ресурс]: официальный сайт

телеканала «Россия». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345595&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

26. Медведев: речь идет о реанимации отношений с Украиной [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345624&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

27. Между НАТО и Москвой. Виктор Янукович пытается найти Украину на политической карте [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия». – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/politic/article/3139407>. – Дата перегляду 30.03.2010.

28. Москва готова говорить с Украиной о снижении цен на газ [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=353701>. – Дата перегляду 16.04.2010.

29. Московский комсомолец [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец». – Режим доступу: <http://www.mk.ru/>. – Дата перегляду 22.03.2010.

30. На инаугурации Виктора Януковича присутствовало рекордное число иностранных делегаций [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Первый канал». – Режим доступу: <http://www.1tv.ru/news/world/161701>. – Дата перегляду 25.02.2010.

31. На Украине второй тур президентских выборов – итоги кампании [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Первый канал». – Режим доступу: <http://www.1tv.ru/news/world/160699>. – Дата перегляду 07.02.2010.

32. На Украине подводят итоги выборов [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «НТВ». – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/184224/>. – Дата перегляду 18.01.2010.

33. Никонов В. Украина: все только начинается года [Электронный ресурс] / В. Никонов // Известия от 20 февраля 2010 года. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/comment/article3139506/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

34. Отношения России и Украины выйдут на новый уровень [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/theme.html?tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

35. Патриарх Кирилл благословил инаугурацию [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «НТВ». – Режим доступу:

<http://www.ntv.ru/novosti/186875/>. – Дата перегляду 25.02.2010.

36. Поштова система «Mail» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mail.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

37. Пошукова система «Google» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

38. Пошукова система «Rambler» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rambler.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

39. Пошукова система «Yandex» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yandex.ru>. – Дата перегляду 03.05.2010.

40. Проблема чорноморського флоту буде розглядатися в інтересах двох держав [Електронний ресурс]: офіційний сайт телеканалу «Россия». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345630&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

41. Пронченко О. Політична складова функціонування сучасних засобів масової інформації / Олександр Пронченко // Історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 40.

98

42. Радио «Маяк» [Електронний ресурс]: офіційний сайт радиостанції «Маяк». – Режим доступу: <http://forum.radiomayak.ru/>. – Дата перегляду 25.04.2010.

43. Радио «Эхо Москвы» [Електронний ресурс]: офіційний сайт радиостанції «Эхо Москвы». – Режим доступу: <http://www.echo.msk.ru/about>. – Дата перегляду 25.04.2010.

44. Радио России [Електронний ресурс]: офіційний сайт радиостанції «Радио России». – Режим доступу: <http://www.radiorus.ru/index.html>. – Дата перегляду 25.04.2010.

45. Россия довольна газовыми контрактами с Украиной [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети РФ «Известия» от 26.03.2010. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/news/news236399>. – Дата перегляду 30.03.2010.

46. Россия отключит газ Украине в случае не оплаты [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети РФ «Московский комсомолец» от 5 марта 2009 года. – Режим доступу: http://www.mk.ru/economics/news/2009/03/05/220462_putin-quotrossiya-otklyuchit-gaz-ukraine-v-sluchae-ne-oplatyiquot.html. – Дата перегляду 30.03.2010.

47. Русский язык может вытеснить украинский [Електронний ресурс]: офіційний сайт газети РФ «Комсомольская правда» от 17.01.2010. – Режим доступу: <http://www.kp.ru/online/news/632128/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

48. РФ считает газовые контракты с Украиной сбалансированными [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия» от 25.03.2010. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news236391>. – Дата перегляду 30.03.2010.

49. Сафронова И. Ющенко повторяет ошибки Саакашвили [Электронный ресурс] / И. Сафронова // Комсомольская правда от 12.01.2009. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/online/news/186504/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

50. Соколовская Я. Флот в Крыму выгоден прежде всего Украине России [Электронный ресурс] / Янина Соколовская // Известия от 29.04.2010. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/politic/article3141372/>. – Дата перегляду 03.05.2010.

51. Состоялся первый официальный визит президента Украины Виктора Януковича в Россию [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Первый канал». – Режим доступа: <http://www.1tv.ru/news/polit/162267>. – Дата перегляду 05.03.2010.

52. Станет ли Украина малой Россией? [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 14 марта 2010 года. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/article/2010/03/14/447524-stanet-li-ukraina-maloy-rossiey.html>. – Дата перегляду 30.03.2010.

53. Стешин Д. Кто бы ни победил на Украине, проиграет Бандера [Электронный ресурс] / Д. Стешин // Комсомольская правда от 05.02.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24436/603757/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

54. Тимошенко проиграла все судебные иски по выборам [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341899&tid=65533>. – Дата перегляду 14.02.2010.

55. Толкачов О. Чи вибереться Україна з іміджевої ями? [Электронный ресурс] / Олексій Толкачов // Західна аналітична група. – Режим доступа: <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=2707>. – Дата перегляду 02.12.2009.

56. У России есть интересы в энергетике Украины [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=353792>. – Дата перегляду 17.04.2010.

57. Федеральное агентства по печати и массовым коммуникациям РФ [Электронный ресурс]: официальный сайт Федерального

агентства по печати и массовым коммуникациям. – Режим доступа: <http://www.farnc.ru/about/structure/management/item1488.html>. – Дата перегляду 13.02.2010

58. Чинкова Е. Виктор Янукович: Черноморский флот может остаться и после 2017 года ЕС [Электронный ресурс] / Екатерина Чинкова // Комсомольская правда от 13.02.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24441/607179/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

59. Чинкова Е. Газовый кризис начнется уже завтра [Электронный ресурс] / Екатерина Чинкова // Комсомольская правда от 19.06.2009. – Режим доступа: <http://kp.ru/online/news/502423>. – Дата перегляду 30.03.2010.

60. Чинкова Е. Янукович расчистит «завалы недоразумений и проблем» с Россией [Электронный ресурс] / Екатерина Чинкова // Комсомольская правда от 10.02.2010. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24439/605814/>. – Дата перегляду 30.03.2010.

100 — 61. ЧФ может остаться в Крыму и после 2017 года [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 13 февраля 2010 года. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/sng/news/2010/02/13/429766-chf-mozhet-ostatsya-v-kryimu-i-posle-2017-goda.html>. – Дата перегляду 30.03.2010.

62. Юлия Тимошенко оспорит результаты выборов президента Украины в случае фальсификаций кампании [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=335038&tid=65533>. – Дата перегляду 11.01.2010.

63. Юлия Тимошенко потерпела чувствительное политическое поражение [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Первый канал». – Режим доступа: <http://www.1tv.ru/news/crime/122135>. – Дата перегляду 13.02.2010.

64. Юричко А.В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії [Электронный ресурс] / Андрій Васильович Юричко // Дисертації та автореферати. – Режим доступа: <http://disser.com.ua/content/243438.html>. – Дата перегляду 22.03.2010.

65. Ющенко – на запад [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 30 сентября 2008 года. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/editions/daily/article/2008/09/30/20441-yuschenko-na-zapad-timoshenko-na-vostok.html>. –

Дата перегляду 30.03.2010.

66. Янукович в случае избрания президентом намерен активизировать отношения с РФ [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия» от 25.12.2009. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news226465>. – Дата перегляду 30.03.2010.

67. Янукович обогнал других кандидатов [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «НТВ». – Режим доступа: <http://www.ntv.ru/novosti/184213/>. – Дата перегляду 17.01.2010.

68. Янукович пообещал решать вопрос о Черноморском флоте «не в ущерб России» [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты» от 13 января 2010 года. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/politic/news/46494>. – Дата перегляду 30.03.2010.

69. Янукович пообещал сблизить Украину с Россией [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Известия» от 26.01.2010. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news229639>. – Дата перегляду 30.03.2010.

70. Янукович пообещал уравнивать украинский и русский языки в случае победы на выборах [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты» от 09 января 2010 года. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/politic/news/41148>. – Дата перегляду 30.03.2010.

71. Янукович попытается восстановить то что разрушил Ющенко [Электронный ресурс]: официальный сайт телеканала «Россия». – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=345675&tid=78353>. – Дата перегляду 05.03.2010.

72. Янукович развернулся на Запад? [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Московский комсомолец» от 25 февраля 2010 года. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/article/2010/02/25/437001-yanukovich-razvernulsya-na-zapad-video.html>. – Дата перегляду 30.03.2010.

73. Янукович, став президентом Украины, сделает русский язык вторым государственным [Электронный ресурс]: официальный сайт газеты РФ «Аргументы и факты» от 5 января 2010 года. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/politic/news/38645>. – Дата перегляду 30.03.2010

74. Gemius [Электронный ресурс]: Европейське агентство «Gemius». – Режим доступа: <http://www.gemius.ru/>. – Дата перегляду 03.05.2010.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

У статті аналізуються основні організаційні форми забезпечення інтеграційних прагнень України в інформаційній сфері та розглядаються основні законодавчі акти, які регулюють це питання. Зокрема визначені організаційно-правові засади, які регулюють розвиток публічної сфери України, її медіапростір у контексті дотримання прав громадян щодо відкритого й вільного доступу до інформації та обговорення найбільш значущих суспільних проблем.

Ключові слова: *євроінтеграція, доступ до інформації, медіапростір, правове регулювання.*

102

— *The article focuses on the analysis of organizational forms of integration desires of Ukraine supplying in the informational sphere and examines the main legislative acts that regulate this problem.*

In particular, organizational and legal bases that control the development of public sphere in Ukraine and its media-space in the context of maintaining citizen's rights concerning to the open and free access to the information and to the discussion of the most important social problems are determined.

Key Words: *eurointegration, informational access, media-space, legal regulation.*

З появою новітніх технологій, розвитком глобальної мережі Інтернет і глобалізацією світового інформаційного простору участь України в цих процесах стала не примхою певних політичних сил або громадських об'єднань, а гострою необхідністю. Однак повноцінна інтеграція України до Євросоюзу і європейський інформаційний простір, зокрема, неможлива без проведення ефективної інформаційної політики, тобто без заходів, спрямованих на підвищення ефективності інформаційного забезпечення курсу України на приєднання до ЄС. А це, в свою чергу, потребує рішучих і впевнених дій з боку українського суспільства й влади.

У Законі України “Про інформацію” державна інформаційна політика визначається як сукупність основних напрямів і способів

діяльності держави щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації, одним із основних напрямів якої є сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації [8]. І саме цей аспект, на нашу думку, має найбільше сприяти приєднанню України до глобального інформаційного простору.

Звісно ж, такий курс потребує відповідного регулювання. Саме тому основні дії в перші роки незалежності були спрямовані на розробку законодавчої та організаційної бази новоутвореного інформаційного простору. Завдяки цьому Україні вдалося досягти значних результатів у розвитку інформаційної сфери. Створене правове підґрунтя має досить розвинутий характер – більшість правових норм відповідають міжнародним стандартам, принципам і нормам забезпечення прав громадян на свободу слова, отримання й поширення інформації. Україна посідає одне з провідних місць в СНД за кількістю законів, що регулюють інформаційні відносини, діяльність мас-медіа спрямована на розширення гласності та поінформованості суспільства [2].

103

Проте, на думку багатьох дослідників, до цього часу все ще не вироблено досить чіткого уявлення про систему інформаційного законодавства, не визначені його структура і склад, межі і сфери правового регулювання. В результаті роботи щодо підготовки проектів одні нормативно-правові акти у цій сфері дублюються, а в інших залишаються проблеми. Сьогодні можна констатувати, що сукупність правових норм у сфері суспільних відносин щодо інформації, визначених у законах і підзаконних актах, у нашій країні досягла за кількістю критичної маси. Це зумовлює необхідність і можливість виокремлення їх у теорії права в окрему міжгалузеву інституцію та інкорпорацію, а також легалізацію її на рівні законодавства. Проте відкритим залишається питання формування доктрини, стратегії, концепції розвитку публічного права України у сфері суспільних інформаційних відносин [14, с. 9].

Основним законодавчим актом, що контролює діяльність усіх суб'єктів інформаційного простору, є Конституція України – Основний Закон держави. Так, окремі статті Конституції, наприклад, забороняють збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації (стаття 32), закріплюють право кожного на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34), декларують право громадян на захист

інтелектуальної власності та авторських прав (стаття 54) [15].

Не менш важливими є і інші законодавчі акти. Першим законом, що стосується регулювання права на свободу слова, є Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. Цей Закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності. У Законі чітко визначаються також поняття «інформаційний суверенітет України» і правові форми міжнародного співробітництва в галузі інформації [8].

Подальший розвиток законодавчої бази в сфері свободи слова пов'язаний із прийняттям 16 листопада 1992 р. Закону України „Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні”. Цей Закон створює правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні, встановлює державні гарантії їх свободи [11].

104
— 21 грудня 1993 р. було прийнято Закон України „Про телебачення і радіомовлення”, що регулює відносини, котрі виникають у сфері телебачення та радіомовлення на території України, визначає правові, економічні, соціальні, організаційні умови їх функціонування, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите й вільне обговорення суспільних питань [10].

Наступним став Закон України „Про державну таємницю” від 21 січня 1994 р., який регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної і, відповідно, інформаційної безпеки України [6].

28 лютого 1995 р. було прийнято Закон України „Про інформаційні агентства”, який закріплює правові основи діяльності в Україні інформаційних агентств та їх міжнародного співробітництва [7].

Ще одним законом, що регулює питання у сфері забезпечення свободи слова, є Закон України „Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, прийнятий 23 вересня 1997 року. Цей Закон визначає правові, економічні, організаційні засади державної підтримки засобів масової інформації та соціального захисту журналістів. Як складова частина законодавства України про свободу слова та інформаційну діяльність, цей Закон посилює

систему правового регулювання в інформаційній сфері [5].

Наступним законом став прийнятий 9 січня 2007 року Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”. Цей Закон визначає завдання, напрями та цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, а також організаційно-правові основи його розвитку. А одним із пріоритетних напрямів його розвитку визначається інтеграція України у глобальний інформаційний простір [9].

Але зрозуміло, що впровадження цих законів у життя має підкріплюватись конкретними організаційними заходами. Саме з цією метою в Україні створена ціла низка державних інститутів, які покликані здійснювати державну інформаційну політику.

Так, у 1994 р. було створено Національну Раду України з питань телебачення і радіомовлення, яка вирішує такі питання, як забезпечення свободи слова та масової інформації; прав телеглядачів і радіослухачів, виробників і розповсюджувачів масової звукової, візуальної та аудіовізуальної інформації; розробки і здійснення державної політики ліцензування телерадіомовлення; використання радіочастотного ресурсу держави; реалізації та контролю за дотриманням законів України у сфері телебачення і радіомовлення [22].

У 1995 р. відновлює свою роботу Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Комітет бере участь у формуванні та реалізації державної політики в інформаційній і видавничій сферах, у сфері захисту суспільної моралі, сприяє реалізації конституційного права на свободу слова, координує діяльність в інформаційній та видавничій сферах, забезпечуючи в них державне регулювання і контроль. До того ж, він сприяє розвитку інформаційного суспільства та розширенню національного інформаційного простору [20].

Окрім цього, в Україні діє Державний департамент зв'язку та інформатизації України (Держзв'язок), основними завданнями якого стали: участь у формуванні та реалізації державної політики в інформаційній і видавничій сферах, у сфері захисту суспільної моралі, сприяння реалізації конституційного права на свободу слова, координація діяльності в інформаційній та видавничій сферах, здійснення державного регулювання і контролю в інформаційній та видавничій сферах, сприяння розвитку інформаційного суспільства, розширенню національного інформаційного простору [21].

Законодавче регулювання і контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо виконання ними функцій і завдань у сфері інформаційної безпеки здійснює Верховна Рада України. Вона також ухвалює засади внутрішньої та зовнішньої політики держави в інформаційній сфері [15].

При Верховній Раді діє Комітет з питань свободи слова та інформації, основна сфера діяльності якого – розроблення та вдосконалення законодавчої бази держави, що регулює відносини в інформаційній сфері, діяльність засобів масової інформації, сприяє утвердженню свободи слова. Комітет здійснює підготовку законодавчих актів, що стосуються діяльності електронних і друкованих засобів масової інформації, правовідносин у сфері реклами, розвитку мережі Інтернет. У своїй діяльності Комітет співпрацює з Державним Комітетом України з питань інформаційної політики, телебачення і радіомовлення, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення, Державним Комітетом зв'язку та інформатизації України. Комітет регулярно ініціює та організовує парламентські слухання, присвячені проблемам інформаційних відносин і свободі слова в Україні, реагує на звернення громадян щодо порушення їх права на інформацію та свободу слова [18].

Як бачимо, у нашій державі створена досить потужна система як правових, так і організаційних засобів регулювання інформаційного простору. Водночас підкреслимо, що інтеграція до європейського інформаційного простору неможлива без прийняття спеціалізованих нормативних актів, планів і стратегій.

Так, у червні 1999 року Указом Президента України було прийнято Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, яка має забезпечити входження держави до європейського політичного, інформаційного, економічного і правового простору [13].

Окрім цього, варто відзначити План дій Україна – ЄС у рамках європейської політики сусідства. Згідно з цим планом, Україна та ЄС погодилися інтенсифікувати політичні, безпекові, економічні та культурні відносини, включаючи транскордонне співробітництво та спільну відповідальність у запобіганні та врегулюванні конфліктів. Його імплементація допоможе в реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво як діючої основи співробітництва України – ЄС та підтримує мету України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних і соціальних структур. А однією із

складових галузей розвитку співробітництва, визначених Планом дій, є співпраця у сфері інформаційного суспільства, що передбачає:

– досягнення прогресу у сфері політики й регулювання електронних засобів зв'язку;

– прискорення прогресу в розвитку сфери послуг інформаційного суспільства та інтеграції України в дослідницьку програму технологій інформаційного суспільства [19, с. 30].

Важливим аспектом є також участь України в європейській політиці сусідства та ініціативі „Східне партнерство” зокрема. Проект „Східного партнерства” Європейська Рада схвалила 19-20 березня 2009 року в додатках до висновків головування під назвою „Декларації про Східне Партнерство”. На основі цієї декларації ЄС здійснює необхідні консультації зі своїми східними партнерами з метою підготовки спільної декларації про „Східне Партнерство”. Формально програму „Східного Партнерства” започатковано на саміті в Празі 7 травня того ж року, до початку якого Європейська Комісія надала правила її функціонування. Одним із стратегічних напрямів програми є розвиток демократії та стабільності в країнах – сусідах ЄС та поліпшення соціально-культурних зв'язків, що у свою чергу передбачає покращання відносин в інформаційній сфері [17].

Національний підхід до реалій глобального інформаційного суспільства, переваг інформаційної економіки, координації інтелектуальних ресурсів, міжнародних інформаційних загроз і безпеки, регулювання нових комунікаційних послуг також засвідчили міжнародні конгреси „Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи (Київ, 2000), „Розвиток інформаційного суспільства в Україні (Київ, 2001)”, „Інформаційне суспільство – стратегія розвитку ХХІ століття”, „Громадський сектор ЗА!” (Київ, 2003), „Міжнародне інформаційне суспільство. Проблеми та перспективи (Київ, 2004), „Роль мас-медіа у формуванні інформаційного суспільства” (Київ, 2005), міжнародний медіафорум „Україна на інформаційній карті світу” (2006), що відбулися за сприяння Європейської комісії, фондів „Відродження” та „Євразія”, а також за підтримки уряду України, Державного комітету з питань зв'язку та інформатизації, Державного комітету з питань телебачення й радіомовлення, Національної Академії наук, Міністерства освіти і науки, інших міністерств та відомств. У ході дискусій з'явилися важливі для України оцінки й рекомендації з питань інформаційної політики держави; законодавства, управління

та економіки в інформаційному суспільстві; розвитку соціально-гуманітарної сфери; ролі безперервної освіти в майбутньому інформаційному суспільстві; трансформації національної інфраструктури, політики інформатизації, розвитку Інтернету в Україні; засобів масової комунікації у XXI ст.; інформаційної безпеки; електронного врядування та впровадження інформаційних технологій у галузях освіти, охорони здоров'я, суспільних послуг, розвитку телекомунікаційної інфраструктури; забезпечення доступу до інформації, нарощування наукового та інтелектуального потенціалу; формування сприятливого кіберсередовища, збереження культурного розмаїття та самобутності, підтримки незалежності і плюралізму ЗМІ [12, с. 16].

108

—

Окрім участі в Європейських конференціях з інформаційної політики, інформаційна політика України, заявлена в доктринах зовнішньої і внутрішньої політики, базується на ідеях та рішеннях *всесвітніх самітів WSIS (The World Summit on the Information Society/ Всесвітній Саміт із питань розвитку інформаційного суспільства) (2003-2005)*. Всесвітній Саміт з питань розвитку інформаційного суспільства – зустріч на вищому рівні, перша стадія якої відбулася в м. Женеві (Швейцарія) з 10 по 12 грудня, а друга – в Тунісі з 16 по 18 листопада 2005 р. Саміт проходив під егідою Генеральної Асамблеї ООН та патронатом Генерального Секретаря ООН Кофі Аннана, а також за сприяння Міжнародного Телекомунікаційного Союзу. Метою цієї події найвищого рівня було прийняття державами-учасницями ООН двох стратегічних документів: „Декларації Принципів” та „Плану Дій”, які визначили основні пріоритети розвитку Інформаційного Суспільства у світі на регіональних, національних рівнях. Україна взяла активну участь у підготовці та прийнятті цих документів [13, с. 150]. Мета самітів – сформувані принципи сталого інформаційного розвитку й міждержавних відносин як Європи в цілому, так і окремих держав європейського регіону. Виконання Україною зобов'язань перед Радою Європи з проблем інформаційного розвитку забезпечується високим освітнім та інтелектуальним потенціалом, технологічним розвитком та інтегрованістю держави у світовий і європейський інформаційний простір, сучасною законодавчою базою та суспільним усвідомленням потенцій інформаційного суспільства. Саме дві домінанти – інтелектуальна й технологічна – визначені як стратегічні напрями

реалізації національної інформаційної політики України у XXI ст., які знайшли підтвердження в програмах європейського та євроатлантичного співробітництва держави на перспективу євроінтеграції [4].

Так, з 1995 р. активно здійснювалися розробки стандартів у сфері телекомунікацій і сертифікації, дослідження потреб ринку, огляд стану телефонних мереж і модернізація кабельних і супутникових ліній зв'язку. З ініціативи ЄС була створена програма TACIS, яка забезпечувала надання грантів для сприяння створенню ринкових механізмів, розвитку науки й перспективних технологій. У період з 1991 по 1997 р. обсяг фондів за програмою TACIS, переданих Україні, склав 410,7 млн. есц (екю) [16, с. 52].

Крім того, співробітництво України з ЄС здійснюється за Шостою Рамковою програмою (2003–2007 рр. і на перспективу до 2025 р.), яка вирізняється революційним змістом і має за мету об'єднання європейських інтелектуальних ресурсів. Вона передбачає зокрема застосування наукового потенціалу Європи для реалізації національних програм становлення інформаційного суспільства й забезпечення лідерства у світовій конкуренції. Програма здійснюється за основними напрямками наукових досліджень для країн-членів, країн-кандидатів та країн-сусідів, що передбачають створення єдиного європейського наукового простору; розробку й планування інтегрованих європейських програм; координацію національних і європейських досліджень щодо еволюційних змін у суспільстві та впливу нових технологій на цивілізаційний розвиток; розробку стратегій єдиної зовнішньої політики, регіональної безпеки, загального інформаційного права, монетарної політики та європейської інформаційної політики; подолання нерівності між інформаційно багатими й інформаційно бідними країнами і забезпечення конкурентоспроможності останніх у європейському регіоні; вирішення проблеми зайнятості та соціальної єдності суспільства на основі економічних реформ, інновацій та високих технологій [24].

Важливим питанням інформаційної політики є адаптація нормативно-правової бази й регуляторної діяльності до стандартів ЄС. Позитивним зрушенням в цьому напрямі є те, що 17 грудня 2008 р. на своєму пленарному засіданні Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про транскордонне телебачення. Метою Європейської конвенції про транскордонне телебачення, прийнятої

5 травня 1989 року у м. Страсбурзі та підписаної від імені України ще 14 червня 1996 року, є „сприяння транскордонній трансляції і ретрансляції телевізійних програм, які відповідають вимогам щодо поваги людської гідності і дотримання прав людини, у країнах-членах Ради Європи, надання широкого вибору телепередач для населення, зміцнення тим самим культурної спадщини Європи і розвиток аудіовізуального мистецтва” [3]. У цей же день парламент прийняв у першому читанні зміни до Закону України „Про рекламу” у зв’язку з ратифікацією цієї конвенції. Цим проектом закону пропонується доповнити чинний закон визначенням терміна „телепродаж”, конкретизувати загальні вимоги до реклами, спонсорства теле- і радіопередач із використанням назв лікарських засобів, медичної техніки, методів профілактики, діагностики, лікування й реабілітації. Передбачається заборонити телепродаж зазначених товарів та послуг і тим самим привести його у відповідність до Європейської конвенції про транскордонне телебачення [1].

110

— Як бачимо, на сучасному етапі зроблено досить багато кроків на шляху до інтеграції в європейський інформаційний простір. Проте, на нашу думку, окрім участі України в конференціях, самітах і проголошення програм, планів і стратегій щодо членства в європейському інформаційному просторі, українській владі слід задуматись над розв’язанням проблем, які існують у національному інформаційному просторі на даний момент, а особливо проблем, що постали в сфері інформаційної безпеки й формування іміджу Української держави на міжнародній арені.

Джерела та література:

1. Верховна Рада ратифікувала Європейську Конвенцію про транскордонне телебачення [Електронний ресурс] / Інститут політики. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/info/194.htm>
2. Додонов О. Державна інформаційна політика і становлення інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс] / О. Додонов. Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2002_1/08_Inform.pdf
3. Европейская конвенция о трансграничном телевидении [Електронний ресурс] / офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=132&CM=1&CL=RUS>
4. Європейська міністерська конференція з питань політики у

сфері засобів масової інформації [Електронний ресурс] /Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14680240&cat_id=32394

5. Закон України „Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 23 вересня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=540%2F97-%E2%F0>

6. Закон України „Про державну таємницю” від 21 січня 1994 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3855-12>

7. Закон України „Про інформаційні агентства” від 28 лютого 1995 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F95-%E2%F0>

8. Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>

9. Закон України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>

10. Закон України „Про телебачення і радіомовлення” від 23 грудня 1993 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=3792-12>

11. Закону України „Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” від 16 листопада 1992 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2782-12>

12. Інформаційна політика України: європейський контекст. – К.: Либідь, 2007. – 358 с.

13. Інформаційне суспільство. Шлях України: Бібліотека інформаційного суспільства. – К., 2004. – 213 с.

14. Інформаційному суспільству України інформаційне законодавство (щодо питань реформування у сфері суспільних інфор-

маційних відносин) (у співавторстві) // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – К. – 2001. – № 2. – С. 8–12.

15. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Україна, 1996. – 36 с.

16. Міжнародне співробітництво України у сфері інформатизації і телекомунікацій. – К.: Укртелеком, 2001. – 447 с.

17. Мовчан Ю. „Східне Партнерство” – новий вимір євроінтеграції чи євроінтеграційний паліатив для України? [Електронний ресурс] / Ю. Мовчан – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1470/>

18. Офіційний сайт Комітету з питань свободи слова та інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/svo-bodaslova/info.html>

19. План дій Україна – Європейський Союз. – К, 2006. – 52 с.

112 — 20. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення та радіомовлення України” від 11.07.2007 [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=897-2007-%EF&p=1208612226400429>

21. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації” від 22.09.2004 [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

22. Стаття 1 Закону України „Про Національну Раду України з питань телебачення і радіомовлення” від 23 вересня 1997 р. [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

23. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>

24. The Sixth Framework Programme in Brief [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Європейської комісії. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/fp6/index_en.cfm?p=0

КАНАДСЬКА МОДЕЛЬ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У даній статті розкриваються основні складові канадської моделі впровадження медіаосвіти та нові федеральні програми підтримки вищої освіти. Наголошується на значенні сучасних інформаційних технологій, комп'ютерної комунікації та мереж у створенні нових передумов для удосконалення освіти людини протягом усього життя. Зосереджена увага на активній політиці канадських закладів щодо впровадження медіаосвіти як основи розв'язання низки соціально-економічних проблем країни.

Ключові слова: медіаосвіта, інформаційні технології, дистанційне навчання, науково-дослідницька робота, вища освіта, канадські університети.

113

This article deals with basic features of Canadian model of implementation media-education and new federal supporting programs of high education. Emphasizing on importance of information technologies, communications and networks, in creation of new conditions to improve personal education during whole life. The attention is focused on active measures of Canadian colleges to implement media-education with idea to cope with number of social-economic state problems.

Key Words: media-education, information technologies, distance learning, scientific work, Canadian universities.

Медіаосвіта в сучасному світі розглядається як процес розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа) з метою формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, вміння повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу й оцінювання медіатекстів, вивчення різних форм самовираження за допомогою медіатехніки. Медіаграмотність допомагає людині активно використовувати можливості інформаційного поля телебачення, радіо, відео, кінематографа, преси, Інтернету, сприяє краще зрозуміти мову медіакультури. Як медіаосвіта, так і вивчення медіа спрямовані на досягнення цілей медіаграмотності (media literacy)

[19, с. 9494–9495]. Медіа грамотна людина володіє розвинутими здібностями до сприйняття, аналізу, оцінювання та створення медіатекстів, до розуміння соціокультурного і політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі [15, с. 1]. Сучасні інформаційні технології, комп'ютерні телекомунікації та комп'ютерні мережі створили принципово нові можливості доступу й накопичення будь-якої соціальної, педагогічної та іншої інформації. В єдності з різними формами навчання створюються нові передумови для удосконалення освіти людини протягом усього життя.

114 — Мета даної статті полягає у висвітленні основних параметрів та особливостей організації системи медіаосвіти в Канаді. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: охарактеризувати історію формування медіаосвіти в Канаді; проаналізувати характерні риси канадської післяшкільної освіти; визначити систему організації фінансування вищої освіти в Канаді; дати загальну характеристику погіршенню становища в організації системи вищої освіти на початку 90-х рр., а також охарактеризувати перспективні напрями роботи політики федерального уряду в цій сфері.

У сучасній українській історіографії відсутні праці, в яких на широкому належному чині опрацьованому матеріалі розкривалася б специфіка організації системи вищої освіти в Канаді. Натомість російські науковці активно досліджували дану проблему [1–3; 8–9; 11–13]. У західній науці дана тема вивчена досить ґрунтовно. Зокрема основні риси системи фінансування й організації канадської вищої освіти детально висвітлені у таких працях [15–17; 19–20].

Теоретичні аспекти медіаосвіти було закладено у ХХ ст., коли консерватизм традиційних університетів став гальмівним фактором у системі зростаючих потреб підготовки професійних кадрів в умовах інтенсивного росту промислового виробництва. Наприкінці ХХ ст. таке навчання було визнано суспільно, економічно та політично перспективним видом навчання для будь-якої країни.

Кінець 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст. вважається початком нової ери медіаосвіти. У 1968 р. був заснований як незалежний навчальний заклад Відкритий університет Об'єднаного Королівства Великобританії (The Open University, UK), який зарекомендував себе лідером нетрадиційної освіти. Протягом навчального року в університеті навчалось більше 200000 студентів, з них майже 20000 за межами Великобританії. За весь період існування в університеті

навчалось більше 2 мільйонів студентів. До складу університету входять 305 регіональних центрів у Великобританії та 42 в інших країнах. Тут працюють майже 3750 штатних працівників, а також 7000 викладачів з інших навчальних закладів [14].

Слід звернути увагу на те, що терміни «відкритий університет», «відкрите навчання» неоднозначно сприймаються науковцями. Так, Ведемейер і Карен розуміють термін «відкритий» як «незалежне навчання»: у відкритому університеті навчання проводиться зі швидкістю, зручною для студента, який може розпоряджатись часом свого навчання відповідно до своїх обставин; відкриті університети можуть приймати студентів з обмеженими можливостями до навчання; дозволяти своїм студентам починати навчання в будь-який час і так само складати іспити. Навчальний процес у відкритих університетах побудований як на використанні друкованих матеріалів, так і на застосуванні аудіо- та відеозасобів, телебачення, комп'ютерів.

У січні 1987 р. була заснована Європейська Асоціація Університетів з дистанційним навчанням (ЄАУДН). Її метою стало прискорення й підтримка створення європейської мережі дистанційного навчання на вищому рівні, що призвело до створення Європейського відкритого університету на основі Мережі Європейських Відкритих Університетів (МЄВУ). В організацію ввійшли 17 відкритих університетів і факультетів в університетах із 15 країн. На даний момент у цих закладах ЄАУДН зареєстровано майже 650000 студентів і працюють більше 3000 викладачів у 875 центрах навчання. Сукупний щорічний бюджет усіх закладів-членів перевищує 1000 мільйонів екію [3]. Головна мета Європейської Асоціації Університетів з дистанційним навчанням – прискорити та підтримати створення європейської мережі дистанційної освіти; заохочувати розвиток дистанційної освіти на вищому рівні в Європі; підтримувати двосторонні та багатосторонні контакти між викладачами університетів-членів Асоціації; підтримувати співробітництво у сфері наукових досліджень, розробки курсів; розробляти нові методи та технології дистанційного навчання на вищому рівні, включаючи нові технологічні та інформаційні системи; організовувати нові проекти в цій сфері разом з європейськими урядами та промисловістю; розширити доступи до можливостей вищої освіти в Європі [3].

Продовжувати використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету необхідно і у вищих навчальних закладах. На думку американських науковців Бейтса [17] та Данієла [18], використання інформаційних технологій на основі Інтернету дозволяє вищим навчальним закладам розширювати доступ до освіти і навчання; підвищувати якість освіти; знижувати вартість навчання; знижувати витрати на освіту; збільшувати кількість курсів і програм; підвищувати доходи від освіти; розробляти спеціалізовані програми й використовувати процес технологічних інновацій як засіб оживлення інших аспектів їх діяльності.

На початку 1970-х рр. медіаосвіта активно розвивається у двох країнах Північноамериканського континенту – США і Канаді. У 1978 р. в Торонто була заснована Асоціація медіаграмотності (Association for Media Literacy – AML) під керівництвом Б. Дункана. Тепер ця організація нараховує більше тисячі членів.

116

У 1986 р. спільними зусиллями Асоціації медіаграмотності і Міністерства освіти провінції Онтаріо було випущено посібник із медіаосвіти – «Media Literacy Resource Guide», який незабаром було переведено на французьку, іспанську, італійську і японську мови. Асоціація медіаграмотності систематично організовувала навчальні курси для вчителів, проводила конференції. З 1987 р. медіаосвіта стала частиною шкільної освіти в провінції Онтаріо, де проживає третина 30-мільйонного населення Канади.

За останні 10-15 років медіакультура стала невід'ємною складовою шкільних навчальних планів з англійської мови в Канаді. Курси з медіа читаються практично у всіх канадських університетах. І майже в кожній канадській провінції існує своя асоціація діячів медіаосвіти, яка проводить науково-методичні конференції, випускає медіаосвітню періодику (газети, журнали), публікує навчально-методичні матеріали тощо. Один із фундаторів канадської медіа-педагогіки К. Уорсноп вважає, що медіа необхідно вивчати не тільки для того, щоб дати школярам або студентам ті чи інші знання, але й перш за все тому, що медіа сьогодні – це наше навколишнє середовище, і було б нерозумно ігнорувати те, що нас оточує [25, с. 58].

ІКТ є потенційно потужним інструментом для розширення можливостей освіти для груп, традиційно виключених із процесу навчання через культурні або соціальні причини, а також всі інші, хто через фінансові причини або причини браку часу не мають

можливості зареєструватися в навчальному закладі. Однією з визначних особливостей ІКТ є їх здатність поєднувати час і простір.

Провідні європейські країни, розпочавши процес розвитку медіаосвіти ще у 90-х рр., вже сьогодні досягли значних успіхів у цій сфері та можуть слугувати прикладом для держав, що лише стають на цей шлях. Інфраструктура відкритої електронної дистанційної освіти в Європі вже нараховує десятки тисяч доступних ресурсів, які продовжують удосконалюватись. Національні довготривалі програми розвитку сфери освіти більшості розвинених країн світу містять заходи з інтеграції ресурсів із метою побудови глобальної інформаційної співдружності.

Не залишились осторонь від руху медіаосвіти і канадські франкоканадці. У вересні 1990 р. шкільні вчителі, викладачі університетів, діячі медіакультури Квебеку також заснували Асоціацію медіаосвіти (Association for Media Education – MAME).

Аналогічний рух виник і в інших канадських провінціях. У жовтні 1990 р., у провінції Манітоба відбулась чергова конференція Асоціації медіаосвіти (Manitoba Association for Media Education – MAME). Приблизно з того ж часу Манітобський університет почав готувати «медіа освічених вчителів» на педагогічному факультеті. Восени 1992 р. подібна асоціація була створена в провінції Нова Шотландія (Association of Media Literacy for Nova Scotia – AML-NS). У 1993 р. в Альберті було створено Асоціацію медіакомпетентності (Alberta Association for Media Awareness – ААМА). Мета така сама: сприяти поширенню медіаосвіти серед дітей і дорослих.

У 1991 р. у Ванкувері виникла Канадська асоціація медіаосвіти (Canadian association for Media Education – CAME). У 1994 р. ця асоціація організувала літні курси для вчителів і стала публікувати навчальні посібники і рекомендації. У тому ж році Асоціація зацікавила своїми проектами Міністерство освіти. Це привело до того, що восени 1996 р. Британська Колумбія стала першою серед західних провінцій, яка ввела обов'язкове вивчення медіа в шкільний навчальний процес (у навчальних курсах з мистецтва і англійської мови) [15, с. 156].

Усі канадські регіональні асоціації медіаосвіти організували конференції і семінари, майстер-класи, публікували методичні рекомендації, співробітничали з Міністерством освіти з питання розробки шкільних навчальних планів і програм. Поступово все більше канадських провінцій вводило вивчення медіа в навчальний

процес. Врешті багатолітні зусилля діячів медіаосвіти увінчалися тріумфальною перемогою – у вересні 1999 р. вивчення медіакультури стало обов'язковим для учнів середньої школи з 1-го по 12-й клас. Звичайно, канадські провінції мають свої особливості у сфері освіти. Але координація зусиль медіапедагогів із різних регіонів здійснюється за допомогою Канадської асоціації медіаосвітніх організацій (Canadian Association of Media Education Organisations – SAMEO), яка була створена в 1992 р.

Сьогодні можна з впевненістю сказати, що медіаосвіта Канади знаходиться на піднесенні і займає лідируючу позицію у світі. Таким чином, на початку XXI ст. медіаосвіта Канади вийшла на рівень масового розвитку, спираючись на серйозні теоретичні й методичні розробки.

118 — Крім того, у даній статті вважаємо доцільним наголосити на нових федеральних програмах підтримки вищої школи. Завдяки закріпленню Конституцією повноваженням, у Канаді федеральний уряд не має права напряму направляти кошти на освітню діяльність вузів. Це здійснюється безпосередньо – шляхом передачі провінціям цільових трансфертів (до 1995 р.) або блокового трансферту на соціальні потреби (після 1995 р.).

Водночас федеральний уряд може цілеспрямовано впливати на розвиток системи вищої освіти через витрати на дослідження й фінансову допомогу студентам. У другій половині 90-х рр. підтримка вищої освіти була віднесена до числа пріоритетних напрямів федеральної політики, для її здійснення створено нові організаційно-фінансові механізми. Так, у 1998 р. було утворено два позабюджетних фонди – «Канадський інноваційний фонд» (КІФ) і «Фонд нового тисячоліття». Тоді ж розпочалась також реалізація п'ятилітньої програми фінансування двох тисяч нових дослідницьких проектів, що здійснювалась під керівництвом провідних університетських вчених. Кошти Канадського інноваційного фонду спрямовувалися на розвиток при вищих навчальних закладах матеріально-технічної бази діючих дослідницьких центрів. Перші суми на рахунках фонду були незначними, але вони з кожним роком збільшувались, і в 2002 р. фінансування КІФ стало одним із важливих компонентів національної інноваційної стратегії.

У бюджетній програмі на 2003 р. передбачалось суттєве зростання витрат для двох державних відомств, що надавали університетам

гранти для дослідження у сфері соціальних наук (Рада з досліджень у сфері суспільних і гуманітарних наук) і для науково-дослідницької роботи у сфері природничих наук, а також для інженерно-технічних розробок (Рада з досліджень у сфері природничих та інженерних наук) [22, с. 172–173]. Крім того, з 2003 р. федеральний уряд почав виділяти кошти університетським дослідникам за новою статтею – витрати на додаткові роботи з науково-технічного обслуговування і на комерціалізацію інноваційної діяльності. За оцінками експертів, усе це дозволить підняти оплату праці університетських професорів, котрі активно поєднують викладацьку діяльність із дослідницькою, до 100 тис. дол. на рік [22, с. 174].

Великі зміни відбуваються і в системі федеральної фінансової допомоги, безпосередньо адресованої студентам ВНЗ. До кінця 1990-х рр. вона здійснюється переважно у формі позик під гарантії федерального уряду.

Діюча з 1964 р. програма гарантованих пільгових позик (Canada Students Loans) для студентів після шкільних навчальних закладів, ліцензованих провінційними органами влади, розрахована на громадян Канади і студентів, що мають статус легальних іммігрантів. Такі позики надаються студентам за умови достатньо високої успішності і з урахуванням їх матеріального становища. Повернення позичених коштів із нарахованими відсотками здійснюється за наступною схемою. Перші виплати повинні надійти через 6 місяців після завершення навчання. З 1998 р. випускникам, що відчувають великі фінансові проблеми, надана можливість звільнитись від виплат відсотків по займу. Відповідно, після перевірки фінансового стану сім'ї федеральний уряд може покрити із бюджету програми від 25% до 75% таких виплат. Друга форма допомоги полягає в продовженні терміну повернення позики з 10 до 15-17 років (максимум). У крайньому випадку федеральний уряд може взяти на себе повернення частини боргу по студентським позикам (максимум 10000 дол.) [22, с. 176].

До реформи 2001 р. за умовами цієї програми студенти отримували цільові позики в банках і інших кредитних комерційних закладах під пільговий відсоток (який встановлювався для найбільш надійних клієнтів, якими малозабезпечені студенти, звичайно, не є). Хоча федеральний уряд брав на себе значну частку відповідальності щодо повернення «студентських позик» і нарахованих по них

відсотках, кредитування студентів залишалось для комерційних фінансових організацій справою невігідною і непривабливою. Тому з 2001 р. федеральний уряд взяв ці функції на себе, створив спеціальний сервісний центр (National Students Loans Service Centre), що володіє мережею регіональних підрозділів. Фонд позикових коштів розподіляється між провінціями і територіями з урахуванням чисельності населення у віці від 18 до 24 років.

120 — Більшість провінцій також здійснює програми надання пільгових коштів студентам після шкільних навчальних закладів, координуючи свою діяльність із федеральним урядом. Як правило, найбільш «щедру» фінансову допомогу надають студентам бізнес-шкіл, тому що, у свою чергу, вони отримують вагому спонсорську допомогу від приватних компаній і фондів. Бізнес-школи володіють широкими можливостями надавати саме підвищені стипендії для підтримки успішних студентів незалежно від рівня їх матеріального забезпечення. У цілому, у більш «багатих» провінціях – Альберті і Британській Колумбії – розміри стипендій вищі, а умови їх отримання менш жорсткі, ніж в інших провінціях.

Ще в 1997 р. федеральний уряд очолив «Канадський фонд нового тисячоліття» (Canada Millenium Fund), кошти якого повинні були використовуватися переважно для виплати стипендій як підтримки кращих студентів базового рівня навчання. Спочатку передбачалось, що такі стипендії будуть спрямовуватись безпосередньо студентам, а не провінційним відомствам. Відповідно, університети отримали би додаткові фінансові ресурси не від цих відомств, а від споживачів їх послуг. У такий спосіб федеральний уряд прагнув досягти подвійної мети. По-перше, створити новий механізм фінансування вищої освіти, який змусив би ВНЗ більш гнучко реагувати на попит з боку студентів на ті чи інші навчальні програми. По-друге, участь федерального уряду в розвитку вищої освіти стала би «більш прозорою» для виборців. Однак через різку протидію провінцій спробам федеральних властей втручатися напряму у сферу традиційної юрисдикції провінцій від цієї ідеї довелось відмовитись. У 1997-1999 рр. було підписано низку двосторонніх угод між «Канадським фондом нового тисячоліття» і окремими провінціями (за винятком Квебеку) про передачу останнім функції відбору стипендіатів і виплати їм стипендій і грантів із фондів федерального уряду [11, с. 266].

У 2000 р. федеральному уряду все ж таки довелось досягти згоди більшості провінцій надавати навчальні гранти (Canada Study Grants) студентам, котрі відчувають особливі труднощі в пошуку коштів для оплати навчання. Для різних категорій було встановлено і різні за величиною гранти. Студенти-інваліди змогли отримувати фінансову допомогу в розмірі до 5000 дол. на рік. Малозабезпеченим молодим людям, які поєднували роботу з навчанням, виплачують до 1200 дол. Студентам, котрі опікуються утриманнями, – до 3120 дол. У цілому пряму допомогу із коштів «Канадського фонду нового тисячоліття» отримує майже 30 тис. студентів і аспірантів – менше 4% загальної чисельності усіх, хто навчається в університетах.

У 2003 р. федеральний уряд запровадив нову програму, яка була спрямована на розв'язання гострої проблеми оновлення викладацького складу в канадських університетах. Середній вік викладачів ВНЗ у Канаді вищий, аніж у більшості інших країн. За прогнозами спеціалістів, до 2011 р. виникне проблема заміни приблизно 20 тис. професорів, які до цього часу вже вийдуть на пенсію. Крім того, необхідно буде заповнити не менше 10,5 тисяч нових вакансій, які відкриються у зв'язку з очікуваним приростом чисельності студентів приблизно на 200 тис. чол. [16, с. 2]. З метою підготовки для ВНЗ викладацьких і дослідницьких кадрів було розпочато реалізацію нової програми виплати стипендій молодим людям, що навчаються за магістерськими програмами і що працюють над дисертаціями. Протягом чотирьох років чисельність одержувачів стипендій повинна була зрости у 2,5 рази – з 4 до 10 тис. осіб. Аспіранти отримують досить велику суму – 35 тис. дол. щорічно протягом трьох років. Магістранти отримують вдвічі меншу суму протягом одного року [16, с. 2].

Незважаючи на розв'язання федеральних програм фінансової допомоги студентам, зростаюча кількість канадських сімей вважає, що єдина можливість впевнено гарантувати своїм дітям вищу освіту полягає в тому, щоб відкладати для цього кошти задовго до досягнення дітьми 18-літнього віку. З 1972 р., згідно з федеральним Планом накопичення на освіту (Registered Education Saving Plan), кошти, що надходять на спеціальні рахунки, звільняють від оплати податків.

З 1998 р. федеральний уряд ввів додаткові пільги для накопичення на освіту: до суми, покладеної на спеціальний рахунок, надходить

20% надбавка. Її максимальний розмір – 400 дол. на рік, а всього на одну дитину можна додатково отримати 7200 дол. Крім того, такі цільові збереження дозволено використовувати не тільки для оплати навчання в коледжах і університетах, але і в різних професійно-технічних школах. У випадку, якщо одержувач коштів зі спеціального рахунку приймає рішення не продовжувати навчання після закінчення середньої школи, то накопичені суми можуть використовувати брати і сестри, які планують навчатися по досягненню відповідного віку (від 18 до 21 р.). Кошти також можуть бути переведені на інший пільговий ощадний рахунок – пенсійний.

Цільові накопичення на оплату після шкільної освіти стають все більше популярними. Протягом 1998-2001 рр. кількість вкладників на спеціальні ощадні рахунки збільшилась більше як удвічі. У цей період із федерального бюджету були переведені доплати на суму близько 1,2 млрд. дол. для 1,6 млн. вкладників. Загальна сума пільгових заощаджень громадян на потреби освіти досягла 7,2 млрд. дол. Щорічна сума податкових пільг (і, відповідно, недоотриманих федеральним бюджетом податків) досягла у 2002 р. досить серйозних розмірів – 160 млн. дол. [11, с. 268].

Тим не менше, постійне подорожчання навчання в коледжах, університетах і інших післяшкільних навчальних закладів залишається складною проблемою для багатьох канадців, особливо для сімей з прибутками нижче середнього рівня. Результати спеціального дослідження, проведеного у 2002 р. спеціалістами Статистичного управління Канади, свідчать наступне. Із 1,5 млн. сімей з прибутками нижче 55 тис. дол. на рік приблизно 80% вважали, що їх діти по закінченню середньої школи будуть продовжувати навчання для отримання професії. Водночас, тільки 20% сімей із такими прибутками здійснювали накопичення на потреби освіти. Серед сімей із річними прибутками 80 тис. дол. і вище частка тих, хто бере участь у програмі цільових накопичень на освіту, дещо вища – 63% [11, с. 268]. Таким чином, основну масу одержувачів спеціальних податкових пільг складають відносно забезпечені громадяни, а не ті, хто має низькі прибутки і більше за всіх потребує допомоги. У зв'язку з цим спеціалісти у сфері економіки освіти пропонують змінити програму підтримки цільових освітніх «накопичень», щоб вкладники невеликих сум до 1000 дол. отримували з бюджету «зустрічний грант» у розмірі 30% від вкладених ними коштів [11, с. 268].

Система післяшкільної освіти в Канаді включає в себе навчання в коледжах, університетах і професійно-технічних навчальних закладах. Як правило, коледжі в Канаді дають дворічну підготовку в таких галузях, як медицина, сільське господарство, торгівля, туризм, готельне обслуговування. Випускники коледжу отримують диплом про середню спеціальну освіту. Нерідко коледжі слугують перехідною ланкою між школою і університетом.

Університети, на відміну від коледжів, мають право присвоювати ступінь бакалавра, магістра після 4-5-річного курсу навчання. Але існують освітні установи, які називаються коледжами, а насправді є вищими навчальними закладами з чотирирічною програмою навчання і видають диплом університетського звання.

Усі канадські університети і коледжі об'єднуються в неурядову організацію – Асоціацію університетів і коледжів Канади (AUCC). З 1911 р. Асоціація представляє інтереси університетів і коледжів як у Канаді, так і за кордоном. Головним завданням Асоціації є розвиток взаємодії і співробітництва університетів між собою, а також з урядом, бізнес-співтовариством, з університетами і дослідницькими центрами інших країн.

123

За міжнародними стандартами, якість канадської вищої освіти оцінюється високо і вважається однією з найкращих серед країн ОЕСР. Основною особливістю і сильною стороною канадських університетів є тісний зв'язок науки, освіти і практики. Канадські університети володіють високим ступенем автономії. У Канаді не існує загальнодержавного стандарту освіти, його немає навіть у рамках окремих провінцій, кожен післяшкільний навчальний заклад самостійно визначає навчальну програму. За даними на 2001 р., у канадських дворічних коледжах навчалось 500 тис. студентів, а в університетах – більше 800 тис. [8, с. 107].

Високий відсоток громадян, що отримали післяшкільну освіту в Канаді, пояснюється тим, що канадські ВНЗ на 2/3 фінансуються державою. Саме завдяки цьому з початку 1970-х рр. післяшкільна освіта стала широкодоступною і масовою, це позитивно відобразилось на рівні освіти канадців. Сучасне покоління у віці від 20 до 35 років вважається найбільш освіченим за всю історію країни.

І тим не менше, слід зазначити, що з початку 1990-х рр. плата за навчання зростає майже у 2 рази через скорочення асигнувань у зв'язку з боротьбою з дефіцитом державного боргу. Але, в середньому

вартість одного навчального року для канадців в університеті складає 5-14 тис. кан. дол., а в коледжі – 1-4 тис. кан. дол. на рік, що значно дешевше, ніж у США [8, с. 108].

У Канаді найдорожчим є навчання на медичних факультетах. Помітно вище середнього рівня і плата за навчання на юридичних факультетах, а також на інженерних спеціальностях. Програми з природничого спектра дисциплін обходяться студентам в середньому дорожче, ніж програми з гуманітарних дисциплін. Наприклад, за даними Statistics Canada, у 2002-2003 рр. навчання в середньому по Канаді на медичному факультеті склало би 8 тис. кан. дол. на рік, на юридичному факультеті – 5 тис., а на факультеті сільського господарства – 3 тисячі [23, с. 28]. І справді, ще в 1990-ті рр. органи управління освітою у всіх провінціях приділяли особливу увагу природничим дисциплінам. Цьому сприяла здійснювана переважно на федеральні кошти програма комп'ютеризації шкіл. До 2002 р. практично всі школи в країні, включаючи віддалені і малонаселені райони, отримали можливість користуватись швидкісним Інтернет-зв'язком. Шкільні комп'ютерні мережі отримали безкоштовний доступ як до фондів бібліотек вищих навчальних закладів, так і до великих громадських бібліотек.

124

Система організації та фінансування вищої освіти в Канаді суттєво відрізняється від системи, що діє в США. У сусідній країні провідну роль у розвитку університетської освіти відігравала приватна ініціатива, і досі близько двох третин американських університетів і коледжів є приватними навчальними закладами. У Канаді до числа приватних раніше належало кілька церковних вищих навчальних закладів, а тепер із таких приватних зберігся тільки один, тоді як інші діють у рамках освітніх консорціумів із громадськими (державними) університетами. Хоча частка державних асигнувань у загальному обсязі фінансування університетів і коледжів у Канаді в 1990-ті рр. знизилась до 70-72%, вона досі залишається значно вищою, ніж у США, де держава наприкінці минулого десятиліття забезпечувала 60-64% фінансових ресурсів для ВНЗ [23, с. 28]. Водночас внесок держави у фінансування вищої освіти в Канаді на початку XXI ст. помітно нижчий за аналогічні показники в багатьох державах Західної Європи. У Німеччині, Франції, Швеції, Норвегії, Ірландії, Фінляндії, Бельгії, Ісландії та Австрії держава бере на себе більше 90% витрат ВНЗ, а студенти взагалі не платять за навчання [11, с. 90].

Більшість канадських університетів мають регіональний характер – до них вступають переважно студенти з тієї провінції, де розміщений ВНЗ, а навчальна й дослідницька діяльність закладів тісно пов'язана із специфікою провінційного соціально-економічного розвитку. Так, головним осередком інженерно-технічних і управлінських кадрів для нафтогазової промисловості виступають університети Альберти. Славу провідних у світі закладів, котрі готують спеціалістів для агропромислового комплексу, мають університети Саскачевану й Манітоби. Спеціалістів для лісопромислового комплексу навчають перш за все в університетах Британської Колумбії. Найбільш давні й престижні канадські університети – такі як Торонтський університет і університет Куїнз в Онтаріо, Макгілл і Лавальський в Квебеку, Дальхаузи в Новій Шотландії – славляться своїми потужними науковими школами й високим рівнем викладання у сфері гуманітарних наук, а також економіки й бізнесу. Водночас, у більшості і старих, і відносно недавно утворених освітніх університетів Канади добре викладаються інженерні й комп'ютерні дисципліни [24, с. 2].

Канадські університети розвивались переважно на основі британських традицій. Тому в багатьох старих університетах збереглась система функціонального поділу по коледжах, а не по факультетах. Прийнятий у той чи інший університетський коледж студент на стадії базової освіти – як правило, до отримання диплома бакалавра – не прикріплюється до одного факультету, а під керівництвом свого провідного викладача може вивчати навчальні курси на різних факультетах. Студенти, що продовжують навчання в магістратурі, вже більш чіткіше визначаються зі спеціалізацією і за власним бажанням поступають на той чи інший факультет. У Канаді існує також кілька самостійних коледжів із чотирирічною програмою навчання і з правом видачі дипломів університетського зразка.

Як зазначалось вище, університети в Канаді володіють високим ступенем автономії. Єдиних вимог до навчальних програм із різних дисциплін не існує ані в масштабах усієї країни, ані навіть у рамках окремих провінцій. Однак законодавство кожної провінції встановлює певні спільні стандарти викладання й принципи витрат коштів із метою одержання із бюджету грантів на поточні й капітальні витрати [11, с. 91].

Як і в США, канадські університети пережили період екстенсив-

ного розвитку в 60-ті роки, пов'язані з приходом в університетські аудиторії покоління післявоєнного демографічного вибуху. За десять років (1960-1970 рр.) кількість студентів денної форми навчання зросла в канадських коледжах і університетах у 2,5 разу (з 128, 6 тис. до 323 тис.), а до середини 90-х рр. у країні з'явилося 33 нових університети [5, с. 103]. Фінансова підтримка студентів з боку провінційних урядів зросла з 2,2 млн. дол. в 1957-1958 до 35,2 млн. в 1969-1970 фін. рр., а урядова допомога для студентів базового навчання (under-graduate) – з 1 млн. до 58,7 млн. дол. Протягом п'яти років (1970-1975 рр.) кількість канадців, які щорічно закінчували навчальні заклади, збільшилась з 76,5 тис. до 103 тис. осіб [10, с. 103]. Таким чином, вища освіта в Канаді стала загальнодоступною, що є одним із найбільших індикаторів рівня демократичного розвитку суспільства.

126
— На сьогоднішній день у Канаді функціонує 89 університетів і 175 інших освітніх закладів вищої школи, до яких належать університетські коледжі (University Colleges), громадські коледжі (Community Colleges), технічні інститути (Technical Institutions) і коледжі професійної освіти (CEGEP).

Крім того, існує три категорії університетів: дослідницькі (Medical/Doctoral), що присвоюють усі три ступені – бакалавра (BA, BS), магістра (MA, MS) і доктора (Ph.D), а також вони мають у своїй структурі престижні медичні школи; багатопрофільні (Comprehensive), присвоюють також більшість ступенів і провідні широкі наукові дослідження, і університети з базовим циклом навчання (Primary Undergraduate), випускники яких отримують переважно ступінь бакалавра і лише зрідка магістра. Найбільш насиченою за кількістю університетів є провінція Онтаріо, в якій нараховується 16 університетських шкіл [10, с. 103]. А єдиним приватним університетом в Канаді є Західний коледж Святої Трійці (Trinity Western) в м. Ленглі (Британська Колумбія).

Канада залишається світовим лідером у галузі вищої освіти й витрачає на свої університети не менше 25 млрд. дол. щорічно. Найбільшими конкурентами в цій сфері є тільки США, Великобританія і Австралія. Федеральний уряд виступає основним джерелом фінансування університетської освіти, що складає 43,2% усіх асигнувань, частка фінансування провінційних урядів – 29,5% і частка приватного бізнесу – 18,6% [10, с. 104].

Незважаючи на визначальну роль освіти в розвитку економіки й суспільства, в 1990-ті рр. у зв'язку із застосуванням жорстких заходів, спрямованих на зменшення бюджетного дефіциту на федеральному рівні і в провінціях, абсолютні обсяги державного фінансування коледжів та університетів на початку десятиліття зростали повільно, а в 1995-1997 рр. скорочувались. У подальшому постійне зростання державних асигнувань на потреби ВНЗ відновилося. Зокрема, з 1998 по 2005 р. обсяг таких асигнувань збільшився приблизно на 10%. Однак при цьому посилились контрасти в становищі ВНЗ різних регіонів країни. Фінансування вищої школи поліпшилося в п'яти провінціях – Альберті, Британській Колумбії, Манітобі, Квебеку і Саскачевані. В інших провінціях обсяги фінансової допомоги або змінилися несуттєво, а то й навіть скоротились взагалі, як це відбулось в Онтаріо і Ньюфаундленді [23, с. 36].

За таких умов ВНЗ була надана більш широка господарська самостійність, однак процеси комерціалізації їх діяльності в багатьох випадках не привели до збільшення коштів із приватних джерел. У результаті система вищої освіти в багатьох провінціях втратила можливість ефективно діяти на основі сталих принципів, згідно з якими якісна освіта повинна забезпечуватись усім тим громадянам, які бажають її отримати.

Скорочення в 1990-х рр. державної підтримки університетів і коледжів не було наслідком спеціально спланованих реформ. Навпаки, це відбулось спонтанно – як результат бюджетних обмежень і перебудови системи федеральної допомоги регіонам. Через це середній розмір оплати за навчання в канадських ВНЗ у період з 1990 по 2004 р. підвищився приблизно у 2,3 разу. Водночас у цей період скоротилась чисельність університетських викладачів, які працювали на повну ставку.

У зв'язку із підвищенням плати за навчання відбуваються суперечливі процеси серед закладів вищої освіти. Оскільки лєвова частка державного фінансування в 1990-ті рр. знизилась порівнянно з попереднім десятиліттям, а можливості долучати кошти із приватних джерел не однакові, факультети різного профілю потрапляють або до числа «добре забезпечених», або, навпаки, відчують зростаючі труднощі. До перших належать економічні та юридичні факультети, бізнес-школи, а також різні факультети інженерно-технічного профілю, якщо вони тісно пов'язані із специфікою

регіональної економіки. До другої групи – котра відчуває труднощі з фінансуванням – у багатьох університетах потрапили гуманітарні факультети і так звані школи соціальної роботи, що готують працівників для соціальної роботи.

В останнє десятиліття основним джерелом фінансування для університетів стала спонсорська допомога (від корпорацій, підприємницьких об'єднань, випускників ВНЗ). Загальний фонд приватної спонсорської допомоги у 2002 р. склав 6,43 млрд. дол., що у два рази більше порівнянно з 1995 р. [8, с. 109]. Головною метою канадських університетів є надання якісної освіти, забезпечення належних умов навчання, проведення досліджень. Державного фінансування для виконання цих завдань і підтримки репутації університету виявляється недостатньо, тому канадські навчальні заклади просто змушені приймати допомогу із приватних джерел. Така ситуація досить часто ставить під загрозу автономію закладу, оскільки інтереси спонсора не завжди збігаються з пріоритетами університету та інтересами держави.

128

— При скороченні частки державного фінансування і збільшення коштів, що поступають із приватних джерел, зростає диференціація університетів між собою в одній і тій же провінції. Більше того, в одному університеті різні факультети можуть отримувати різну за розмірами спонсорську допомогу від приватних компаній і тому володіти різними можливостями надання стипендій студентам. Найбільш активно спонсорська допомога поступає на медичні та юридичні факультети.

При відносно нестабільному стані фінансів більшості провінцій можливість повернутися до колишніх високих стандартів якості й доступності вищої освіти багато в чому залежить від федеральної політики. Суттєво поліпшивши своє фінансове становище й отримавши бюджетні профіцити після 1997 р., федеральний уряд знову включив підтримку системи вищої освіти до числа головних довготермінових пріоритетів своєї діяльності. Зокрема, з 2000 р. здійснюється виплата федеральних стипендій і грантів тим категоріям, які відчувають особливі труднощі з оплатою навчання у ВНЗ, а також студентам, що досягли визначних результатів у навчанні та науковій роботі.

Подальшій активізації ролі федеральних урядів у сфері освіти, а також розвитку їх взаємозв'язку з провінціями і безпосередньо з

освітніми закладами активно сприяє розробка і реалізація загальнонаціональної інноваційної програми [21]. Протягом 1990-х рр. федеральний уряд суттєво реформував свої науково-технічні відомства і створив нові механізми фінансування інноваційної діяльності за принципом «наука – техніка – виробництво». На сьогодні функції щодо здійснення науково-технічної політики поділені між різними федеральними установами й фондами наступним чином. Основну відповідальність за розробку державної стратегії розвитку національного науково-технічного потенціалу має федеральне Міністерство галузевої політики, а точніше, Відділ галузевої і наукової політики цього міністерства. Саме це міністерство розпоряджається власним великим дослідницьким бюджетом і своїми науково-аналітичними підрозділами [20, с. 213]. Конкретні завдання з реалізації федеральної науково-технічної політики здійснює низка федеральних міністерств, відомств і корпорацій. Чотири відомства займаються тільки цими завданнями та реалізують федеральні дослідницькі гранти між виконавцями. Зокрема, Національна дослідницька рада (організовує і фінансує фундаментальні дослідження в державних наукових закладах і лабораторіях), Рада досліджень у сфері природничих та інженерних наук (підтримує наукові дослідження і займається підготовкою висококваліфікованих наукових кадрів у вищих навчальних закладах), Рада досліджень медицини (займається розвитком мережі державних інститутів у сфері медицини й охорони здоров'я). Також існує Рада досліджень у сфері суспільних і гуманітарних наук [20, с. 213–215].

Підтримка державою освіти, науки та інновацій є надзвичайно важливим інструментом прогресивних структурних перетворень в економіці та зміцнення конкурентоспроможності. Ця стратегія передбачає наступний план дій. Перший напрям – розширити «власне виробництво» нових знань і технологій у таких пріоритетних галузях, як медицина, освоєння багатства Світового океану, телекомунікаційні та інформаційні технології, біотехнології та ін. Другий – спрямований на збільшення можливостей практичного використання знань спеціалістами з інших країн. У зв'язку з цим збільшились федеральні асигнування, спрямовані на підготовку науково-дослідницьких та інженерно-технічних кадрів, а також проводяться реформи імміграційного законодавства, що полегшують

переселення в Канаду молодих спеціалістів із високим рівнем освіти і професійної кваліфікації [20, с. 346].

Таким чином, сфера освіти в Канаді протягом 90-х рр. переживала складний період. З одного боку, фінансова участь держави у фінансуванні освіти скоротилася, а з іншого, процеси комерціалізації діяльності ВНЗ не привели до серйозного притоку коштів із приватних джерел. Водночас уряд Канади оголосив сферу освіти однією із пріоритетних напрямів своєї політики, адже з 2000 р. намітились тенденції посиленого зростання державного фінансування, з'явилося багато нових програм фінансової допомоги студентам. Для повної нормалізації ситуації необхідна серйозна активізація співробітництва провінційного і федерального урядів із метою ефективного функціонування канадської системи вищої освіти. Показовим є той факт, що скорочення в 1990-х рр. державної підтримки університетів і коледжів не було результатом спеціально спланованих реформ. Навпаки, це відбулося спонтанно – внаслідок тотальної перебудови сформованих механізмів державної участі в розвитку економіки і соціальної сфери. Скорочення державних субсидій в середині 1990-х років, як і нестабільне зростання фінансування, похитнули якість і можливість навчатися в університетах.

130

—

Водночас канадські заклади активно впроваджують програми медіаосвіти, адже з розвитком електронної освіти пов'язується надія на розв'язання низки соціально-економічних проблем. Зокрема, підвищення загальноосвітнього рівня населення, розширення доступу до вищих рівнів освіти, задоволення потреб у вищій освіті, організація регулярного підвищення кваліфікації спеціалістів різних напрямів.

Сьогодні на шляху побудови системи електронного навчання країнам потрібно вирішувати сукупність складних технологічних проблем щодо забезпечення функціонування розгалуженої мережі навчальних центрів, контролю якості організації навчального процесу, підготовки викладацького складу та інші проблеми. Інформаційно-комунікаційні технології значно полегшують процес оволодіння знаннями, і це надає гарні можливості для удосконалення освітніх програм, поліпшення політики їх формування, виконання, розповсюдження та розширення діапазону можливостей для заможних громадян та тих, хто проживає в найбідніших країнах світу, тобто в ізоляції від сучасних технологій. Нові комунікаційні

технології повинні зменшити рівень відмежування та відкрити доступ до знань, що довгий час залишалося неможливим.

І на останок варто наголосити на тому, що останніми роками в Канаді створюються усі передумови для переходу до якісно нової моделі розвитку, яка буде базуватись на освіті та інноваціях. Ці зміни зумовлені необхідністю пріоритетного розвитку наукоємних галузей виробництва країни. Водночас уряд Канади, приймаючи програму створення інноваційного суспільства, виходить із того, що до інноваційного процесу мають бути залучені всі прошарки канадського суспільства, які в тісному взаємозв'язку і при фінансовій підтримці держави можуть забезпечити входження Канади в п'ятірку найбільш розвинутих у науково-технічному плані країн. За таких умов підтримка системи вищої освіти є пріоритетним напрямом політики федерального уряду.

Джерела та література:

1. Архипов Б. В. Медиаобразование как одно из средств реализации целей общего образования / Б. В. Архипов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mmj.ru/education_ahey.html?&article=521&cHash=fbe8cfd3f5.

2. Андреев А. А. Введение в дистанционное обучение / А. А. Андреев / Материалы IV Международной конференции по дистанционному образованию. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://aqua.iefb.agtu.ru/dist/Biblio/Dissert/dissert_Andreev/dis/11o.htm.

3. Банг Й. «Электронный» Болонский процесс – создание европейского образовательного пространства. Шаг к обществу, основанному на знаниях / Й. Банг. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/fdfb498600f93463c-32571da0031c3a2>.

4. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века // Дистанционное образование. – 1999. – № 4. – С. 4–9.;

5. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века // Дистанционное образование. – 1999. – № 5 – С. 4–10.;

6. Дробков Є. В. Запровадження ІКТ у системі сучасної освіти: навчання впродовж життя / Є. В. Дробков. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.isu.org.ua/catalog/26/45/Kniga2.pdf.

7. Дубова Н. eLearning – Обучение с приставкой «е» / Н. Дубова // Журнал "Открытые системы". – 2004. – № 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cpk.mesi.ru/materials/articles/other08/>

8. Евтихевич Н. Система финансирования высшего образования в Канаде / Н. Евтихевич // Сборник докладов представленных на III Московскую конференцию молодых канадоведов 19 мая 2004 г. / под науч. ред. Черкасова А. И. – С. 106–115.

9. Журин А. А. Методологические основания интегрированного медиаобразования / А. А. Журин. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mediaeducation.ru/>.

10. Макух-Федоркова І. І. Особливості формування інноваційного суспільства в Канаді / І. І. Макух-Федоркова // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Т.15-16. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 84–87.

11. Немова Л. А. Социально-экономическая политика государства в Канаде. / Л. А. Немова. – М.: Институт США и Канады РАН, 2004. – 356 с.

12. Соколов В. И. Канада: на путях построения инновационного общества / В. И. Соколов // США-Канада: ЭПК. – 2005. – № 6. – С. 23–36.

132

13. Федоров А. В. Основные теоретические концепции медиаобразования / А. В. Федоров, А. А. Новикова // Вестник Российского государственного гуманитарного фонда. – 2002. – № 1. – С. 149–158. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://medialiteracy.boom.ru/medialiteracy/tions.htm>.

14. Яриков В. Г. Историко-педагогический генезис дистанционного образования / В. Г. Яриков. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.borytko.nm.ru/papers/subject6_1/yarikov.htm.

15. Andersen N. Media Education in Canada – the Second Spring / N. Andersen, B. Dunsan, J. Pungente. In: Aufderheide P. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy / P. Aufderheide, C. Firestone. – Queenstown, 1993. – 279 p.

16. Association of Universities and Colleges of Canada. Trends in Higher Education. AUSS. – Ottawa, 2002. – 175 p.

17. Bates T. The impact of technological change on open and distance learning / T. Bates. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.tonybates.ca/papers/brisbane.html>.

18. Daniel J. Distance learning in the era of networks / J. Daniel // ACU. Bulletin of Current Documentation, 138 (April), 7-9. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http://www.col.org/colweb/webdav/site/myjahiasite/shared/docs/Daniel,%20John%20\(Pubs\).pdf](http://www.col.org/colweb/webdav/site/myjahiasite/shared/docs/Daniel,%20John%20(Pubs).pdf). – 02.04.10.

19. Dorr A. Media Literacy / A. Dorr. In: International Encyclopedia of the Social and Behavioral Science, vol. 14. / Ed. By Smelser N. Baltes N. – Oxford, 2001. – P. 9494–9495.

20. Education indicators in Canada. Report of the Pan-Canadian education indicators program 2003. Statistics Canada, 2003. – 840 p.

21. Sweetman A. Working Smarter: Education and Productivity. / A. Sweetman In: The Review of Economic Performance and Social Progress 2002. Institute for Research on Public Policy. – Montreal. 2002. – P. 157–158.

22. The Review of Economic Performance and Social Progress 2002. Institute for Research on Public Policy. – Montreal, 2002. – P. 172–173.

23. Turk J. The Corporate Campus: commercialization and the dangers to Canada's colleges and universities. / J. Turk – Toronto, 2001. – 362 p.

24. The Maclean's Guide to Canadian Universities 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://www.macleans.ca/pipeline/unimag/directory.html>

25. Worsnop C. Screening Images: Ideas for Media Education. / ¹³³
C. Worsnop. – Mississauga, 1994. – 258 p. —

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ

В статті розглянено становлення та розвиток в Польській республіці громадської моделі мовлення, позитивних і негативних наслідків лібералізації медіасфери державою, а також розкрито процеси реформування медіаринку в зв'язку зі вступом країни до Європейського Союзу. Автор, зауважує, що Польща була однією з держав, яка в 90-х рр. ХХ ст. провела швидкі та досить успішні реформи у сфері мас-медіа, що призвело до зміни медіасистеми, яка була невід'ємним елементом трансформації устрою та побудови демократії.

Ключові слова: ЗМІ, медіаринок, реформування, громадське мовлення, фінансування.

134

— The article is dedicated to formation and development of the public television in Poland as well as positive and negative outcomes of media liberalization and the processes of media market reforming after Poland joined the European Union. The author also highlights that Poland was among the states having conducted rapid and successful reforms of mass media in 1990s which resulted in media system changes, which was an integral part of the system transformation and democratic development.

Key words: mass media, media market, reforming, public broadcasting, financing.

Професор психології мистецтва, фахівець у галузі психології візуального мислення Рудольф Арнгайм (Rudolf Arnheim) уже в 30-х роках минулого століття стверджував, що «телебачення буде новим важким випробуванням нашої мудрості. Воно може нас збагатити, якщо зможемо його опанувати, але може також і приспати наші помисли» [16, с. 85].

Термін суспільні (громадські, публічні) засоби масової інформації (ЗМІ) вжив американський бізнесмен і президент «Радіокорпорейшн оф Америка», батько телебачення та радіо у США Девід Сарнофф (David Sarnoff) у 1922 р. (за кілька місяців до створення British Broadcasting Company), який стверджував, що ЗМК мають своїм завданням постачати людям розваги, інформацію та вчити їх, і для цього вони

повинні бути визнані як публічні чи суспільні [17, с. 85]. Водночас відомий німецький фахівець зі ЗМІ Альберт Шарф (Albert Scharf) уважав що, «...публічне телебачення повинно надавати послуги, яким може користуватися суспільство в цілковитій своїй єдності, різномірності і розбіжності. Очевидне і природне багатство думок, аспектів і поглядів у суспільстві мусить знайти своє відображення у створених телевізійних програмах» [18, с. 85].

В англійській мові для позначення такої моделі мовлення використовується термін «public service broadcasting», у нас його перекладають по-різному, наприклад, як громадське мовлення – в офіційних перекладах документів Ради Європи, або як суспільне мовлення – в законах України. Однак слово «public» можна перекласти і як «публічне», і навіть як «державне». Натомість дослівний переклад «public service broadcasting» звучить, як «мовлення в інтересах громадськості», або «мовлення, яке слугує громадянам», тобто це мовлення, яке фінансується та контролюється громадськістю. Воно повинно бути незалежним від уряду, парламенту, політичних партій, церкви та інших суспільних інститутів і представляти інтереси лише населення як громадян.

135

Виокремлюють три основні етапи формування суспільних ЗМІ і три головні мотиви їх створення:

- Патерналістсько-опікунський мотив, найкращим прикладом якого є створення Бі-Бі-Сі (BBC) в 20 рр. XX ст. як незалежної публічної корпорації з місійними завданнями, що полягали у виконанні ролі нормативного взірця в культурному, моральному і політичному житті.

- Демократично-емансипаційний мотив, проявився в деяких країнах Західної Європи в 60-70 рр. XX ст., коли визнано, що модель державного радіомовлення та телебачення втратила свою правочинність і необхідно перетворити їх у незалежні суспільні ЗМІ, які б презентували громадянське суспільство.

- Системна мотивація, як у Західній Німеччині після II світової війни, так і пізніше в Іспанії, Португалії, Греції в 70-х рр. XX ст., а також у 90-х рр. в посткомуністичних країнах, де зміна медіасистеми була невід'ємним елементом трансформації устрою та побудови демократії [15, с. 87].

Глибокі формаційні зміни, що відбулися в 90-ті рр. у Польщі, не могли не торкнутися такої важливої сфери життя сучасного су-

пільства, як масова комунікація. Системи засобів масової інформації, що склалися в умовах «реального соціалізму», зазнала глибокої трансформації на шляху до створення інформаційних структур, що відповідають вимогам політичного й ідейного плюралізму, демократії, ринкової економіки. Відбулася зміна форм власності в медійному секторі, сформувалися нові організаційно-економічні схеми функціонування засобів масової інформації.

Ця проблема частково розглядалася медіаспеціалістом факультету журналістики Московського державного університету імені М. Ломоносова Л. Євсєєвою, яка спеціалізувалася на дослідженні ЗМІ в Польщі до та після демократичних перетворень у державі [13].

Аналізом медіатрансформацій у Польщі займався і відомий польський медіадослідник Томаш Мельчарек (Mielczarek T.) [17], котрий проаналізував зміни, що відбулися в 1989–2006 рр. на ринку як друкованих, так й електронних ЗМІ. Також цікаві та ґрунтовні праці професора, директора Інституту міжнародних студій Вроцлавського університету Беати Очепко, котра займається порівняльними дослідженнями медіасистем [18].

Мета статті – вивчення умов формування та розвитку моделі громадського мовлення в Польщі, що відбувалися під впливом глибоких суспільно-політичних, соціальних й економічних реформ і призвели до корінної зміни їх суспільної ролі.

19 грудня 1992 р. парламент республіки прийняв новий Закон «Про радіо та телебачення» («за» – 198 голосів, «проти» – 172). Згідно з цим законом державне об'єднання «Польське радіо і телебачення» перетворено в одне загальнонаціональне акціонерне товариство і 17 регіональних – для радіомовлення, а також одне – для телебачення. Всі акції в цих товариствах належать державі в особі міністра фінансів. Закон також містить положення, що обмежує вплив міністра фінансів і загалом уряду на товариство. Міністр фінансів є лише одним із членів Національної Ради з питань радіомовлення та телебачення [10]. Правова й організаційна форма акціонерного товариства повинна забезпечувати суспільних мовників інституціональною незалежністю. З часом ця форма виявила свої слабкості та недоліки.

Перша стаття цього закону окреслює завдання у секторі громадського і комерційного мовлення:

- постачання інформації;
- доступ до надбань культури і мистецтва;

- можливість навчатися й отримати доступ до результатів науки;
- загальна громадянська освіта;
- підтримка національної аудіовізуальної творчості.

Стаття 21 закону розширює завдання для громадського телебачення:

- створення та поширення загальнонаціональних і регіональних радіо-і телепрограм;
- побудова й експлуатація радіо - й телестанцій;
- здійснення виробничої діяльності, надання послуг у сфері телекомунікації та торгівля аудіовізуальною продукцією;
- підтримка художньої, літературної, наукової творчості та освітньої діяльності;
- поширення знань із польської мови;
- створення та доступ до освітніх програм для громадян Польщі та поляків, що проживають за кордоном;
- слугувати розвитку культури, науки й освіти;
- слугувати зміцненню родини;
- задовольняти потреби національних меншин [10].

137

Правовий статус суспільного телебачення та його завдання в законі визначені узагальнено. Детальніше його специфіку охарактеризовано в документі «Місія Польського телебачення як громадського мовника», прийнятого Управлінням Спілки Польського Телебачення (Zarząd Spółki Telewizji Polskiej S.A.) 27 жовтня 1994 року. В ньому стверджувалося, що «протягом дня Польське Телебачення забезпечує глядачам можливість ознайомлення з програмною пропозицією, яка відрізняється від комерційної, що містить серйозне й амбітне наповнення, подане в художніх і ціннісних формах, споріднених з національною культурою та традиціями» [3]. Місія Польського Телебачення – швидше загальнонаціональна декларація намірів, ніж зобов'язань.

Польське Телебачення реалізує ці завдання через загальнопольські програми Польське Телебачення 1 (TVP1) і Польське Телебачення 2 (TVP 2), Польське Телебачення Полонія (TVP Polonia), Польське Телебачення Культура (TVP Kultura) та мережу регіонального телебачення Польське Телебачення 3 (TVP 3). З погляду технічного охоплення суспільне телебачення в Польщі загальнодоступне. Для трансляції I програми використовується 175 каналів, які охоплюють 99,6% населення Польщі; II програма має схожі параметри трансляції і охоплення, а TVP 3 надає 42 канали для 75,4% населення Польщі [17, с. 299].

Серед передач громадського мовлення переважають фільми, інформаційно-публіцистичні програми та розважальні передачі, однак протягом років перевага тих чи інших передач змінювалася – збільшився час передачі фільмів і серіалів, про це свідчать дані, наведені в таблиці 1 (дані подані у відсотках) [2, с. 299].

Таблиця 1

Вид передач	Дані за 1997 р.	Дані за 2003 р.	Дані за 2005 р.
Фільми та серіали	37	40,5	41,2
Публіцистика	14	12	9,8
Інформаційні передачі	9	7,2	7,0
Освітні	9	1,0	3,9
Розважальні	13	9,5	4,4
Театр	2	0,7	0,5
Спорт	5	4,4	4,1
Документальне кіно	–	8,3	7,6

138

На 2009 р фільми та серіали займали на TVP1 – 47,3%, TVP2 – 44,8%; розважальні програми відповідно на TVP1 – 3,6% на TVP 2 – 9,6%; освітні – 2,9% і 5,7%; спорт – 2,4%; публіцистика – 4,9% і 8,3%; інформаційні передачі – 6,6% і 3%. Крім того, в порівнянні з попередніми роками зріс відсоток показу художніх фільмів, також у 2009 р. в ефірі зросла частка польських художніх фільмів і зменшився час трансляції американського кіно (на 1,4%) [2]. Відмінна також структура передач двох загальнопольських програм. У мовленні першого домінують фільми та серіали (більше 40% часу трансляції), інформаційні та публіцистичні передачі складають 20–25% часу мовлення. В II програмі також пропонуються фільми біля 40 %, а біля 15% – з часу мовлення займають розважальні та музичні передачі [5]. Кожній з своїх загальнонаціональних програм Польське Телебачення в середньому 15% часу призначило на інформаційно-публіцистичний жанр, 10% на освітні програми, 10% на культурологічні та художні та 15% на передачі для родини, дітей і молоді [3].

Реалізація всіх функцій і завдань суспільного телебачення протягом багатьох років зіштовхнулася зі значними труднощами. Початково це були виключно технічні проблеми, потім з'явилися

політичні, а на сьогодні наростають економічні труднощі.

У 90-х роках польське суспільне телебачення (TVP S.A.) повинно було подолати проблему зростаючої конкуренції з приватними каналами. В 1993 р. в Польщі без дозволів працювало 19 нелегальних телевізійних мовників, які використовували можливості супутника. З цього часу Нацрада, якій підпорядковується безпосередньо TVP S.A., почала займатися розподіленням частот для приватних каналів і видання концесій на їх функціонування. З 1994 року на польському ринку мас-медіа, окрім суспільного телебачення, свої програми надавали кодоване Телебачення Полсат (Telewizja Polsat), платне телебачення Канал+ (Telewizja Canal+), ТБ Вісла (Telewizja Wisła), ТБ Непокалянв (Telewizja Niepokalanów) католицьке, регіональне телебачення, що охоплювало своєю трансляцією чотири воеводства, з 1996 р. Наше ТБ (Telewizja Nasza) і ТВН (TVN). До 1997 р. завершилася реєстрація телевізійних кабельних мереж. Це був період загальної стабілізації ринку електронних ЗМІ.

На кінець 90-х років і на початку нового століття на ринку з'явилося ще декілька приватних станцій, однак частина з них була викуплена двома найбільшими комерційними телевізійними каналами – Полсат і TVN. Вони складають для громадського телебачення найбільшу конкуренцію.

Напередодні вступу до ЄС польський аудіовізуальний ринок уважався одним із найбільш активних і розвинених у Європі, проте відставав за певними показниками:

1. Існування технологічного бар'єра вступу на європейський ринок, зокрема, це проявлялося у недостачі частот і відсутності перспектив на охоплення цілого краю наземним радіомовленням і цифровим ТБ.

2. Фінансування суспільних ЗМІ було низьким і недостатнім.

3. Концентрація телевізійного сектора: в Польщі існувала олігополія трьох власників, а стратегія розвитку комерційного мовлення полягала, власне, в різноманітності пропозиції, а не в істотному підвищенні якості програми.

4. Відсутність інвестицій [5, с. 14].

Усе це були важливі завдання у сфері аудіовізуальної політики держави, що потребували вирішення Національною Радою з питань радіомовлення та телебачення.

В умовах вступу до ЄС перед республікою постають наступні

проблеми, які потребують розв'язання:

- вироблення правової бази регулювання ринку електронних ЗМІ згідно з європейським правом;
- вироблення стратегії розвитку ринку ЗМІ та напрямків політики у сфері радіомовлення та ТБ з метою виконання зобов'язань, окреслених у ст. 6 Закону від 26 грудня 1992 р.;
- окреслення моделі та ринкових позицій суспільних ЗМІ та засади їх фінансування;
- створення рівних умов здійснення ринкової діяльності для всіх суб'єктів як суспільних так і комерційних;
- створення економічно-правових передумов розвитку цифрового радіо і ТБ [5, с. 50].

Предметом конфлікту в законодавстві про ЗМІ було питання визначення частки зарубіжного капіталу в електронних медіа. До 2004 р. ця частка могла складати не більше 33%. Зі вступом Польщі до ЄС виникає необхідність лібералізації аудіовізуального ринку: ліквідація обмежень для осіб і суб'єктів, які мають постійне місце проживання або місцеперебування їх знаходиться в країні-члені ЄС, а також збільшення частки капіталу, що походить з інших країн до 49%.

Тому змінено ст. 35 Закону про телебачення та радіомовлення, яка зазначала, що концесія може бути надана фізичній особі, що є громадянином Польщі чи юридичній особі, які зареєстровані на території країни. Ліцензія для товариств з часткою іноземного капіталу може надаватися, якщо ця частка не перевищує 49%. Також концесія надається особам або товариствам, місце перебування яких знаходиться в країнах-членах ЄС без застосування обмежень, які зазначалися вище [10].

Прагнення європейських держав і ЄС до розвитку незалежного сектора телевізійної продукції має подвійний характер: з одного боку, мають реалізовуватися цілі суспільної політики електронними ЗМІ, з іншого – завдання економічної політики. В ЄС прийнятий підхід, що розглядає ЗМІ як сектор економіки.

У країнах ЄС незалежних виробників аудіовізуальної продукції поділяють на дві групи:

1. «виконавчі виробники» – здатні лише до реалізації замовлень мовників і не володіють іншим потенціалом;
2. «справжні виробники», що здатні отримувати доходи не лише у формі плати за виконання замовлень мовників, але теж володіють

потенціалом і засобами для самостійної проектно-дослідницької праці [5, с. 51].

Виробників аудіовізуальної продукції в Польщі поділяють на три групи:

1. виробники, які володіють власною технічною базою та телевізійною студією;

2. виробники, які органічно володіють технічною інфраструктурою та найчастіше працюють спираючися на обладнання та студії TVP і на замовлення суспільного телебачення;

3. зарубіжні виробники, які працюють у Польщі [5, с. 52].

На 2004 р. кожна з великих загальнонаціональних телестанцій Польщі щоденно використовує 5 год. прем'єрних програм, вироблених зовнішнім виробником.

У Польщі вже тривалий час ведуться дебати щодо виконання суспільним мовником своїх завдань, про якість програм і необхідність проведення реформ у цьому секторі економіки. Адже вірогідність – найцінніший капітал кожного ЗМІ, брак коштів може бути причиною втрати незалежності мас-медіа, і якщо вони від когось політично чи економічно залежні, то важко одночасно бути і вірогідним джерелом інформації. Крім цього, медіасистема в Польщі не настільки розвинена, щоб ЗМІ контролювали одне одного, а це, звичайно, найліпший механізм контролю, в порівнянні з застосуванням політичного тиску, під час якого порушується свобода слова.

На думку голови Товариства польських журналістів Кшиштофа Бурнетко (K. Burnetko), в польському телебаченні, і не лише суспільному, на кожну тему висловлюються політики, а бракує висловлювань експертів, аналітиків і коментаторів. Немов би політики в кожній галузі були експертами [14, с. 226].

Відомий польський журналіст М. Вежинський (Maciej Wierzyński) стверджував, що в ЗМІ бракує вірогідних даних, що призводить до комплексної дезінформації. Порівнюючи з журналістським кодексом ВВС, в якому стверджується, що «ретельність важливіша за швидкість», у Польщі все навпаки – «швидкість найважливіша». Одну з причин такої ситуації він вбачає в бажанні надати споживачу більше розваги, ніж аналізу інформації, а в розвагах не звертають увагу на вірогідність [14, с. 226–227].

На думку члена Управління суспільного ТБ, фахівця у галузі реклами П. Гавела (P. Gawel), щоб добре реформувати суспільне

телебачення, необхідно передусім знати глядача, його потреби, прагнення, оцінки програм, які найбільше переглядаються. Переглядаючи інформаційні програми, споживач звертає увагу на вірогідність інформації, зрозумілість трансляції та актуальність даних. У документальних програмах, репортажах найважливішим для глядача є закінченість піднятої проблеми, детальне її представлення, правдивість розкриття, актуальність тем, звернення до різних оцінок.

Згідно з дослідженнями, проведених на замовлення TVP. S.A., глядачів суспільного ТБ можна поділити на: залежних глядачів (в яких постійно увімкнений телевізор) – 17%, заангажованих глядачів (ТБ для них є провідником у житті) – 20%, глядачі, яким телебачення дозволяє забути про проблеми насущного дня – 15%, «пожирачі інформації» (для них ТБ основне джерело для інформації в кожній сфері) – 15%, байдужі та критичні глядачі (переглядають окремі передачі) – 33%. Суспільне ТБ повинно мати продукцію для всіх цих груп. Щоб створити таку пропозицію потрібна творча, продуктивна праця досвідчених журналістів із молодими представниками [12].

142

У листопаді 2006 року Центр дослідження громадської думки (Centrum Badiania Opinii Społecznej CBOS) проводив дослідження безсторонності, вірогідності й політичного плюралізму трьох найбільших каналів: TVP, TVN, Polsat [8]. Якщо говорити про безсторонність і об'єктивність, то комерційні канали TVN, Polsat отримують вищий відсоток, ніж громадське телебачення. 56% анкетованих вважають Polsat за безсторонне й об'єктивне ТБ, а 16% за необ'єктивне. TVN позитивно оцінюють 58% досліджуваних, а негативно – 22%. Громадське телебачення як вірогідне і безсторонне оцінюють близько половини анкетованих (46%), а негативно – 35%. Найбільшою довірою і вірогідністю користується TVN (67%), наступний канал Polsat (62%) і громадське ТБ – 53%.

На думку респондентів TVN, Polsat найповніше подають різні політичні погляди в країні, відповідно – 67 і 65%. TVP – 61%. Однобічно розкривають події: TVN – 13%, Polsat – 10% і TVP – 21%. цікавіші програми TVN, найменш цікаві – TVP. За останні роки оцінка роботи громадського ТБ значно погіршилася [8].

Тривалий час також у Польській Республіці ведуться дебати щодо фінансування громадських ЗМІ та, взагалі, про доцільність їх функціонування в суспільстві.

Не підлягає сумніву, що фінансування громадських ЗМІ –

найважливіше питання для їхнього функціонування, незалежності і програмної суверенності. І як вказує порівняльний міжнародний аналіз, «чим більша частка реклами в цілому в доходах, тим менше суспільні мовники відрізняються від комерційних». В європейських країнах функціонують різні системи фінансування суспільних електронних ЗМІ. Найчастіше це абонентська плата, але, наприклад, в Бельгії, Естонії, Латвії та Голландії фінансування поступає з бюджету держави. Це добре простежується за даними таблиці 2 [19, с. 292].

Таблиця 2

**Фінансування суспільного телебачення за 2002 рік
(дані у відсотках)**

Країна	Дотації	Абонемент	Реклама	Інші надходження	Разом
Німеччина	0,7	79,3	3,6	16,4	100
Великобританія	5,6	74,9	-	19,6	100
Франція	-	64,3	24,7	8,0	100
Італія	-	53	40,4	6,6	100
Іспанія	9,2	-	74,6	16,2	100
Голландія	62,5	-	27,9	9,6	100
Бельгія	65,1	-	18,2	16,6	100
Португалія	-	99	-	1	100
Фінляндія	12,2	82,8	-	5	100
Польща	0,2	30,1	60,7	9,0	100
Румунія	-	51,4	19,2	29,4	100
Угорщина	26	15,9	5,5	52,6	100
Литва	79,6	-	11,1	9,3	100

143

Загалом виокремлюють такі джерела фінансування громадських ЗМІ:

- абонентська плата;
- плата комерційних мовників за можливість користуватися частотами громадського мовлення;
- державні дотації;
- реклама;
- спонсорство;
- платні програми і послуги;
- доходи з власної економічної діяльності (продаж аудіовізуальної

продукції, е-комерція, технічні послуги та інше).

Громадське ТБ – товариство торгового права, тому теж зобов’язане отримувати прибуток, одночасно користуючись публічною допомогою, що представлена в абонентських внесках, воно повинно здійснювати прозору діяльність, і всі надходження інвестувати в програми. В громадському секторі мовлення працюють біля 5 тис. працівників, а 8 тис. постійно співпрацюють [14, с. 232]. Гроші на зарплатню надходять із позаабонентських внесків, надходження з абонентських внесків з року в рік зменшуються, але збільшуються надходження з розміщення реклами, спонсорства та інших платних послуг [17, с. 316].

Таблиця 3

Надходження з абонентських внесків у 1996–2005 рр.

Рік	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Сума в мільйонах злотих	660	659	610	593	543	553	579	568	543	503

144

Загалом це квота біля 500 млн. злотих, яка розподіляється так: 260 млн. злотих – регіональні відділення, 160 млн. злотих – забирає Емітель¹ (Emitel), відповідальний за передачу сигналу, 70 млн. злотих – Союз авторів і композиторів сценічних (Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych – ZAiKS)², 40 млн. злотих – TV Polonia. Якщо не було б надходжень з розміщення реклами реалізація каналів TVP1 і TVP 2 була б неможлива [12].

На думку Ярослава Селліна (Jarosław Sellin), суспільні ЗМІ повинні фінансуватися з публічних засобів, зменшення коштів загрожує комерціалізації мас-медіа. Натомість гарантія ретельності й незалежності ускладнюється можновладцями, або особами, що користуються найбільшим авторитетом в польській журналістиці [11]. Як свідчать дані КРРiТ, абонентські внески почали зменшуватися, з 2005 по 2009 рр. лише 30% витрат оплачується абонементом, 70% громадські мовники повинні знайти самі (реклама, спонсорство) [21].

¹ Emitel – це спілка Групи Капіталів ПТБ, яка є провідним оператором наземної радіотелевізійної мережі в Польщі. Займається проектуванням, будівництвом і утриманням цифрових станцій.

² Союз сценічних авторів і композиторів, створений у 1918 р. у Варшаві, на сьогодні одна з найдосвіченіших і найдавніших спілок такого типу в Польщі, що займаються захистом авторських прав й інтелектуальної власності.

Частка фінансування громадського ТБ протягом 1994-2006 рр. зазнала змін (дані, надані у відсотках) [28, с. 4].

Таблиця 4

Джерела фінансування	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006
Реклама	52,3	59,8	58,7	58,9	55,9	56,3	55,4	46,8
Спонсор	1,8	0,8	2,7	3,4	2,7	4,5	5,5	5,7
Абонемент	36,8	33,8	32,4	29,9	31,3	31,9	28,4	28,3

У 90-х роках виконання суспільної місії польським телебаченням було полегшено завдяки його привілейованому становищу. Суспільне телебачення розпоряджається Народною Фільмотекою та накопичує вже друге десятиліття власну продукцію, в різних сферах часто виступає в ролі монополіста. Це спричинювало різного роду протести й ускладнювало розвиток приватного телебачення. Також у складному становищі знаходилися і приватні виробники аудіовізуальної продукції, програми яких повинні складати не менше ніж 10% передач суспільного телебачення [17, с. 319]. Ця ситуація була змінена розвитком приватного телебачення.

145

Для порівняння ВВС фінансує з абонентських внесків 75% витратків, і лише невелика частка припадає на комерційну діяльність [19, с. 291].

У польській пресі, зокрема в «Жечіпосполитій», піднімається питання, чи поляків хтось спитав, чи хочуть вони фінансувати (сплачувати абонент) аж чотири громадські канали, чи може достатньо одного, але виключно просвітницького характеру. Відповідно до цього розмір абонплати повинен бути в чотири рази менший. Автор вважає, що між комерційним і громадським телебаченням є лише одна відмінність: останнє не перериває передачі рекламою [27].

У 2004 р. проводилося опитування, чи глядачам громадських медіа необхідно сплачувати абонент: 61% респондентів відповіло, що необхідно це робити, 35% висловилися – проти [24]. Також значна частина польського суспільства вважає польське громадське телебачення за збитковий інститут, який недостатньо добре виконує свої зобов'язання та піддається політичному тиску [22].

Також цього ж 2004 р восени польський світ¹ мас-медіа перебував

¹ Політична партія, яка була створена як об'єднання 24 січня 2001 р. А. Олеховським та Д. Туском.

у напрузі у зв'язку з проектом групи «Прозорі ЗМІ» («Przejrzyste Media»), яка співпрацювала з Громадянською Платформою (Platforma Obywatelska) і готувала для неї проект розв'язання проблеми суспільних ЗМІ. Основою цього проекту повинна була стати ідея дерегуляції медіаринку, створення Фонду Суспільної Місії, що розпоряджається засобами на продукцію «місійних» передач всіма мовниками і виробниками, ліквідація абонента й приватизація публічного радіомовлення цілком або частково.

Програмою реформування займається створене в березні 2005 р. Спеціальне Бюро реструктуризації. Згідно з прийнятою «Стратегією польської держави в галузі електронних ЗМІ» на 2005–2020 рр. заощаджені гроші TVP буде інвестувати в програми [6].

Після довгих дискусій у парламенті та ЗМІ про абонплату і про проблеми її стягнення, ухвалено окремий закон «Про абонентську оплату» від 21 квітня 2005 року [11].

146 — У березні 2006 р. члени групи «Прозорі ЗМІ», на цей раз виступаючи як Товариство «Пшиходня» («Przychodnia»), подали до Єврокомісії висновок про визнання Закону про абонплату як такого, що суперечить праву ЄС. Насправді ж мова йшла про ліквідацію суспільних ЗМІ.

До цього часу загрозою для суспільних ЗМІ в Польщі були передусім механізми суспільного і політичного життя. Натомість пропозиції експертів ГП були свідченням появи інших викликів, інспірованих неоліберальним ідейним баченням, а також підняття дискусії на тему необхідності існування суспільних ЗМІ як таких. В інших європейських країнах такі дебати тривають уже багато років, і прихильники ліквідації суспільних ЗМІ (прибічники неолібералізму й економічного лібералізму) наполягають на тому, що комерційні ЗМІ можуть чудово реалізовувати суспільну місію у своїх програмах, до цього також додаються постійні скарги приватного медіасектора до Єврокомісії на величезні масштаби суспільної допомоги (абонентська плата, бюджетні дотації та ін.), яку отримують публічні надавці, і стверджують, що це перешкоджає чесній конкуренції та призведе до занепаду приватного сектора. Дискусія розпочалася взагалі з питання, чи можна розглядати абонентську плату як державну допомогу в розумінні ст. 87 Трактату ЄС. Згідно з формулюванням цієї статті, будь-яка допомога суперечить засадам вільного ринку і загрожує вільній та чесній конкуренції [7].

У відповідь громадські мовники й уряди країн-членів аргументують, що абонентська плата не дає їм економічної переваги, а є лише додатковим поповненням коштів, які необхідні для реалізації покладених на них спеціальних завдань, згідно з протоколом про систему громадського мовлення, зазначеної в Амстердамському протоколі. [4].

У цій справі Європейський Суд Справедливості висловився, що бюджетні засоби для громадських мовників можуть бути дозволені лише тоді, коли виконується ряд умов:

- наявне прозоре публічне зобов'язання;
- умови надання компенсації повинні бути встановлені заздалегідь, об'єктивно і прозоро.
- компенсації не можуть перевищувати те, що необхідно для покриття всіх або частини витрат, затрачених для виконання зобов'язань [1].

З 1 травня 2004 року польські надавці працюють в умовах конкуренції всіх суб'єктів на спільних національному та європейському ринках, що зобов'язує дотримуватися європейських стандартів. Виявилось, що польські стандарти відповідають європейським, і змішаний спосіб фінансування суспільних ЗМІ, визначений як один із можливих. Тобто суспільні засоби (бюджет, абонтські внески) і з власної господарської діяльності (реклама, продаж аудіовізуальної продукції).

Регулярно сплачувати абонент зобов'язаний кожен, хто має телевізор чи радіо, завдяки цьому публічне мовлення може реалізувати свою місію. Дослідження громадської думки показує, що поляки у своїй більшості є прихильниками абоненту як форми фінансування публічних ЗМІ. З опублікованого 7 грудня 2009 р. в «Dzienniku Gazeta Prawna» («Правова газета») зондування інститутом дослідження громадської думки Номо Номіні¹ (з лат. людина людині), що аж 80% поляків хочуть стабільного, незалежного від держави фінансування публічних ЗМІ. Сплату абонента підтримала третина опитаних – 31%. Поляки допускають також інші способи утримання суспільних ЗМІ.

¹ Номо Номіні створений у 2001 р. як фірма з дослідження громадської думки та соціальної комунікації, що діє на території всієї країни. В 2007 р. перетворена на спілку Інститут «Номо Номіні». Виконує часто дослідження на замовлення Голови РМ, міністра юстиції, телебачення та провідних періодичних видань.

Близько 27% анкетованих висловилося за аудіовізуальну оплату, що одержується з подоходного оподаткування фізичних й юридичних осіб, одна п'ята вважає, що оплата публічних медіа повинна входити до рахунку за електроенергію [23].

У 2010 р. Національна рада з питань радіомовлення та телебачення встановила тарифи оплати за радіотелевізійний абонент, який не змінювався з 2008 р. Варто відзначити і те, що для зацікавлення сплати абонента даються знижки, якщо платник сплачує два, три, шість чи 12 місяців одразу. Так місячна абонентська плата за радіо складає 5,3 зл., за рік – 58,2 зл. За телебачення місячна плата – 17 зл., річна – 186,7 зл. [21].

У січні 2010 р. Лех Качинський підписав поправку до Закону про абонемент, в якій у порівнянні з 2009 р. велика група осіб звільняється від сплати абонента: особи, які мають документ, що засвідчує про неповноцінність, нездатність до праці або інвалідність I групи. Також звільняються від оплати особи, яким виповнилося 75 років, пенсіонери віком від 60 років, пенсія яких не перевищує половини зарплатні пересічного громадянина так само не мусять сплачувати абонент особи, які знаходяться під опікою та соціальним наглядом. Останню групу осіб, які звільняються від сплати абонента складають безробітні та ті, що отримують грошову допомогу [25].

148

Згідно з оцінками Нацради після введення в дію поправки публічне мовлення отримає з абонемента мінімум на 124 млн. зл. менше. Вся квота надходження з абоненту в 2010 р. оцінюється менше 350 млн. зл. у порівняні з 880 млн. у 2007; 730 млн. у 2008 р. і біля 650 млн. у 2009 р. [26]. Отже, ситуація щодо фінансування громадського мовлення критична і вимагає негайного реформування. Однак у польському суспільстві поки що ще не вироблені конкретні кроки в цьому напрямку.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що поряд із досягненнями й успіхами в роботі суспільного телебачення, його популярністю, польський громадський мовник перебуває в кризовому становищі. Про це свідчить застосування визначених критеріїв справжніх суспільних ЗМІ (роль колони ліберальної демократії, репрезентанта громадянського суспільства, програмна незалежність, повага до споживачів). Виразно помітно, що польські суспільні медіа ці критерії не виконують, в найліпшому випадку лише частково. Цей інститут знаходиться в глибокій, тривалій кризі, на яку вказують

багато польських політологів. Складові цієї кризи такі:

- Криза подвійної політики держави щодо суспільних ЗМІ, яка, з одного боку чітко окреслює в законі завдання громадських мовників, а з іншого – не забезпечує необхідні умови для їх реалізації й активно використовує офіційні та неофіційні механізми впливу на медіа.

- Криза ідентичності. Інституція «розп'ята» між цінностями проголошеними і дійсно реалізованими: незалежність, об'єктивність, некомерційність, повага до глядача і водночас залежність від доходів із реклами та підпорядкування програм правилам комерції.

- Криза правомочності існування. Громадські мовники в усіх країнах змушені постійно доводити необхідність свого існування. В Польщі можна говорити про відсутність підтримки частиною громадськості TVP S.A. як такого, що не виконує завдань громадського телебачення, зростаючий опір проти самої формули суспільних ЗМІ, фінансованих із «примусового податку».

- Криза управління, що проявляється у способі формування органів спілок телерадіоорганізацій. Надмірна централізація управління в межах товариств радіомовлення та телебачення, «бюджетна ментальність» в економічній системі суспільних ЗМІ та відсутність контролю над їх програмною діяльністю. В польських суспільних ЗМІ використовується формула багатоособового управління (збереження партійного паритету в рамках управління), хоча це дуже рідко використовується в європейських медіа чи в ЗМІ взагалі.

- Криза фінансування.

- Криза технічного відставання [15, с. 247-257].

Джерела та література:

1. European Court of Justice, Altmark Trans GmbH, Regierungspräsidium Magdeburg v. Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, Sprawa C-280/00, 24 липця 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.practicallaw.com/scripts/article.asp?Article_ID=32061.

2. Informacja o podstawowych problemach radiofonii i telewizji w 2009 r. – Warszawa: KRRiT, 2010. – S. 73-77. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krrit.gov.pl/bip/LinkClick.aspx?fileticket=SPfyhawXS8I%3D&tabid=61>.

3. Misja Telewizji Polskiej S.A. jako nadawcy publicznego. – Warszawa, czerwiec 1994 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww2.tvp.pl/include/docs/2005/01/05/misja_TVP.pdf.

4. Problem stosowania pomocy publicznej w kontekście działalności

nadawców publicznych. Departament Polityki Europejskiej i styczeń 2007. Współpracy z Zagranicą [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dobrowol.org/przejrzystemedia/TV_pomoc_publiczna_raport_KRRIT_2007.pdf.

5. Radio i telewizja w Polsce: raport o stanie rynku w chwili przystępowania do Unii Europejskiej Warszawa: KRRiT, wrzesień 2004. – 225 s. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.krrit.gov.pl/bip/Portals/0/publikacje/raporty/rtv_w_polsce.pdf.

6. Strategia Państwa Polskiego w dziedzinie mediów elektronicznych na lata 2005 – 2020; KRRiT, Warszawa, sierpień 2005 r. (wersja przyjęta przez międzyresortowy Zespół ds. Strategii Rozwoju Radiofonii i Telewizji, przekazana do konsultacji społecznych, a następnie na wniosek Ministra Kultury przyjęta do wiadomości przez Radę Ministrów w październiku 2005 r. – Режим доступу: http://www.krrit.gov.pl/bip/Portals/0/publikacje/strategie/strategia_050826.pdf.

150 — 7. Telewizja w Europie: regulacje, polityka i niezależność. Raport z monitoringu 2005 r. – Budapest: Open Society Institute, EU Monitoring and Advocacy Program, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soros.org/initiatives/media/articles_publications/publications/eurotv_20051011/more/eurotvpol_20051011.pdf.

8. TVP, TVN i Polsat w opiniach Polaków. Komunikat z badań BS/178/2006. – Warszawa: CBOS, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2006/K_178_06.PDF.

9. Ustawa o opłatach abonamentowych z dnia 21 kwietnia 2005 r. // Dz.U.05.85.728, 2006.01.01. – Режим доступу: <http://s.v3.tvp.pl/repository/attachment/1/c/4/1c4785fb2e01a7c5001e8e5b764c7ac21224145040071.pdf>.

10. Ustawa o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mediarun.pl/files/attach/2007/05/1178535980.pdf>.

11. Wypowiedź Jarosława Sellina, wiceministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, podczas debaty na temat Media publiczne, czyli czyje? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdp.pl/artviewer.php?article=44>.

12. Wypowiedź Piotra Gawęła, wiceprezesa Zarządu TVP S.A, podczas debaty na temat Media publiczne, czyli czyje? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdp.pl/artviewer.php?article=44>.

13. Евсева Л.П. Польские медиа в конкурентной борьбе / Л.П. Ев-

сеєва // Медіаскоп. – 2005. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediascope.ru/node/134>.

14. Iłciów A. Niezależne media Deklaracje i rzeczywistość /A. Iłciów // Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP /redakcja naukowa Marek Sokołowski/ Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., 2007. – S. 224-237.

15. Jakubowicz K. Media publiczne. Początek końca czy nowy początek / Karol Jakubowicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007. – 295 s.

16. Kosmalska B. Model współczesnej telewizji publicznej /B. Kosmalska // Media w Polsce. Pierwsza władza IV RP /redakcja naukowa Marek Sokołowski/ Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., 2007. – S. 85-96.

17. Mielczarek T. Monopol. Pluralizm. Koncentracja. Środki komunikowania masowego w Polsce w latach 1989-2006 / Tomasz Mielczarek. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007. – 399 s.

18. Ociepka B. Dla kogo telewizja Polska? Model publiczny w postkomunistycznej Europie Środkowej /Beata Ociepka. – Wrocław: Wyd-wo Uniw. Wrocławskiego, 2003. – 525 s.

19. Skoczek T. Między misją a komercją. Problemy finansowania mediów publicznych a odpowiedzialność nadawców /T. Skoczek // Między odpowiedzialnością a sensacją. Dziennikarstwo i edukacja na przełomie wieków. – Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – S. 287-298.

20. Abonament RTV – najtaniej jednorazowo za cały rok [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tvp.pl/o-tvp/abonament/aktualnosci/abonament-rtv-najtaniej-jednorazowo-za-caly-rok>.

21. Abonament RTV – najtaniej jednorazowo za cały rok [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tvp.pl/o-tvp/abonament/aktualnosci/abonament-rtv-najtaniej-jednorazowo-za-caly-rok>.

22. Błaszczak A. Cięcia kosztów i wydatki w Telewizji Polskiej [Електронний ресурс]. // Rzeczpospolita. – 08.08.2005. – Режим доступу: <http://new-arch.rp.pl/artukul/562704.html>.

23. Chcemy sami finansować media [Електронний ресурс] // Dzienniku Gazeta Prawna nr 238 (2614) z 2009-12-07 <http://edgp.gazetaprawna.pl/index.php?act=mprasa&sub=article&id=273394>.

24. Nie ma życia bez abonamentu Rzeczpospolita. – 08.10.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new-arch.rp.pl/artukul/509332.html>.

25. Pisarczyk E. Abonament RTV w 2010 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adonai.pl/gospodarka/?id=48>.

26. Prezydent podpisał nowelizację ustawy abonamentowej. 28 stycznia 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.pl/artykuly/sekcje/polska/prezydent-podpisal-nowelizacje-ustawy-abonamentowej-,52735>.

27. Pysiak Krz. Podatek na telewizję [Електронний ресурс] // Rzeczpospolita. – 08.06.2002. – Режим доступу: <http://new-arch.rp.pl/artukul/388467.html>.

28. Szewczyk M., Jurkowska A. Konsultacje - Przegląd Komunikatu Komisji w sprawie udzielania pomocy państwa dla radiofonii i telewizji publicznej – Rzeszow: Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, marzec 2008. – 34 s [Електронний ресурс]. – Режим

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ У СФЕРІ ЗМІ У РЕСПУБЛІЦІ БОЛГАРІЯ

Розкрито особливості функціонування, зміни та вдосконалення механізмів саморегулювання болгарських ЗМІ, а також визначені напрямки еволюціонування законодавчої бази у сфері ЗМІ, відповідно до сучасних умов та потреб (зокрема вимог ЄС). Автор визначає основні проблеми у сфері етики та моралі ЗМІ, процесу ліцензування, монополізації та обмеження плюралізму ЗМІ, а також розглядає напрямки їх ефективного регулювання.

Ключові слова: Республіка Болгарія, законодавча база, саморегулювання та ліцензування ЗМІ, плюралізм і монополізація ЗМІ.

The article focuses on the elucidation of functioning peculiarities, changes and improvement of Bulgarian mass media work. The directions of legislation evolution in the sphere of mass media according to contemporary conditions and needs (namely, the EU demands) are determined. The mechanisms of mass media self-regulation are revealed. The author defines the principal issues in the realm of mass media ethics and morality, licensing process, mass media monopolization and pluralism, as well as the ways of their effective regulation.

153

Key Words: the Republic of Bulgaria, legislation, mass media self-regulation and licensing, mass media monopolization and pluralism.

За останні 20 років Болгарії вдалося домогтися значних успіхів у створенні нової, незалежної преси та телерадіомовлення. В основному розвиток ЗМІ був зумовлений і визначений ринковими механізмами. У країні відбулося стрімке зростання телерадіокомпаній, що спричинило ріст конкуренції. Отже, здатність ЗМІ виконувати роль однієї з опор становлення та розвитку демократичного болгарського суспільства постійно зростає. Хоча все ще залишається недосконалою система регулювання ЗМІ, а це досить часто зумовлює появу політичного й економічного тиску на них з боку різних політичних сил.

Найголовніша проблема сектора мовлення в Республіці Болгарія сьогодні – слабкість основного галузевого закону – Закону „Про радіо і телебачення” і відсутність його правильного застосування

на практиці. Закон „Про радіо і телебачення”, призначений для забезпечення плюралізму та запобігання зовнішнього втручання у діяльність електронних ЗМІ, прийнятий у 1998 р., після чого в нього внесено ряд поправок. Відсутність належного застосування цього Закону, навіть при всіх його недоліках, змушує сумніватися у тому, чи дійсно влада країни має намір надати справжню незалежність громадським і комерційним мовникам.

154 — Питаннями удосконалення законодавства Болгарії у сфері медіа і, відповідно, приведення його до європейських аналогів активно займаються болгарські, європейські та американські науковці, правники, журналісти. Серед них варто виділити групи експертів, які в основному складаються з правників і журналістів, зокрема це група болгарських експертів на чолі з Валентином Георгієвим [26], Дариною Зінов'євою [29], Райною Ніколовою [16], Весселою Табаковою [22]. Всі вони вказують на проблеми розвитку болгарських ЗМІ у постсоціалістичний період. Складність ситуації додає і той факт, що болгарський медіапростір останніми роками став яскравим відображенням економічних і політичних потрясінь, які сколихнули цю балканську країну. Економічна нестабільність у країні, європейська та євроатлантична інтеграція країни, політичні протистояння та інші фактори не дозволяли Болгарії швидко й якісно реформувати свій медіасектор.

Схожі проблеми переслідували і інші країни колишнього соцтабору, зокрема Росію й Україну. Українські та російські науковці, порівнюючи тенденції розвитку колишніх радянських республік, країн, які входили до Організації Варшавського Договору, а також розвинених європейських країн, сходяться на думці, що всі постсоціалістичні країни стали заручниками застарілого законодавства у сфері медіа, їм довелося спочатку вирішувати складні економічні питання, а вже потім реформувати законодавство в інформаційній сфері, зокрема щодо ЗМІ. До такої групи належать А. Назайкіна [15], О. Вознесенська [1; 2], О. Приходько [19], Д. Хоменко [25], А. Письменницький [18], Ю. Громенко [3], Н. Лютко [14], Ю. Палагнюк [17].

Європейські й американські експерти, науковці приділяють більше уваги питанням вивчення стану розвитку медіапростору Болгарії та шляхів розв'язання нагальних проблем, які хвилюють сьогодні болгарське суспільство в інформаційній сфері. Серед таких

робіт виділяється спільна робота Йоланди Столте і Рейчел Сміт [13].

Окрему групу дослідників проблем розвитку медіа в Болгарії складають міжнародні організації, які у своїх звітах і рейтингах оцінюють стан трансформації медіа-простору Республіки Болгарія і приведення її законодавства до європейських стандартів. Наприклад, Фондом Сороса постійно проводяться дослідження під назвою „Телебачення в Європі”, в яких експерти намагаються оцінити стан розвитку телебачення та інших ЗМІ в різних країнах Європи, зокрема і в Болгарії [23]. Міжнародною науково-дослідною організацією IREX проводиться щорічний моніторинг розвитку медіасектора в різних країнах світу під назвою „Індекс стійкості ЗМІ”. За цим критерієм їх свободу в Болгарії підривають безперервні політичні та економічні втручання, щоправда, засоби масової інформації цієї балканської країни експерти відносять до майже стійкої преси [27].

Базою даного дослідження стала нормативно-законодавча база Республіки Болгарія у сфері медіа. Серед законів, які розглядаються, варто особливо виділити Закон „Про радіо і телебачення” [10], „Новий” Закон „Про радіо і телебачення” [11], Закон „Про телекомунікації” [12], Закон „Про електронний зв’язок” [5], Закон „Про електронну торгівлю” [8], Закон „Про доступ до інформації” [4], Закон „Про електронні документи і електронний підпис” [6], Закон „Про електронні повідомлення” [7], Закон „Про публічний радіодоступ” [9]. Переважну більшість цих законів прийнято в період з 1995 по 1999 рр. Щоправда, деякі закони потребували значних змін, або ж прийняття в новій редакції напередодні вступу країни до НАТО й ЄС. Отже, в період з 2002 по 2007 рр. пройшла друга хвиля прийняття необхідного законодавства в інформаційній сфері. На жаль, навіть різка критика болгарського медійного законодавства з боку єврочиновників, не стимулювала політиків до прийняття необхідних поправок.

Мета статті – розкриття особливостей функціонування, зміни, вдосконалення роботи болгарських ЗМІ, що визначило такі завдання: з’ясувати напрямки еволюціонування законодавчої бази у сфері ЗМІ, відповідно до вимог ЄС, розкрити процеси формування механізмів саморегулювання ЗМІ, визначити основні проблеми процесу ліцензування, монополізації та обмеження плюралізму ЗМІ, а також розгляд напрямків їх регулювання.

Отже, до основних подій у болгарських засобах масової інформації

протягом останніх декількох років можна віднести: відновлення ліцензування теле- і радіокомпаній; плани переходу на цифрове мовлення; концентрація власності на засоби масової інформації за участю іноземних інвестицій; зростання ролі кабельного телебачення, Інтернету, створення цифрових мереж; продовження розширення рекламного ринку.

Двома основними подіями у медіасфері Болгарії за останні три роки було відновлення процесу ліцензування та введення системи саморегулювання ЗМІ. Існують певні проблеми, наприклад, політичний та економічний тиск на ЗМІ, низька прозорість власності, самоцензура, низький рівень правового захисту журналістів.

Важлива розробка спеціальної „Стратегії для розвитку ЗМІ в Болгарії”. У даній Стратегії визначено, що перехід на цифрові стандарти є одним із основних пріоритетів країни. На першому етапі (2005–2006 рр.) Стратегія передбачала розвиток загальнонаціональних телевізійних мовників, створення національної служби телеордіомовлення, розробку системи ліцензування, а також розробку національного частотного плану для наземного мовлення. На другому етапі (2007–2008 рр.) планувалася розробка проектів цифрового телебачення, вдосконалення мереж тощо. Третій етап передбачав остаточний перехід країни на цифрову передачу інформації [20]. Проте, Стратегія не містить конкретних планів щодо розвитку радіо- і телеринку. Вона не передбачає ніяких орієнтирів щодо перспектив переходу на цифрові стандарти мовлення.

Сьогодні ЗМІ в Болгарії досягнули рівня стійкості та стабільності. Болгарія стала повноправним членом ЄС з 1 січня 2007 р., тому, відповідно до вимог євроспільноти, які впливають із членства, були внесені поправки до Закону „Про радіо і телебачення”. Зокрема, важливий той факт, що Асоціація болгарських телерадіомовників і Асоціація рекламних агентств домовилися про прийняття етичних норм на рекламу різних видів товарів, зокрема алкоголю. Ці норми стали першими механізмами саморегулювання в рекламному секторі.

Численні неузгодження між різними нормативними актами щодо медіа зустрічаються сьогодні в Болгарії. Деякі закони не відповідають вимогам часу. Вважається, що переважна частина законодавства країни в сфері медіа відповідає європейським стандартам, але залишається ще дуже багато неузгоджених моментів. Отже, ряд базових законів потребує подальшого доопрацювання, зокрема

Закон щодо авторського права у сфері ЗМІ.

У 2007 р. парламент прийняв Закон „Про електронний зв'язок”, який відповідає стандартам ЄС у галузі електронного зв'язку. Згідно з цим законом, управління електронними повідомленнями здійснюється Радою міністрів, головою Державного агентства з інформаційних технологій та зв'язку, а також Радою з національного радіочастотного спектра. Власне, Закон „Про радіо і телебачення” мав бути узгодженим відповідно до Закону „Про електронний зв'язок” 20-го листопада 2007 р., однак цього не сталося.

Загалом, потрібно зазначити, що в Болгарії важливим питанням у сфері ЗМІ залишається проблема ліцензування. Наприклад, у Законі „Про електронний зв'язок” містяться положення: „Моніторинг ліцензування операторів радіо і телебачення Болгарії 2006–2012 рр.». Основною проблемою у цьому питанні залишається відсутність стратегічного бачення щодо ліцензування у поєднанні з відсутністю наукових досліджень у сфері медіаринку. Хоча певні кроки на шляху до врегулювання цього питання були здійснені, наприклад, 12 жовтня 2006 р. був опублікований звіт під назвою „Правила організації та проведення тендерів із ліцензування наземного радіо- і телемовлення” [24]. Регулювання й управління комерційним мовленням залишаються незмінними. Все ще зберігається брак прозорості у відповідних питаннях. Загалом, можна було б створити добровільний реєстр власності на засоби масової інформації.

У сучасній Болгарії існує проблема концентрації власності на засоби масової інформації, через відсутність необхідних регуляторно-правових механізмів. Розв'язання проблеми власності – вкрай необхідний кроком для Болгарії з метою захисту плюралізму та свободи ЗМІ.

Що стосується рекламного ринку, то він значно виріс протягом останніх років. Наприклад, загальний обсяг реклами в 2006 р. виріс майже на 30 відсотків, щорічно на 626,8 млн. левів (€ 320,48 млн.). Схожа тенденція спостерігалася і у наступні роки [20]. На рекламному ринку, як і раніше, домінують три загальнонаціональні телеканали: ВТV, Нова ТБ і BNT Kanal 1.

Регіональне та місцеве мовлення не достатньо розвинуте в Болгарії. Наземне телевізійне мовлення в основному здійснюється трьома загальнонаціональними телевізійними мовниками. Що

стосується місцевих кабельних розподільчих компаній, то якість її продукції досить низька.

У Болгарії є різні організації, які діють у сфері ЗМІ. Наприклад, Національна рада з етики журналістики, яка була створена у 2005 р., Асоціація Болгарського радіо- і телемовлення, болгарська ЗМІ Коаліція, Союз видавців Болгарії, Спілка болгарських журналістів, Центр розвитку ЗМІ. Їх мета полягає у формуванні саморегулюючих механізмів ЗМІ. Важливе також, створення структур, які будуть контролювати дотримання Кодексу етики. Процес становлення зазначених структур почався в 2005 р. У березні 2006 р. створена Комісія з етики в друкованих засобах масової інформації, а також Комісія з етики в галузі електронних ЗМІ. Кожна комісія складається з 12 членів, які представляють журналістів, власників засобів масової інформації та представників громадськості [20].

158 — Основні функції цих двох комісій: розгляд скарг щодо редакційних матеріалів; видача рекомендацій, попереджень щодо засобів масової інформації; видача рекомендацій щодо вдосконалення роботи журналістів; рекомендації щодо поправок до Кодексу етики.

Комісії діють на основі таких принципів: доступність (будь-який громадянин або організація, які вважають, що вони постраждали від діяльності журналіста, може подати скаргу в комісію); участь (залучені сторони мають доступ на засідання в комісіях і можуть бути представлені третім особам); посередництво (комісії намагаються вирішувати питання мирним шляхом); незалежність і неупередженість (членам комісії забороняється участь і голосування, де є конфлікт інтересів); прозорість (комісії повинні обґрунтовувати свої рішення, і всі її рішення є відкритими та повинні бути опубліковані).

Поки ще занадто рано давати оцінку роботі Комісії та її внеску у справу заохочення етичної поведінки. У цілому, механізми регулювання етичної поведінки – безумовно, позитивні зрушення у сфері болгарських ЗМІ. Проте явища політичного тиску і втручання в роботу мовників продовжують спостерігатися. Наприклад, у 2006 р. відомий болгарський журналіст зізнався, що він співпрацював із колишньою комуністичною державною службою безпеки. Після такого випадку було знову підняте питання про необхідність вдосконалення законодавства у сфері ЗМІ (щодо доступу до архівів й етичних норм).

Комісія з етики у сфері друкованих засобів масової інформації та Комісія з етики електронних ЗМІ підготували доповіді, в яких йдеться про те, що журналісти повинні слугувати громадськості та подавати перевірену й достовірну інформацію, не допускаючи спотворення фактів.

Щодо інформаційного продукту болгарських ЗМІ, то варто звернути увагу на такі особливості: з 2004 р. почали поширюватися різноманітні ток-шоу, що дуже швидко залучило інтерес масової аудиторії (наприклад, шоу «Великий брат»); зберігають рівень своєї популярності серед болгарської аудиторії новини; збільшується глядацька аудиторія програм про спорт та здоров'я; залишаються популярними наукові програми.

Цікаве те, що відповідно до Закону „Про радіо і телебачення”, тільки 2 національні компанії – Болгарське національне телебачення (BNT) і Болгарське національне радіо (BNR) можуть виготовляти випуски новин на політичні та економічні теми. Це положення критикували іноземні експерти, як таке, що обмежує редакційну незалежність. Згідно із Законом „Про авторські та суміжні права” джерела інформації повинні бути оголошені [24].

Отже, політичне, економічне, соціальне та культурне життя Болгарії в перехідний період динамічно розвивається. За останні 20 років масовоінформаційний сектор країни разуче змінився. Болгарська преса перейшла від абсолютного підпорядкування державі до повного дерегулювання. З'явилися сотні газет, що подають безліч поглядів і відображають весь спектр політичного життя. Більше того, з ринку поступово зникає преса, пов'язана з політичними партіями, поступаючися місцем незалежним газетам. Електронні ЗМІ теж відрізняються широким плюралізмом, а кількість радіо- і телестанцій обчислюється сотнями. Всі ці зміни привели до жорсткої конкуренції, яку насилу витримують невеликі медіакомпанії. Навряд чи можна заперечити, що у сфері ЗМІ повільно, але неухильно починають домінувати ринкові механізми, які поступово підпорядковують собі всі інші чинники. „Індекс стійкості ЗМІ – 2009”, як вже зазначалося вище, опублікований організацією IREX [27], демонструє те, що свободу ЗМІ в Болгарії підривають безперервні політичні й економічні втручання, щоправда, засоби масової інформації цієї балканської країни експерти відносять до майже стійкої преси. У цьому контексті вдосконалення й ефективне

застосування масовоінформаційного законодавства залишається найважливішим фактором політичної, економічної та фінансової політики.

Серед базових законів щодо регулювання діяльності ЗМІ в Болгарії необхідно виокремити Закон „Про радіо і телебачення” і Закон „Про телекомунікації”.

Закон „Про радіо і телебачення” прийнятий у 1998 р. У 1999 і 2001 рр. до нього були внесені поправки. Досить ефективними стали зміни та доповнення 2002 р., відповідні поправки з’явилися також у 2003, 2004, 2005 рр. Останні поправки були внесені в 2007 р. [21].

Згаданий Закон регулює теле- і радіомовлення в Республіці Болгарії. Радіо- і теледіяльність, згідно з даним законом, означає створення радіо- і телевізійних програм, які передаються наземними передавачами, кабельним телебаченням або за допомогою інших технічних пристроїв, і передбачає отримання даної інформації необмеженою кількістю людей (аудиторією, розпорошеною у часі та просторі). Положення Закону поширюється на всі радіо- і телепрограми, створені з метою ефірного мовлення та радіомовлення.

160
— Телерадіоорганізації можуть бути як державними, так і комерційними. Вони є суб’єктами публічного і приватного права. Громадські служби радіо і телебачення повинні [20]: забезпечити трансляцію політичної, ділової, культурної, наукової, освітньої та іншої соціально значущої інформації; забезпечити доступ до національних і глобальних культурних цінностей, популяризації досягнень науки і техніки; забезпечити за допомогою своїх програм захист національних інтересів, універсальних і національних культурних цінностей; сприяти поширенню творів болгарських авторів.

Положення цього Закону не поширюється на: радіо- і телепрограми, створені для цілей ефірного мовлення в рамках одного будинку, для потреб державних органів або юридичних осіб, у яких зміст програми стосується тільки їхньої діяльності.

Болгарське національне радіо (БНР) і Болгарське національне телебачення (БНТ) повинні бути національними державними мовниками. Їх основні завдання, які передбачені Законом, можна визначити так [24]:

1) забезпечити поширення інформаційного продукту, який буде доступним усім громадян Республіки Болгарії;

2) сприяти розвитку та популяризації болгарської культури, мови;
3) забезпечити доступ до національної та європейської культурної спадщини;

4) створювати інформаційні, освітні та розважальні програми;

5) застосовувати нові інформаційні технології;

6) забезпечити високий рівень плюралізму думок і самовираження;

7) сприяти взаєморозумінню та терпимості у відносинах між людьми;

8) забезпечити громадянам можливість ознайомлення з офіційними позиціями держави з найважливіших питань суспільного життя.

Загалом, цей Закон гарантує свободу радіо- і телевізійного мовлення та незалежність поданої інформації від політичних й економічних втручань. Законом забороняється будь-яка цензура [21].

Основні принципи діяльності телерадіомовників такі [24]:

1) право на свободу вираження думки;

2) право на інформацію;

3) захист конфіденційних джерел інформації;

4) захист прав громадян й особисту недоторканність;

5) недопустимість передачі інформації, яка може призвести до розпалювання нетерпимості між громадянами;

6) захист моральних й етичних норм, боротьба із жорстокістю, незаконною та шкідливою інформацією;

7) боротьба з дискримінацією за ознакою расової, політичної, релігійної приналежності;

8) захист авторських і суміжних прав;

9) збереження чистоти болгарської мови.

Журналісти повинні бути незалежними, вони в праві відмовитися від завдання, яке було дане його роботодавцем, якщо воно суперечить положенням даного Закону. Важливе узгодження редакційного статуту між власником телерадіоорганізації та редакційним колективом. Статут повинен гарантувати свободу слова, відповідальність, захист журналістів, етичні норми журналістської діяльності, створення внутрішнього органу для врегулювання будь-яких конфліктів. Радіо- та телемовлення повинні здійснюватися державною мовою. Закон також передбачає створення програм іншими мовами для іноземців, національних меншин тощо. Цим встановлена можливість трансляції будь-якої програми, окрім тої,

яка становить державну або приватну таємницю (Стаття 14).

Однак будь-яка особа, яка стверджує, що її репутація була пошкоджена в ефірі, має право на доступ до відповідних архівів.

Журналісти не зобов'язані розкривати свої джерела інформації. Вони також зобов'язані захищати конфіденційність джерела інформації. Не допускається трансляція програм, що містять інформацію про особисте життя громадян без їх згоди. Проте в інтересах громадян, така інформація може піддаватися трансляції. Радіо- і телевізійні мовники повинні нести відповідальність за зміст програм. Якщо в результаті діяльності телерадіоорганізацій при розповсюдженні певної інформації, постраждала честь або гідність людина може звернутися з позовом до суду [13].

Законом передбачено, що не менше 10 відсотків від загального щорічного телевізійного часу відводиться європейським інформаційним продуктам, створеними зовнішніми виробниками.

162 — Програми БНР і БНТ мають транслюватися відповідно до встановлених ліцензій на мовлення. Держава зобов'язана гарантувати вихід в ефір програм БНР і БНТ. Вони мають надавати та впроваджувати нові інформаційні послуги, використовуючи нові технології, зокрема, цифрові. БНР і БНТ можуть виготовляти власні програми або у сумісництві з різними іншими виробниками. При цьому не повинні виникати інциденти з порушенням авторського права. Вони мають створювати власні програми болгарською мовою. БНР і БНТ зобов'язані розробляти свою програмну політику відповідно до вимог національної державної служби радіо- і телемовлення. Вони також повинні здійснювати передачу інформації, особливо в умовах непередбачуваних ситуацій, наприклад, стихійних лих.

Органами управління Болгарського національного радіо та Болгарського національного телебачення є Керуюча рада та Генеральний директор [21].

Законом передбачено основні функції, завдання та принципи діяльності зазначених органів управління, основні вимоги до генерального директора, його функції та обов'язки.

БНР і БНТ повинні мати власний бюджет. Їх діяльність фінансується, зокрема, з боку Фонду радіо та телебачення, власних доходів від реклами і спонсорства, також доходів від додаткових заходів.

Кошти мають витрачатися так:

– не менше 5 % на виконання болгарської музичної драми і радіоробіт;

– не менше 5 % на болгарські фільми [24].

Цей Закон встановлює процедуру ліцензування та реєстрацію телерадіокомпаній. Телерадіоорганізації повинні бути юридичною або фізичною особою.

Закон передбачає та регулює роботу Ради з електронних ЗМІ. Ця Рада – незалежний спеціалізований орган, вона має регулювати діяльність електронних засобів масової інформації шляхом реєстрації та видачі ліцензій. Вона також здійснює нагляд за функціонуванням ЗМІ в державі, захищаючи свободу слова і плюралізм, незалежність радіо- і телемовлення. Рада складається з дев'яти членів. Законом також встановлено, які саме особи можуть входити до складу Ради, їх обов'язки, повноваження, зобов'язання, принципи роботи, зазначається, хто може обіймати керівні посади. Кожен член Ради не повинен до неї вступати, якщо його діяльність у Раді невід'ємно пов'язана з політичним чи економічним інтересом. Члени Ради призначаються терміном на 6 років.

Голова Ради виконує такі функції: представляє Раду, скликає засідання Ради з електронних ЗМІ, підписує акти Ради, підтримує зв'язок Ради з державними органами.

Отже, основні завдання Ради з електронних ЗМІ такі: здійснення нагляду за діяльністю ЗМІ, регулювання функціонування БНР і БНТ, укладання міжнародних угод у сфері радіо та телебачення, проведення дослідження громадської думки щодо діяльності ЗМІ, регулювання певних порушень у сфері телерадіомовлення, видача ліцензій на мовлення. Рада з електронних ЗМІ повинна публічно оголошувати будь-які рішення, прийняті у зв'язку зі здійсненням своїх повноважень.

При прийнятті рішень члени Ради з електронних ЗМІ повинні керуватися такими принципами: відкритість і прозорість, незалежність у дискусіях і прийнятті рішень, співпраця з державними органами, неурядовими організаціями, які працюють у сфері ЗМІ, захист інтересів глядачів і слухачів.

Рада з електронних ЗМІ не повинна фінансуватися Фондом радіо і телебачення [20].

Щодо реклами, то Закон передбачає створення та розповсюдження

реклами на телебаченні та радіо. Однак, реклама не може перевищувати 15% часу щоденних передач. Реклама має відповідати вимогам чесної конкуренції відповідно до чинного законодавства. Вона не може стимулювати поведінку, що наносить шкоду здоров'ю або безпеці, охороні навколишнього середовища. Реклама не повинна порушувати честь і гідність людини, не повинна породжувати поведінку спрямовану на дискримінацію чи насильство [13].

Реклама має функціонувати у візуальній або усній формі. Вона вимагає спеціального дозволу [3]. Загалом, Законом встановлені певні норми для реклами, обмеження щодо змісту та форми, та, власне, продукту, який рекламується. Особливо визначені час трансляції реклами та певні заборони щодо трансляції (наприклад, під час урочистих національних заходів, які транслюються в ефірі). Тривалість реклами для BNT складає 15 хвилин на день і 4 хвилини на годину, а для BNR – 4 хвилини на годину.

164 — Певні політичні партії або релігійні організації не повинні бути спонсорами ЗМІ. Спонсор не має права впливати на зміст і форму програми. Спонсорство не може стимулювати продажу, купівлю та використання товарів і послуг спонсора. Ім'я спонсора або його товарний знак повинні бути зазначені [13].

Щодо оплати телерадіомовлення, то щомісячна абонентська плата має стягуватися за телевізійне та радіомовлення на підставі кожного зареєстрованого електролічильника [3]. Громадяни зобов'язані платити щомісячну абонентську плату. Громадяни з порушеним слухом чи зором звільняються від сплати мита.

Фінансування БНР і БНТ мають бути виділені:

- 1) для підготовки, створення національних і регіональних програм;
- 2) для фінансування діяльності щодо матеріального майна.

Для боротьби з концентрацією ЗМІ законом передбачається певні умови ліцензування. Радіо- і телемовлення через використання існуючих телекомунікаційних мереж повинні здійснюватися на підставі ліцензій, наданих Радою електронних ЗМІ в порядку встановленому цим Законом. Болгарське національне радіо та Болгарське національне телебачення зобов'язані мати ліцензії та мають зареєструватися відповідно до порядку, встановленого Законом „Про телекомунікації”. Законом передбачаються також певні обмеження на видачі ліцензій. Якщо юридичні або фізичні особи не

відповідають вимогам, що зазначені в даному Законі, то ліцензії не видаються. Будь-яка ліцензія повинна бути особистою. Після подання документів для видачі ліцензій, заявник вказує на те, що він не має яких-небудь інтересів, акцій. Ліцензія містить зобов'язання щодо дотримання вимог, принципів забезпечення радіо- і телевізійного мовлення. Законом встановлена певна процедура ліцензування. Часто видача ліцензій обмежується з метою запобігання концентрації власності ЗМІ, а також спрямована на боротьбу з монополією. Законом передбачено дотримання контролю за зміною та припиненням дії ліцензії. Ці завдання входять до компетенції Ради з електронних ЗМІ. Вона приймає рішення щодо припинення дії ліцензії та передбачає регулювання анулювання, продовження або закінчення дії ліцензії, або видачу нових ліцензій. Законом передбачаються певні умови вилучення ліцензій, наприклад, грубі порушення принципів радіо- і телевізійного мовлення. Звичайно, Законом встановлюються принципи реєстрації телерадіоорганізацій. Цим питанням також займається Рада з електронних ЗМІ. Вона передбачає певний план реєстрації, порядок, принципи. Будь-які порушення умов ліцензування та реєстрації супроводжується сплатою штрафу.

165

Як було зазначено вище, Закон „Про радіо і телебачення” прийнято у 1998 р., а також у 1999, 2001, 2002, 2005, 2007 роках парламентом країни прийнято поправки до даного нормативного акта. Щоправда, ці зміни не стали вирішальними у загальному ставленні болгарського суспільства, журналістів, громадських діячів до цього Закону. Тому час від часу в болгарському суспільстві з'являлися намагання переписати базовий закон у сфері ЗМІ, який б міг дати адекватну відповідь на проблеми сучасного болгарського інформаційного суспільства [21].

Щодо питання прийняття так званого Нового закону „Про радіо і телебачення”, то навколо нього точилися гострі дискусії в Болгарії, адже експерти медіаспільноти прагнуть гарантій незалежності ЗМІ від політичного й економічного тиску та незалежності регулюючого органу. З іншого боку, кожна парламентська більшість бажає використовувати ЗМІ для здійснення контролю, в основному за рахунок структуризації регулюючого органу і домінування в управлінні БНТ і БНР [22].

У 1998 р. тодішній правлячий Союз демократичних сил прийняв Закон, який регулював функціонування ЗМІ в Болгарії. Цей закон

був використаний в якості основи для узгодження правил із вимогами ЄС.

У 2001 р. виникає значна проблема концентрації власності у сфері ЗМІ. Однак законодавство у цій сфері, прийняте на початку 2002 р., виявилось неоднозначним. Два нових проекти поправок до закону були перенесені протягом декількох місяців у кінці 2002 і на початку 2003 рр. У кожному з численних обговорень, що відбулися упродовж місяця, в яких брали участь члени професійних організацій, засобів масової інформації та неурядових організацій, відзначали необхідність внесення поправок до закону і навіть розробку нового.

Свобода слова, вираження думок і заборона цензури передбачені кожним сучасним законом про засоби масової інформації. Звичайно, такі тексти входять і до складу болгарських законів. Проте досвід у сфері регулювання ЗМІ показує, що є достатньо можливостей впливати на ці свободи і порушувати їх шляхом відкритого або прихованого тиску.

166

Загалом, необхідність у новому Законі про ЗМІ була очевидною. Сфери, в яких необхідно досягнути згоди в Болгарії, можна охарактеризувати так [22]: створення регулюючого органу, який зможе гарантувати свою незалежність; компетентність членів регулюючого органу; уточнення процедур ліцензування; гарантії незалежності ЗМІ та можливості для громадського контролю. Для змін у нормативному регулюванні необхідно було об'єднати всі політичні сили, потрібна була б їх взаємоузгоджена співпраця, спрямована на регулювання ЗМІ, в умовах демократії, свободи слова тощо.

Отже, 20 лютого 2009 р. у Болгарії був оприлюднений Закон „Про доповнення та внесення змін” до Закону „Про радіо та телебачення” (Новий закон). Власне, Новий закон встановлює нові принципи і правила для цифрового мовлення [11].

Також необхідно зазначити, що відповідно до положень Нового закону про Раду з електронних ЗМІ, вона має право надавати ліцензії на мовлення регіональним і національним теле- та радіопрограмам. Заявки на такі ліцензії повинні бути розглянуті на підставі певних принципів. Їх можна зазначити так [16]: вихідний зміст програм, якість програм, досвід роботи в якості радіо- і телеоператорів.

Ця оцінка проводиться експертною комісією. Після розгляду вона встановлює те, чи ліцензія може бути видана або відмовлено в наданні ліцензії. Рішення про видачу або відмову в наданні ліцензії

проводиться на основі таких принципів [16]:

- 1) забезпечення права на інформацію;
- 2) створення сприятливих умов для ЗМІ;
- 3) збереження національної ідентичності.

Кількість ліцензій, згідно з Новим законом, не обмежена. Після видання ліцензії програму можна транслювати. При цьому надається дозвіл на використання дефіцитного ресурсу радіочастотного спектра для проведення електронних повідомлень через наземні мережі цифрового радіозв'язку. Програма не може одночасно транслюватися теле- та радіоканалом.

Болгарське національне телебачення та два загальнонаціональних комерційних оператори – балканська News Corporation і Нове Телебачення вже мають ліцензії на наземне цифрове мовлення згідно зі встановленим Законом. Загалом, вони передають свої програми через електронні комунікаційні мережі, до яких мають доступ принаймні 50% населення Болгарії [28].

Закон „Про телекомунікації”. Власне цей закон регулює суспільні відносини в телекомунікаційній сфері. Телекомунікації – це випромінювання, передача або прийом знаків, сигналів, письмового тексту, зображень, повідомлень будь-якого роду за допомогою провідника, радіохвилі тощо. Телекомунікаційна діяльність здійснюється через телекомунікаційні мережі, шляхом надання телекомунікаційних послуг.

Мета цього Закону – забезпечення умов для розвитку телекомунікаційного ринку, створення умов для рівності операторів і заохочення конкуренції між ними, гарантування свободи і конфіденційності повідомлень, захист інтересів користувачів послуг зв'язку, надання універсальних телекомунікаційних послуг, ефективне використання обмеженого ресурсу, захист державних інтересів і забезпечення національної безпеки й оборони країни [12].

Закон передбачає дотримання таких принципів:

- 1) правового статусу;
- 2) ефективності, прозорості та рівності;
- 3) передбачуваності, пропорційності і об'єктивності;
- 4) публічного обговорення.

Управління телекомунікаціями має здійснюватися Радою міністрів, Радою з національного радіочастотного спектра, а також Міністерством транспорту і комунікацій [28].

Закон передбачає регулювання у сфері діяльності агентства „Розвиток комунікацій та інформаційних і комунікаційних технологій”. Основні завданнями агентства: надання допомоги в управлінні та розвитку телекомунікаційної та поштової інфраструктури, впровадження інформаційних і комунікаційних технологій.

Важливе законодавче регулювання діяльності Комісії з регулювання комунікацій, яка також проводить політику у сфері телекомунікацій. Вона регулює та контролює телекомунікації в порядку, передбаченому цим законом, а також надає послуги поштового зв'язку. Комісія має контролювати дотримання нормативних актів у сфері телекомунікації, принципів ціноутворення, передбачених цим законом, якості послуг, що надаються, умов ліцензування, надання універсальних телекомунікаційних послуг відповідно до цього Закону [28].

168 — Під час своєї діяльності Комісія приймає мотивовані рішення. Вона повинна проводити процедуру публічного обговорення із зацікавленими особами щодо вироблення загальних адміністративних актів, передбачених цим законом. Комісія представляє Республіку Болгарію в міжнародних організаціях, в органах регулювання у сфері телекомунікацій.

Закон передбачає регулювання діяльності телекомунікаційних операторів. Комісія визначає частку впливу операторів на комунікаційному ринку. Якщо частка впливу операторів перевищує встановлені стандарти, то Комісія виробляє спеціальний план врегулювання даного факту з метою захисту конкуренції.

Законом встановлено порядок здійснення телекомунікаційних заходів і діяльності, особливості та вимоги до видачі ліцензій. Закон встановлює порядок й умови видачі індивідуальних ліцензій, умови зняття ліцензій, вимоги до операторів, які володіють зазначеними ліцензіями. Також Закон регулює питання зміни, доповнення, припинення або відкликання ліцензій, термін дії ліцензій, факти, які можуть зупинити дію ліцензії (наприклад, порушення національної безпеки). Також важливе встановлення принципів реєстрації відповідно до класу ліцензії. Адже клас ліцензій визначає умови здійснення телекомунікаційної діяльності, а також вимоги до фізичних і юридичних осіб [28].

Закон містить статтю, яка передбачає регулювання високої якості телекомунікаційних послуг і рівність доступу до цих послуг будь-

якого користувача [12].

Комісія має виробити методологію й умови, порядок визначення доступності до універсальних телекомунікаційних послуг. Вона повинна розробляти спеціальні проекти й опубліковувати їх на веб-сайтах і в газетах. Закон передбачає певні вимоги до операторів щодо поширення їх послуг. Існує також Фонд, який гарантує та регулює надання телекомунікаційних послуг.

Державні оператори зобов'язані забезпечувати взаємозв'язок між своїми мережами, який здійснюється на підставі письмового договору. Оператори повинні дотримуватися таких істотних вимог: гарантувати безпеку експлуатації мереж, збереження мережі, забезпечення взаємодії служб захисту персональних даних [7].

Оператори зобов'язані дотримуватися принципу прозорості та рівності. Закон також передбачає необхідність захисту інтересів кінцевих користувачів [5]. У даному випадку важливе те, що при наданні послуг необхідне дотримання принципів прозорості, пропорційності та рівності. Державні оператори повинні чітко діяти відповідно до поставлених умов їх діяльності, які мають бути узгоджені з вимогами Комісії. Вона може виробити модель загальних умов, що стосуються відносин між операторами і кінцевими користувачами.

У Законі також встановлений національний план нумерації, який відображає розподіл номерів, що використовуються в мережах загального користування для ідентифікації та маршрутизації. Національний план нумерації розробляється Комісією. Цей план нумерації повинен бути оприлюднений у державному віснику.

Щодо радіочастотного спектра, то для ефективного його використання встановлені норми, які узгоджуються згідно із міжнародними угодами, учасником яких є Республіка Болгарія. Зазначені норми повинні бути реалізовані в державній політиці. Національний план із розподілу радіочастотного спектра, радіочастот і радіочастотних смуг мають узгоджуватися з цивільними потребами, потребами національної безпеки [9].

Операторам потрібно дотримуватися принципів рівноправності, прозорості та публічності умов укладання контракту.

Закон передбачає регулювання діяльності Болгарської Телекомунікаційної Компанія. Законом визначається необхідність захисту особистих даних при здійсненні телекомунікаційної діяльності.

Державні оператори зобов'язані гарантувати конфіденційність повідомлень шляхом прийняття всіх необхідних технічних і організаційних заходів для цього.

Також у Законі зазначено, що здійснення діяльності без ліцензії передбачає покарання у вигляді штрафу. Законом встановлюються санкції відповідно до певного виду порушення телекомунікаційної діяльності операторів. Штраф накладається також на тих осіб, які спричинили збитки національним телекомунікаційним мережам. За поширення конфіденційної інформації також накладається покарання [12].

У Законі також надаються визначення понять „Телекомунікаційні мережі”, „Громадські телекомунікаційні мережі”, „Окремі телекомунікаційні мережі”, „Кабельні мережі для розповсюдження радіо- і телевізійних програм”, „Мобільні мережі”, „Телекомунікаційні послуги”, „Громадські телекомунікаційні послуги”, „Радіочастотний спектр”, „Фарш радіомовлення”, „Телекомунікаційна інфраструктура”, „Телефонні лінії ідентифікації”, „Радіо послуга” тощо.

170

— Телекомунікаційна діяльність здійснює за допомогою телекомунікаційних мереж кабельного мовлення для радіо- і телепрограм, які створили мережу за допомогою електричного полюса низької напруги до 400 вольт в селищі з більш ніж 3000 жителів. Видача й анулювання ліцензії здійснюється відповідно до Закону. Для здійснення своєї діяльності операторам обов'язково необхідно зареєструватися. Закон „Про телекомунікації” складається з 18 частин і 246 статей. Цей закон набрав чинності 1 січня 2004 року [12].

Отже, до основних проблем і шляхів їх подолання у сфері ЗМІ, згідно з існуючим національним законодавством сучасної Болгарії, належать:

- політичне й економічне втручання в роботу ЗМІ;
- диспропорційне фінансування різних секторів ЗМІ, особливо це стосується різних регіонів;
- небезпека створення монополії власності в ЗМІ;
- майже не існує прозорості у розподілі доходів від реклами;
- малорозвинені механізми саморегулювання ЗМІ;
- необхідність розробки нового етичного кодексу;
- редакція Закону про радіо і телебачення;
- розробка основних принципів функціонування телерадіоорганізацій;

- розробка основних механізмів ліцензування мовлення;
- створення конструктивного Фонду радіо і телебачення;
- створення програм для національних меншин;
- впровадження нових технологій у сферу ЗМІ.

Варто також виокремити такі рекомендації, спрямовані на регулювання ЗМІ в сучасній Болгарії:

1) необхідність забезпечення повної гармонізації Закону „Про радіо і телебачення”, згідно з *Acquis communautaire* ЄС, для забезпечення прозорості та ефективності ЗМІ;

2) прийняття парламентом „Стратегії розвитку радіо та телебачення в Болгарії” на наступний період;

3) широкі консультації Парламенту зі спеціалістами у сфері ЗМІ та внесення поправок у закони (авторське право, ліцензування, концентрація власності тощо);

4) проведення моніторингу ЗМІ, особливо на регіональному рівні;

5) розробка етичного кодексу;

6) регулювання фінансової незалежності громадського радіо та телебачення;

7) введення загальнодоступного реєстру власників ЗМІ в Болгарії;

8) необхідність розробки нових механізмів регулювання концентрації ЗМІ різними асоціаціями й організаціями, які працюють у сфері ЗМІ;

9) розробка нових механізмів регулювання ринку інформаційних товарів і послуг;

10) реалізація етичного кодексу на практиці.

Отже, надзвичайно важливий для Болгарії процес поступового, але швидкого розвитку ЗМІ, та їх регулювання в рамках формування нового демократичного інформаційного суспільства та вступу до Європейських структур. За останні роки у сфері болгарських ЗМІ відбулися значні зміни. По-перше, цей сектор так і не зміг привітати нових гравців на ринку телебачення. По-друге, була створена функціонально спроможна система саморегулювання ЗМІ. Що стосується законодавства у сфері ЗМІ, воно ще не повністю відповідає вимогам ЄС. Хоча в країні був прийнятий новий Закон „Про електронні повідомлення”, який прокладає шлях для переходу до цифрового мовлення, але Закон „Про радіо і телебачення” містить цілу низку недоліків. Нове законодавство повинне створити унітарну нормативну базу для мовлення. Необхідно також поліпшити робочі

рамки для громадського мовлення, особливо їх фінансову модель. Важливим кроком стало прийняття плану із введення наземного цифрового мовлення (DVB-T) 31 січня 2008 р., який відкриває дорогу для цифрового телерадіомовлення.

Джерела та література:

1. Вознесенська О. Діяльність аудіовізуальних засобів масової інфор-мації / О. Вознесенська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-3/10voazmi.pdf.

2. Вознесенська О. Механізм державного регулювання галузі аудіовізуальних засобів масової інформації / О. Вознесенська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-2/10voazmi.pdf.

3. Громенко Ю. Система державного регулювання рекламної діяльності в зарубіжних країнах / Ю. Громенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/pppd/2009.../27.%20Gromenko.pdf.

172

— 4. Закон „Про доступ до інформації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.taurusconsultants.bg/.../Zakona%20za%20dostap%20do%20obstestvena%20info.doc.

5. Закон „Про електронний зв’язок” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lex.bg/bg/laws/ldoc/213555445.

6. Закон „Про електронні документи і електронний підпис” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aip-bg.org/lichnidanni/pdf/zep.pdf.

7. Закон „Про електронні повідомлення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mtitc.government.bg/upload/docs/docbg20090821153310.doc.

8. Закон „Про електронну торгівлю” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.need.bg/doc/Ecommerce.pdf.

9. Закон „Про публічний доступ до радіо” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.econ.bg/law86416/.../zakon_zapublichnoto_radiorazpruskvane.

10. Закон „Про радіо і телебачення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mtitc.government.bg/upload/docs/docbg20090821153342.doc.

11. „Новий” Закон „Про радіо і телебачення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mediacenterbg.org/.../Zakon%20za%20radio%20i%20televizia_bg.pdf.

12. Закон „Про телекомунікації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europe.bg/upload/docs/Bulgaria_19.pdf.

13. Столте Й. Європейський союз та структури прозорості власності ЗМІ: можливості для втручання регулюючих органів / Й. Столте, Р. Сміт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mediapolicy.siteunderdevelopment.com/wp-content/uploads/Yolande_2010-07-07.pdf.

14. Лютко Н. Нормативно-правове регулювання політичної реклами (український та міжнародний досвід) / Н. Лютко // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – Л., 2008. – Вип. 25. – С. 359-364.

15. Назайкин А. Знакомые болгарские сюжеты / А. Назайкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sreda-mag.ru/mag/20/4.phtml>.

16. Ніколова Р. Болгарія: здійснення оцифрування телевізійного мовлення / Р. Ніколова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://merlin.obs.coe.int/iris/2009/4/article7.en.html>.

17. Палагнюк Ю. Регулювання реклами та спонсорства в аудіовізуальних медіа в Європейському Союзі: приклад для України / Ю. Палагнюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009.../97-23.pdf.

18. Письменницький А. Висвітлення діяльності державних органів та державна підтримка засобів масової інформації України та Росії: порівняльна характеристика законодавства / А. Письменницький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Pravo/2008_819/16.pdf.

19. Приходько О. Механізми журналістської саморегуляції: європейські рекомендації та українські реалії / О. Приходько. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/Mahisterium/.../12_pryhodko_o.pdf.

20. Прозорість медіа-власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mediapolicy.org/tv-across-europe/the-2005-television-across-europe-reports/television-across-europe-2005-2006-individual-country-reports-and-translations/media_bul1.pdf/view.

21. Съвет за електронни медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cem.bg/dcatsfiles/7c5ab339_26/3cd26f1059.pdf.

22. Табакова В. Болгарія стикається з новими законами про радіо і телебачення / В. Табакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediaonline.ba/en/?ID=301>.

23. Телебачення в Європі: більше каналів, менше незалежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soros.org/initiatives/media/articles_publications/publications/television_20090313.

24. Телевидение в Европе: регулирование, политика и независимость [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=747&c_id=10224.

25. Хоменко Д. Проблеми правового регулювання інформаційної сфери / Д. Хоменко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/.../16_homenko_dv.pdf.

26. Georgiev V. Bulgaria draft regulation on media / V. Georgiev. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://merlin.obs.coe.int/iris/1998/7/article24.en.html>.

27. IREX: Индекс устойчивости прессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogging.kz/node/5342>.

28. Media Legislation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epra.org/content/english/authorities/medialegislation.html>.

174

— 29. Zinovieva D. Supervising the mass media authorities in the Republic of Bulgaria / D. Zinovieva. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cecl.gr/rigasnetwork/databank/REPORTS/r16/Bu_16_Zinovieva.html.

ПРОБЛЕМИ Й ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ «МОЗКОВИХ ЦЕНТРІВ» США

Однією з провідних тенденцій суспільного розвитку США стає поступове розширення числа учасників політико-економічної системи, серед яких особливе місце посідають представники незалежних експертних структур. Вони активно впливають на процес прийняття державних рішень і формування громадської думки, здобули значний авторитет у наукових колах. Водночас спектр виконуваних ними функцій, якість і глибина аналітичного продукту, а також рівень підготовки спеціалістів-консультантів не завжди однаковий. Адекватна оцінка діяльності «мозкових центрів» і прогнозування їх подальшого розвитку вимагає звернення до детальної класифікації.

Ключові слова: незалежна експертиза, політичний аналіз, «мозкові центри», класифікація.

Think tanks – non-governmental, non-profit organizations that perform research and provide advice on public policy – are influential actors in the United States. Over the last few decades the breadth and scope of think tanks, as well as the impact of their work, have expanded considerably. This paper addresses to a typology of think tanks – an important issue to understand and define their role in public policy.

Key Words: policy advice, research organizations, think tanks, classification.

Основні процеси державного управління у Сполучених Штатах Америки відбуваються на тлі посилення глобальних тенденцій до широкої інтеграції та одночасної фрагментованості країн і регіонів світу, піднесення ролі державних органів із паралельним зростанням впливу позаурядових акторів. Амбівалентність «умов гри» вимагає від керівних структур швидкого й, наскільки можливо, безпомилкового адаптування до нових викликів і завдань, невпинного корегування та модернізації стратегічних програм, а також своєчасної нейтралізації проблем, способи розв'язання яких не вкладаються у стандартні схеми. Для США період кінця ХХ – початку ХХІ століть став, багато у чому, часом «випробування на міцність». Складна соціально-еко-

номічна ситуація першої половини 90-х років, терористичні атаки 2001-го, військові кампанії із сумнівним коефіцієнтом успішності в Афганістані та Іраку, фінансова криза, яку аналітики часом ототожнюють із Великою Депресією, поставили багато питань щодо релевантності політичної поведінки Вашингтона. Вони оголили проблеми різного сприйняття ролі держави громадянами та відсутності згоди щодо способу адекватної реалізації могутності США, послаблення внутрішньої підтримки урядових програм.

Водночас суспільна система США залишається досить стабільною та стійкою. Серед факторів, що формують такий механізм, можна визначити насамперед еластичність американського законодавства і відкритість країни до ринкових трансформацій. Необхідно вказати і на появу нових форм експертної підтримки й управління, зумовлених передусім функціонуванням незалежних аналітичних структур.

176 — Такі установи, які в літературі прийнято називати також «фабриками думок», або «мозковими центрами», пройшли шлях від класичних наукових організацій, які не ставили собі за мету прямий вплив на «поведінку» країни, до важливих і авторитетних структур в управлінні державними та суспільними механізмами. Завдяки своїй інтелектуальній мобільності їм вдається набагато швидше й ефективніше знаходити розв'язки конкретних управлінських завдань, розробляючи при цьому широкі світоглядні концепції та відзеркалюючи базові тренди політико-економічного розвитку.

Діяльність «мозкових центрів» США вважається еталоном у сфері незалежної аналітики. Їх вагомий внесок у політичну теорію та практику незаперечний, адже серед запропонованих ними програм виділяються основні зовнішньополітичні доктрини США, цілий ряд важливих соціально-економічних заходів, а також низка дослідницьких методів, які знаходяться в основі сучасної експертизи: системний аналіз, «теорія ігор» тощо. На нашу думку, досвід американських «мозкових центрів», акумульовані ними як позитивні, так і негативні результати, є серйозним підґрунтям для подальшого розвитку якісної аналітики. Механізм їх діяльності та методологія проведення досліджень і подальшої реалізації отриманих результатів вимагають глибокого осмислення й аналізу, адже вони можуть виступити важливим і необхідним інструментом адекватного реформування суспільства у країнах ЦСЄ і, зокрема, в Україні.

Протягом ста років свого існування «мозкові центри» багаторазово

змінювалися структурно, розширювали функції, зростали кількісно. Ці фактори значно ускладнюють надання об'єктивної характеристики незалежних експертних центрів та їх класифікацію. Дискусійність даної тематики знайшла широке відображення у працях провідних науковців зі світовим ім'ям (Д. Абельсона, Дж. МакГенна, Е. Річа, Д. Стоун, К. Уівера), а також сприяла появі низки аналітичних розробок авторитетних вітчизняних і російських істориків, економістів, політологів і філософів (С. Дацюка, Т. Плахтія, Н. Беляєвої, В. Согріна, О. Неклесси, А. Уткіна й багатьох інших). Протягом останніх років відбувалися численні семінари та конференції, з дослідження «мозкових центрів», за їх результатами видаються ґрунтовні монографії і збірники; провідні наукові та науково-популярні журнали друкують сотні статей, в яких розглядається феномен незалежної експертизи. Питання співробітництва державних структур і «мозкових центрів» розкриваються також у працях політичних експертів найвищого рангу, наприклад, Р. Хааса, Дж. Ная, Г. Кіс-сінджера та інших.

Водночас дослідники не в змозі подати уніфіковане, узгоджене визначення «мозкових центрів», а навпаки, пропонують десятки критеріїв для їх типології. **Мета статті** – розгляд теоретико-методологічних підходів до визначення сутності незалежних аналітичних структур і, зокрема, пошук методів їх оптимальної класифікації.

За найширшою дефініцією дані структури виступають «незалежними організаціями, створеними для проведення досліджень і розробки незаангажованих і релевантних політичних стратегій» [див. напр.: 18, р. 5]. Політична думка щодо тлумачення терміна «мозкові центри» виокремлює широке коло притаманних їм ознак й особливостей. Так, П. Діксон, автор першої популярної праці, в якій розглядаються «мозкові центри», визначає їх у якості «каналу комунікації між знанням і владою, між наукою й технікою, з одного боку, та розробкою стратегій у розгалужених сферах, які становлять інтерес – з іншого» [4, с. 36]. Е. Річ, один із найавторитетніших сучасних дослідників аналітичних центрів США, окреслює їх як «незалежні, не засновані на інтересах груп впливу, неприбуткові організації, що розробляють і принципово покладаються на експертні висновки та ідеї, метою яких є здобуття підтримки (в осіб, що приймають рішення) для здійснення впливу на політичні процеси» [25, р. 11]. У російській політології «мозкові центри» США

часто вважаються «формою організації інтелектуального процесу... що володіє доступом до фінансових, економічних, технологічних, технічних, культурних ресурсів у планетарних масштабах» [8]. Вітчизняні експерти, зокрема В. Грановський і С. Дацюк, називають їх «об'єднанням мислячих людей, здатних будувати власні соціальні стратегії, висловлювати їх у соціально придатній формі у вигляді конкретного впливу на прийняття важливих законодавчих і виконавчих рішень» [3].

Отже, «мозкові центри» – це передусім об'єднання інтелектуалів і експертів, які виконують аналітичні розробки, проводять різнопланові дослідження та формують стратегії і прогнози, зорієнтовані, в основному, на практичне втілення владними органами. Така широка інтерпретація феномена «мозкових центрів» зумовлена їхньою структурною неоднорідністю, різним характером та якістю аналітичного продукту, способом його інкорпорації до державних програм. Тому максимально повне й адекватне тлумачення сутності позаурядових аналітичних організацій вимагає не просто виокремлення сукупності ознак, що повноцінно їх характеризують, але змушує спершу вдаватися до опису відмінностей «мозкових центрів» від схожих інституцій та пошуку тих специфічних рис, якими мають володіти центри незалежної експертизи.

Надзвичайно багато спільного мають «мозкові центри» з академічними дослідницькими групами, що діють при американських університетах. Експерти провідних позаурядових центрів, як і представники наукових кіл, займаються розробками широкомасштабних проектів й аналізом окремих проблем. Якість і глибина їхніх досліджень часто визнаються тотожними; і це при тому, що рівень вищої освіти США вважається одним з найкращих у світі¹. Проте інтелектуальний продукт «мозкових центрів» відрізняється значно більшою лаконічністю, орієнтацією на прикладний характер, він часто адаптований для сприйняття ширшими категоріями осіб, нефакхівцями, що значно стимулює пришвидшене впровадження конкретних програм. Окрім цього, дослідження «мозкових центрів» іноді дуже спеціалізовані, сфокусовані на вирішенні конкретних

¹За даними трьох найавторитетніших університетських рейтингів (QS World University Rankings, Times Higher Education World University Rankings та Academic Ranking of World Universities) у першій десятці найкращих університетів світу стабільно перебувають 6-8 американських вузів.

питань, але, зазвичай, проводяться на широкій міждисциплінарній основі. Вони ведуться із залученням урядових радників або ж чиновників, наближених до вищого керівництва, а тому враховують також кон'юнктурні потреби політичного бомонду.

Близьким за своєю сутністю поняттям виступає широко розповсюджений у вітчизняній і, здебільшого, російській політології, термін «центр відкритої політики» («центр публічної експертизи»). Спільним для «мозкових центрів» і «центрів відкритої політики» виступає те, що вони об'єднують інтелектуалів і експертів, займаються аналітичною діяльністю й розробкою стратегій, політичних програм, доктрин і прогнозів. Найбільш характерною відмінністю між ними виступає те, що важливим фактором діяльності центрів публічної експертизи виступає обов'язкова наявність в їх організаційній структурі політиків-практиків. Саме вони стають безпосередніми акторами в реальному втіленні програм, розроблених аналітичними групами центру. Часто функціонування центрів публічної політики може бути зорганізованим самими політиками для обслуговування власних інтересів. Окрім цього, центри публічної політики можуть проводити дослідження на вимогу представників владних інститутів, на замовлення громадських організацій, ділових кіл або приватних осіб. Найважливіші аспекти діяльності таких структур проаналізовано на міжнародному семінарі, проведеному під егідою гуманітарно-політологічного центру «Стратегія» (Санкт-Петербург)[11].

179

Американським аналогом центрів публічної політики виступають консалтингові компанії, що виконують разові чи довготермінові дослідження на контрактній основі. П. Діксон, хоча й прямо не відносить такі структури до числа «мозкових центрів», проте вважає їх невід'ємною частиною «імперії науково-дослідницької діяльності» США [4, с. 18]. Вони розробляють і впроваджують різноманітні PR-акції, формують і корегують публічний образ політичних осіб тощо. Розмежування між такими фірмами й «мозковими центрами» часом досить непевне. Різниця між ними полягає, на нашу думку, не тільки у формальних площинах особливостей юридичної реєстрації та відсутності фінансової залежності від замовників досліджень, але й більшій орієнтації «мозкових центрів» на експертизу важливих суспільно значимих питань.

За методологією впливу на осіб, відповідальних за політичні рішення, «мозкові центри» можна порівнювати із «групами

особливих інтересів» – лобістськими організаціями, діяльність яких спрямована на просування конкретних політичних й економічних рішень. Вони передусім представляють інтереси великого бізнесу й окремих релігійних сил. Їх фінансові можливості стали, протягом останніх десятиліть, основою передвиборчих кампаній великого числа конгресменів і сенаторів. І це не дивно, адже їх щорічні доходи (згідно з податковими деклараціями), знаходяться на рівні приблизно 3,5 млрд. дол. [5]. Рівень же впливу лобістів на політичні рішення, за результатами громадських опитувань, останніми роками складає близько 83% [15]. На відміну від лобістів, «мозкові центри» ставлять собі за мету не отримання чистого прибутку за допомогою прямих або непрямих методів тиску на окремих високопосадовців, а здобуття певних важелів впливу на перебіг політико-економічних процесів, у тому числі шляхом залучення громадськості.

180 — Складність відокремлення незалежних експертних установ від інших форм суспільної активності, у рамках яких концентруються інтелектуальні та фінансово-політичні ресурси, полягає у перманентній взаємодії, перетині інтересів. Специфіка їх відносин також зумовлює часті зміни суб'єктів й об'єктів, коли в різні моменти часу одна й та ж особа або інституція може бути як агентом дослідження, так і його предметом, тим, хто впливає, або тим, на кого впливають. Організаційна структура та принципи діяльності таких груп також не стали, вони відкриті до постійних змін і трансформацій.

«Мозкові центри» володіють рядом особливих рис, які виділяють їх з-поміж інших схожих на них установ. Це, по-перше, посередницька діяльність між інтелектуалами та владними органами. Для цього недержавні експертні групи здійснюють комунікацію між суб'єктами політики, активно пропонують їм свої розробки, контролюючи при цьому процес залучення аналітичної продукції у політичну практику. По-друге, це проведення досліджень найвищого рівня за допомогою унікальних методик, на основі широкої статистичної бази та «інсайдерської» інформації. По-третє, їх робота зорієнтована на вирішення важливих суспільних питань, а не для реалізації таких власних потреб, як, наприклад, збагачення або здобуття влади. По-четверте, експертиза незалежних аналітичних груп має адресний, консультативний характер, вона пропонує рішення, методи та технології, що максимально відповідають вимогам кінцевого споживача. Отже, «Мозкові центри» не просто суб'єкти

проведення досліджень політико-економічних процесів, а, радше, агенти змін. По-п'яте, такі структури – це неприбуткові організації, незалежні асоціації аналітиків і практиків. Інтереси великого бізнесу, здебільшого, мало впливають на хід досліджень. По-шосте, «мозкові центри» не вдаються до відверто популістських методів; вплив на осіб, що приймають найважливіші рішення в державі, здійснюється на основі авторитетності запропонованої аналітичної продукції, її конкурентоздатності. По-сьоме, незалежні експертні структури – це об'єднання висококласних спеціалістів, професіоналів, кожен з яких володіє систематичними та глибокими знаннями у своїй сфері, може запропонувати реальні методи розв'язання окремих проблем, а також бути відповідальним за свої рішення перед суспільством. І, по-восьме, «мозковий центр» – це організація, що діє згідно зі статутом, на постійній основі (а не створюється для вирішення поодинокого питання), має визначену структуру керівного апарату.

Отже, у феномені «мозкових центрів» у певний спосіб, перетинаються наука і політика. Довгі роки вони вважаються впливовими й авторитетними важелями американського та міжнародного політичного процесу. Причому кількість «мозкових центрів» невпинно зростає, а їх діяльність, методи проведення досліджень і здійснення впливу на процес прийняття рішень значно диверсифікуються.

Популярність незалежних аналітичних структур призвела до значної ерозії терміна «мозковий центр», ускладнюючи особам, що приймають рішення, вибір адекватної команди експертів-консультантів. Зорієнтуватися у широкому колі «мозкових центрів» допоможе, на нашу думку, проведення їх класифікації у межах поставлених автором завдань.

Найбільш розповсюдженою типологією недержавних аналітичних структур виступає функціональна, яка водночас відповідає етапам становлення та еволюції мозкових центрів.

Першими «мозковими центрами», в їх класичному розумінні, стали об'єднання інтелектуалів, представників ділових кіл і політичного бомонду, сформовані для вирішення окремих питань політичного й економічного життя США початку ХХ століття. Передумовою появи та непересічного впливу позаурядових аналітичних груп саме у Сполучених Штатах став, перш за все, соціально-культурний фактор: однією із фундаментальних основ, на яких базується динаміка розвитку об'єднань інтелектуалів, виступає своєрідний

дух іноваційності та відкритість американського суспільства для швидкого запровадження багаторівневих удосконалень, що закладено ще першими емігрантами до Нового Світу¹. На появу перших «мозкових центрів» також вплинули специфічні риси, пов'язані з англосаксонською традицією XVIII-XIX століть, серед яких і розповсюдження «закритих» товариств і клубів «за інтересами», і заснування субкультури студентських братств елітарного характеру. Зазначимо, що й сьогодні велику кількість спеціалістів і членів керівного складу провідних незалежних експертних установ складають вихідці саме з таких напівзакритих «цехів».

182 — Безпосереднім каталізатором появи «мозкових центрів» стало посилення ролі держави в регулюванні економічного й політичного життя суспільства із одночасною зацікавленістю ділових структур у раціоналізації дій влади. Окрім цього, важливе значення, як уважає С. Дацюк, відомий український філософ і експерт Агентства гуманітарних технологій, мав фактор «накопичення критичної маси інтелектуального капіталу» [3] та пов'язаний з цим бурхливий розвиток економічних і соціально-політичних наук. Тобто саме у цей період у американському суспільстві почали вдало «працювати» важливі фактори: можливість проведення якісних теоретичних досліджень і бажання їх втілювати практично.

Найбільш виразно такі тенденції можна відстежити, аналізуючи установчі документи («Mission statement») перших «мозкових центрів». Завдання відділу зовнішньополітичної експертизи Інституту урядових досліджень (Інститут Брукінгса), наприклад, сформульовано так: «Місія програми досліджень зовнішньої політики полягає у наданні авторитетної інформації, висловлюванні критичних оцінок і здійсненні ґрунтовного аналізу світових подій, а також у передбаченні розвитку подій, які найбільш вірогідно будуть впливати на американську зовнішню політику протягом наступних декількох років» [17].

Перші «мозкові центри» склалися переважно з представників

¹Власне, сама специфіка самоврядування переселенців, коли основні питання проживання часто регулювалися радою членів громади, привнесла чимало в нормативно-правову базу країни. Конституція США стимулює самостійність при розв'язанні проблем, наприклад, локального характеру (методами місцевого самоврядування) і водночас також заохочує, у складних випадках, подання петицій до федеральних владних органів.

академічної еліти; пізніше спеціалісти називатимуть такі структури «університети без студентів» [26, р. 564]. До найбільш впливових організацій того часу дослідники відносять Фонд Карнегі за мир у всьому світі (The Carnegie Endowment for International Peace, 1910 р.), Інститут урядових досліджень (Institute for Government Research, 1916 р.), на основі якого створено Інститут Брукінгса (Brookings Institute, 1927 р.), Інститут війни, революції та миру Г. Гувера (The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1919 р.) і Раду з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations, 1921 р.).

«Університети без студентів» займаються, в основному, розробкою широких, науково-обґрунтованих програм. Вважається, що вплив даних структур на політичну практику першої половини ХХ століття був досить низьким. Проте, на нашу думку, таке твердження не відповідає дійсності, оскільки існує багато прикладів ефективності першої хвилі «мозкових центрів» при розв'язанні як зовнішньополітичних, так і внутрішньодержавних проблем США. Приміром, полковник Е. Хауз, радник президента В. Вільсона, залучив для надання консультацій на Паризькій мирній конференції групу експертів (відому як «Inquiry»), що бере активну участь у розробці «Чотирнадцяти пунктів» та опрацюванні ре-комендацій для конструювання післявоєнного миру [12, с. 81]. А для Ф. Д. Рузвельта в якості першого – і, за оцінками експертів, найважливішого – кроку в боротьбі з Великою Депресією стає створення «квазімозкового центру» який, по суті, бере на себе функції уряду країни та витягає її з кризи [7]. Зауважимо, що й сьогодні один із перших «мозкових центрів» США – Інститут Брукінгса – стабільно займає найвищі рядки у рейтингах кращих аналітичних установ країни та світу [23].

Позитивний приклад перших «мозкових центрів» надає поштовх до подальшого розвитку системи незалежної аналітики. Друга світова війна і подальший розпал блокового протистояння ознаменували закінчення ери американського ізоляціонізму. Зростання амбіцій США і стрімке підвищення активності держави на світовій арені зумовили високий попит на компетентних експертів, здатних розробити послідовну й ефективну міжнародну стратегію, а також займатися виконанням конкретних завдань, спрямованих на здобуття стратегічних переваг для країни.

У цей період виникають організації, що уособлюють собою другий тип «мозкових центрів», засновані урядом для проведення

спеціалізованих досліджень за його замовленням. Такі інституції отримують назву «контрактних». Першою і найавторитетнішою з числа таких структур стала «Корпорація РЕНД»¹ (RAND Corporation, 1945 р.), що й до сьогодні займається опрацюванням проблем національних інтересів США, досліджує широкі кола питань для Пентагона [19, р. А1]. Її заснування відбулося за значної підтримки президентської адміністрації та ділових кіл військово-промислового комплексу. Почавши свою діяльність у якості дочірньої компанії концерну «Дуглас Ейркрафт» (Douglas Aircraft), Корпорація вже у 1948 році отримала незалежний статус. Її відносини із урядом були і залишаються стабільно міцними.

184

За РЕНД швидко затвердився імідж найбільш успішного й ефективного «мозкового центру». Сьогодні діяльність РЕНД вважається еталонною, саме вона вперше змогла об'єднати сукупність найрізноманітніших способів збору й обробки інформації, створила метод системного підходу й аналізу. Корпорацією також уперше застосовано «мозковий штурм» – оперативний аналіз групою спеціалістів певної проблеми з усіх ракурсів і пошук несподіваних, неординарних способів її розв'язання вирішення, метод «Дельфі» – тобто відпрацювання рішень у ситуаціях, коли кількість необхідної інформації дуже обмежена тощо. РЕНД стала першопрохідцем у застосуванні комп'ютерних технологій для автоматизації процесу аналізу. Яскравим фактом, що ілюструє глибину досліджень Корпорації, є те, що у різні періоди в них брало участь більше 30 лауреатів Нобелівської премії [20]. РЕНД, зосередившись на проблемах національної безпеки, також розробляє низку й багатьох інших значимих питань, і повністю виправдовує сподівання її засновників, що надали Корпорації настільки зобов'язуючу назву.

Протягом 50–60-х років ідеї та спеціальні знання, що надавалися «контрактними мозковими центрами», відображали майже повний консенсус політичної та наукової еліти щодо розробки міжнародної стратегії. Водночас, саме цей період вважається першим «сплеском» зростання організацій, що вважають себе «мозковими центрами». Перспектива укладання угод із представниками владних структур і військово-промислового комплексу привабили до себе велику

¹RAND розшифровується як «Research and Development», що, по суті, виступає аналогом терміна «НДКР», уособлюючи так всю систему науково-дослідної діяльності країни.

кількість як інтелектуалів, що шукали альтернативних способів самоствердження, так і дилетантів, яких приманювали «легкі» способи збагачення.

Нова хвиля «мозкових центрів», що виникає у 60–70-х роках, пропонує аналітичний продукт, який суттєво відрізняється від глибокої, науково-обґрунтованої експертизи «університетів без студентів» або конкретних, орієнтованих на безпосереднє практичне втілення державними органами, рішень «контрактних» структур. В основі нового підходу – використання різноманітних політичних, економічних і соціальних ідей, які враховували преференції потенційних адресатів. Така зміна акцентів порушила питання про заангажованість і необ'єктивність програм, запропонованих новими «мозковими центрами»; через це ефективність стратегій, розроблених на основі експертної оцінки представників двох попередніх хвиль «мозкових центрів», також почала викликати значні сумніви. Відтак, 60–70-ті роки, стають періодом певного розколу «союзу» політиків і незалежних аналітиків.

185

Сотні організацій, що виникають у цей період, в американській політичній думці називають «пропагандистськими» (*advocacy think tanks*) [14, р. 11]. Сьогодні вони являють собою публічні та приватні організації, діяльність яких спрямовується, здебільшого, на отримання важелів маніпулювання політичною стратегією та суспільною думкою. Поєднуючи свої дослідження з маркетинговими технологіями з арсеналу лобістських груп, пропагандистські установи трансформували традиційну природу та роль «мозкових центрів»: вони стали досить виразно ідеологічно орієнтованими, відкрито декларують свою політичну позицію, націлюючи діяльність не тільки на ґрунтовні наукові дослідження, але й на пропаганду своїх ідей та відкритий вплив на політичних осіб [9, с. 70]. Водночас з-поміж «пропагандистських» організацій виокремлюються такі структури, як Центр стратегічних і міжнародних досліджень (*Center for Strategic and International Studies*, 1962 р.), Фонд Херітейдж (*Heritage Foundation*, 1973 р.), Інститут Катона (*Cato Institute*, 1977 р.), що привнесли значні позитивні зміни у характер діяльності системи незалежної експертизи. Серед важливих нововведень – максимальна лаконічність і своєчасність аналітики, більша медіавідкритість, широке залучення громадськості до обговорень суспільно значимих питань тощо.

Додавання фактору ідеологічної залежності ускладнило подальшу діяльність усіх «мозкових центрів». В окремі періоди, особливо під час ескалації економічних і соціальних криз, коли зростає рівень суспільної політизації, отримування федеральних контрактів або громадських благодійних внесків чи грантів починає безпосередньо залежати від основних ідейних позицій «мозкових центрів» та їх прихильності до політичної платформи однієї з партій [16, р. 568]. Однак часом пріоритети більшості «мозкових центрів» визначити складно: знані аналітичні групи намагаються не афішувати свої політичні погляди у програмних документах і публікаціях, використовуючи розпливчасті формулювання. Значна частина «мозкових центрів» – за деякими даними майже половина [9, с. 74] – не має однозначно визначеної ідеологічної спрямованості. Задекларований експертними організаціями нейтралітет зумовлений, переважно, усвідомленням того факту, що політизована аналітична інформація оцінюється адресатами негативно, викликає зниження рівня довіри.

186

— У цілому, аналіз публікацій засобів масової інформації, інтерв'ю лідерів незалежних аналітичних груп й окремих положень ряду програмних документів дозволяє розділити «мозкові центри» на консервативні, ліберальні («прогресивні») та центристські (ідеологічно нейтральні):

– до консервативних належать ті «мозкові центри», які сконцентровані на розвитку вільного ринку, обмеженні впливу держави, на індивідуальних свободах, релігійному вихованні та на традиційних сімейних цінностях. Підтримуються діловою елітою й представниками Консервативної партії;

– ліберальні «мозкові центри» – це організації, які, зокрема, пропонують використовувати урядові програми для ліквідації економічної, соціальної та гендерної нерівності, бідності, стагнації цін і закликають до соціальної справедливості, збереженню навколишнього середовища, зменшення видатків на ВПК. Вони також, зазвичай, підтримуються академічною елітою;

– центристські (нейтральні) – це передусім великі структури, що володіють великим досвідом у сфері незалежної аналітики, здобули значний авторитет і повагу провідних політичних сил, а відтак незалежні від тимчасової кон'юнктури. Серед таких організацій – Корпорація РЕНД, Рада з міжнародних відносин, Інститут Брукінгса

тощо.

Дослідники іноді розширюють спектр ідеологічних уподобань «мозкових центрів» і додають організації лібертаріанського спрямування (найяскравіший приклад – Інститут Катона), а також ті, що підтримують обидві провідні партії США (bi-partizan), ті, які не підтримують жодної з партій (non-partizan), і ті, які безпосередньо декларують свою ідеологічну незалежність¹.

Окрім очевидних результатів третьої хвилі «мозкових центрів», існують, на перший погляд, менш помітні, проте надзвичайно важливі наслідки: поява великої кількості незалежних груп, що прагнули брати участь у політичному житті країни, ознаменувало собою виникнення нових позадержавних акторів, зацікавлених у керуванні суспільними процесами [1, с. 29]. Окрім «мозкових центрів», до них належать представники ТНК, лобістські компанії, громадські рухи та навіть приватні особи («знаменитості») тощо. Принципи захисту суспільних інтересів (advocacy), які знаходяться в основі діяльності «пропагандистських мозкових центрів», ознаменували у такий спосіб тенденцію до розширення кола активних учасників державного управління.

187

Отже, три вказані типи «мозкових центрів» – «академічні» («університети без студентів»), «контрактні» та «пропагандистські» – виступають основними, базовими моделями незалежних аналітичних структур. Саме на таку класифікацію спирається, наприклад, один із провідних дослідників «мозкових центрів», професор К. Уівер [26, р. 565]. Водночас, значна динамічність розвитку незалежних експертних структур, їх перманентна взаємодія призвела до численних розгалужень: так, у працях науковців з'являються типології, що можуть містити сім – дев'ять видів експертних установ. До них іноді відносять також інституції, створені під егідою університетів, видавничі групи, фірми, що працюють з урядом за програмами сприяння розвитку малого бізнесу, консалтингові структури, що обслуговують інтереси політичних партій, інтелектуальні клуби, організації, засновані політиками для задоволення свого «его» [див. напр.: 14, р. 38; 21, р. 735].

Складність виокремлення «мозкових центрів» один від одного, проблематичність порівняння їхньої ефективності та оцінки адек-

¹За матеріалами ресурсу <http://think-tanks.findthebest.com/>

ватності експертизи таких структур призвели до необхідності введення додаткових індикаторів для їх класифікації. У наукових працях з'являються типології, які пропонують розрізняти «мозкові центри» за основними напрямками діяльності (розрізняючи організації, що займаються суто політичними або економічними чи екологічними проблемами, багатопрофільні структури), за правовим статусом (серед яких непартійні, неприбуткові та некомерційні центри, громадські організації, засновані владними структурами, партіями, або представниками ділових кіл) [2, с. 26-27]. На нашу думку, використання даних класифікацій для проведення розмежувань серед «мозкових центрів» США навряд чи завжди адекватне, оскільки вони нехтують важливим критерієм, що відрізняє, перш за все, позаурядові аналітичні структури від інших подібних груп, – їх незалежність.

188 — Згідно з американським законодавством, «мозкові структури» засновуються як «безприбуткові громадські організації» у вигляді фондів (foundations) або корпорацій, діяльність яких спрямована на досягнення суспільних цілей (public benefit corporations). Згідно зі ст. 501 (частина «С», пункт 3) Податкового кодексу США, їм заборонено «займатися діяльністю, спрямованою на здійснення впливу на законодавство», а також «прямо чи опосередковано брати участь у будь-яких політичних кампаніях і втручатися у виборчі перегони задля підтримки чи підриву інтересів кандидатів на будь-яку державну посаду» [27]. Такий статус водночас дозволяє «мозковим центрам» бути звільненими від сплати податків. Очевидно, що можливість легального уникнення податкового навантаження для структур, здатних оперувати багатомільйонними бюджетами для проведення досліджень, – важлива, проте не найвагоміша причина дотримуватися незалежного статусу. Він, перш за все, дозволяє продемонструвати незаангажованість того чи іншого аналітичного продукту, неупередженість у процесі політичної експертизи, відсутність зв'язків із тимчасовими кон'юнктурними вимогами.

Незалежність «мозкових центрів» встановлюється також і іншими нормативно-правовими документами США. Основні юридичні аспекти їхньої діяльності регулюються, зокрема, внутрішнім законодавством штатів, які, переважно, базуються на основі Модельного закону про безприбуткові корпорації, що передбачає високий рівень автономності таких інституцій [6, с. 123].

Виокремлення незалежності «мозкових центрів» як важливого

критерію їх характеристики не завжди вважається ключовим. До прикладу, П. Діксон до числа «фабрик думок» відносив як класичні «мозкові центри», так і університетські і урядові структури, а також приватні консалтингові фірми [4, с. 24]. Дж. МакГенн, проводячи типологію «мозкових центрів» також не вбачає необхідності однозначного розмежування експертних установ відносно ступеня їх незалежності, проте й розділяє їх на дві групи: ті, що засновані на неприбутковій основі, і «дочірні» структури університетів, політичних партій, уряду та приватних компаній [див. напр.: 24, р. 10–11].

На даний момент дослідники все більше схильються до активнішого використання незалежного статусу аналітичних структур як важливого критерію їх класифікації. Е. Річ, авторитетний спеціаліст із проблем управління експертними структурами, чітко відмежовує «мозкові центри» від інших подібних установ, спираючись, в основному, саме на ступінь їхньої самостійності [25, р. 14].

Окрім аналізу незалежності експертних структур, науковці також пропонують звертатися і до розгляду таких критеріїв, як цілі й завдання, основні функції, базові джерела фінансування, якість аналітичного продукту та рівень кваліфікації співробітників [9, с. 72–73]. Окремі дослідники ще більше розширяють запропоновану класифікацію, додаючи такі параметри, як причини виникнення «мозкового центру», його організаційна структура, тематичні напрямки досліджень та їх політична спрямованість, способи просування ідей центру, оцінка його ролі й місця в політичному процесі, авторитет у професійному співтоваристві та політична «вага» [10, с. 27–35].

Отже, «мозкові центри» – зримі та важливі актори всієї політичної системи США. Їх структурна неоднорідність, відмінність функцій, напрямків і масштабів діяльності, інструментарію для проведення дослідження та його подальшої імплементації, розбіжність способів організації та функціонування, значно ускладнили процес кваліфікації та класифікації таких установ. Більше того, безпосередня участь в управлінні суспільними процесами, непересічний вплив на рішення найвищих посадових осіб, доступ до фінансових ресурсів (урядових контрактів, грантів, благодійних пожертв) і високий рівень присутності у мас-медіа зробили незалежні аналітичні структури жаданим прикладом для наслідування: аналогічні інституції часто копіюють окремі риси «мозкових центрів». У сукупності це призводить до того, що виникає неоднозначність у трактуваннях

сутності незалежних аналітичних структур й, відповідно, їх типології. З метою більш об'єктивної оцінки ролі й місця ряду конкретних «мозкових центрів», із-поміж інших подібних, дослідники змушені вводити численні критерії та різноманітні параметри, ускладнюючи та розширюючи межі їх класифікації.

На нашу думку, найбільш адекватною типологією «мозкових центрів» залишається стабільний і відносно простий поділ незалежних аналітичних структур на «університети без студентів», «контрактні» та «пропагандистські» установи. Дана класифікація дозволяє враховувати широкий спектр характерних, притаманних саме цим структурам рис, ви-окремлювати їх із ряду аналогічних інституцій. Безперечно, введені у науковий обіг додаткові, специфічніші фактори, дозволяють розширити можливості для більш точної оцінки «мозкових центрів». Однак вони виступають, радше, вторинними та малонадійними, оскільки протягом своєї діяльності незалежні аналітичні групи можуть неодноразово змінювати структуру, диверсифікувати джерела фінансування, звертатися до нових методів досліджень, оновлюючи при цьому свій кадровий склад.

190

Джерела та література:

1. Беляева Н. «Мозговые центры» в России и странах Запада: сравнительный анализ / Н. Беляева, Д. Зайцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 1. – С. 26–35.

2. Горный М. Фабрики мысли и центры публичной политики: классификации, взаимодействие с партиями, способы финансирования / М. Горный // Фабрики мысли и центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под ред. Сунгурова А. – Санкт-Петербург: Норма, 2002. – 108 с.

3. Грановский В. Современные фабрики мысли. Доклад Агентства гуманитарных технологий / В. Грановский, С. Дацюк. – 1999. – Режим доступу: aht.org/rus/analitics/archiv/1999/doclad.htm.

4. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М.: Прогресс, 1976. – 422 с.

5. За результатами дослідження, проведеного у 2009 році Центром відповідальної політики (Center for Responsive Politics), Вашингтон. – Режим доступу: <http://www.opensecrets.org/lobby/index.php>.

6. Кочетков Г. Корпорация. Американская модель / Г. Кочетков, В. Сूपян. – С-Пб: Питер, 2005. – 320 с.

7. Лучшее сделано. Уроки Рузвельта – как бедных сделать богатыми: Интервью с директором Центра международных исследований Института США и Канады, д. и. н. Уткиным А. / Провел Сабов А. // Российская газета – Центральный выпуск № 4306. – 6 марта 2007. – Режим доступа: www.rg.ru/2007/03/06/utkin.htm.

8. Неклесса А. Постиндустриальный передел России / А. Неклесса // «ИНТЕЛПРОС – Интеллектуальная Россия». – Октябрь 2003. – Режим доступа: www.intelros.org/books/opera_selecta/opera_selecta_41.htm.

9. Рич Э. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов / Э. Рич, К. Уивер // Pro et Contra. – 2003. – Том 8. – № 2. – С. 64–89.

10. Сравнительный анализ российских и зарубежных аналитических центров: case-study: учебное пособие / Сост. и ред. Беляева Н., Зайцев Д. – М.: ГУ-ВШЭ, 2007. – 284 с.

11. Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под ред. Сунгурова А. – С-Пб: Норма, 2002. – 176 с.

12. Фісанов В. Програні суперництва (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / В. Фісанов. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 264 с.

13. Abelson D. Do Think Tanks Matter? Accessing the Impact of Public Policy Institutes / D. Abelson. – Kingston and Montreal: McGill–Queen's University Press, 2002 – 246 p.

14. Abelson D. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Historical View / D. Abelson // An Electronic Journal of the U. S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 9–12.

15. Business Divides: Big Companies Have Too Much Power and Influence in DC, Small Business Has Too Little. – The Harris Poll. – 2010. – April, 1. – Mode of access: http://www.harrisinteractive.com/vault/Harris_Interactive_Poll_Politics_Business_DC_2010_04.pdf.

16. Callahan D. Liberal Policy's Weak Foundations / D. Callahan // The Nation. – 1995. – November. – P. 568.

17. Foreign Policy Studies Program at the Brookings Institution. – Mode of access: www.brookings.edu/fp/information.htm.

18. Haass R. Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy-Makers Perspective / R. Haass // An Electronic Journal of the U. S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 5–8.

19. Harris R. After the Cold War, RAND Remakes Itself as a Civilian Expert / R. Harris // Wall Street Journal. – 1993. – June 18. – P. A1.

20. History and Mission: The Nobel Prize and Rand. – Mode of access: <http://www.rand.org/about/history/nobel.html>.

21. McGann J. Academics to Ideologues. A Brief History of the Public Policy Research Industry / J. McGann // Political Science and Politics. – 1990. – № 4. – P. 733–740.

22. McGann J. Globalization and the Growth of Think Tanks / J. McGann. – Mode of access: <http://depot.gdnet.org/newkb/fulltext/globtt.pdf>

23. McGann J. The Global «Go-To Think Tanks»-2009 / J. McGann. – Режим доступу: [http://www.ony.unu.edu/2009 Global Go To Think Tank Rankings \(TT Index\) last version.pdf](http://www.ony.unu.edu/2009%20Global%20Go%20To%20Think%20Tank%20Rankings%20(TT%20Index)%20last%20version.pdf).

24. McGann J. Think Tanks and the Transnationalization of Foreign Policy / J. McGann // Electronic Journal of the U.S. Department of State. – 2002. – Vol. 7. – № 3. – P. 13–18.

192
— 25. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 272 p.

— 26. Weaver K. The Changing Role of the Think Tanks / K. Weaver // Political Science and Politics – September 1989. – P. 563–578.

27. United States Code / Title 26 / Chapter 1 / Subchapter F / Part I / Section 501.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК

Вивчення довгострокової стратегії США у боротьбі проти тероризму змусило американського філософа та політолога Френсіса Фукуяму переосмислити, а згодом і кардинально змінити свої погляди на зовнішню політику Америки. Вчений не лише дійшов висновку, що війна не має змісту, а й почав піддавати сумніву свою приналежність до неоконсерваторів, окремі з яких стали її прибічниками. Мета статті полягає у простеженні зміни поглядів Френсіса Фукуяма, а саме його відхід від неоконсерватизму, який останніми роками викликав резонанс у політологічних колах і примусив окремих науковців переглянути та переоцінити свої уявлення про неоконсервативні підходи до окремих питань зовнішньої політики США. Еволюція суджень ученого відображена, перш за все, у його відомих працях „The End of History and the Last Man” та „America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy”.

193

Ключові слова: Френсіс Фукуяма, експертиза, США, зовнішня політика, неоконсерватизм.

Careful study of long-term U.S. strategy in the fight against terrorism made the American philosopher and political scientist Francis Fukuyama rethink and then dramatically change his views on America's foreign policy. Not only did the scientist conclude that the war was irrelevant, but he also began to question his own affiliation to neoconservatives, some of whom had chosen to support it. The purpose of the article is to trace changes in views of Francis Fukuyama, namely his abdication from neoconservatism, which has recently caused a stir in political circles and prompted some scientists to review and reassess their understanding of the neoconservative approach to certain issues of U.S. foreign policy. Evolution of the scientist' judgments were reflected, in the first place, in his famous works "The End of History and the Last Man" and "America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy".

Key Words: Francis Fukuyama, expertise, USA, foreign policy, neoconservatism.

Зміна часів приносить із собою нове світобачення, змушує по-новому подивитися на речі, котрі ще недавно здавалися константами. Постулати, що видавалися непохитними істинами, переписуються та трактуються по-новому їхніми ж творцями, які так само ревно захищають свої новонароджені дітища, як колись впевнено відстоювали їх майже протилежних за змістом попередників. Такі процеси цілком природні, адже сучасне суспільство не стоїть на місці і, перебуваючи у постійному русі, трансформує картину світу швидше, ніж інколи, саме готове її сприймати. Проте чи справді вічний цей процес? Чи колись все ж таки доведеться зупинитися на роздоріжжі у пошуку кардинально нового рятівного шляху? Чи метафорично виправдана теза про „щасливий кінець історії”?

194 — Мета статті полягає у простеженні зміни поглядів Френсіса Фукуями, а саме його відхід від неоконсерватизму, який останніми роками викликав резонанс у політологічних колах і примусив окремих науковців переглянути та переоцінити свої уявлення про неоконсервативні підходи до окремих питань зовнішньої політики США. Еволюція суджень ученого відображена, перш за все, у його відомих працях „The End of History and the Last Man” та „America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy”, ключові моменти яких розкриває дана стаття. Тематика зовнішньої політики США та позиція Фукуями розглядається через призму праць З. Бжезинського, Р. Кейгана, С. Бак-Морс, Л. Даймонда, Б. Межуєва, Д. Валового та Б. Мартинова.

Американський політолог, автор статті „Кінець історії?” [9], ідеї якої пізніше були розвинуті у його книзі „The End of History and the Last Man” [16], Френсіс Фукуяма був не першим, хто розглядав зазначені вище питання. Стверджуючи, що сьогодні ми стаємо свідками перемоги лібералізму у сфері ідей, які рано чи пізно визначатимуть світ матеріальний, науковець звертається до природи змін в історії. Саме її намагався окреслити видатний філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, уважаючи людину продуктом певного історичного та соціального середовища, а не сукупністю природних атрибутів. Гегель пропонував оволодіти природним середовищем і реформувати його за допомогою науки та техніки, завдяки чому в певний момент історія досягне кульмінації, коли переможе остаточна, оптимальна форма суспільства та держави. Цей довгий і нелегкий шлях передбачає боротьбу людини за „визнання”.

У праці Фукуями капіталістична ліберальна демократія постає певною утопією, яку на початку 90-х він та його однодумці в неоконсервативних колах уважали кінцевим пунктом розвитку людської цивілізації. Філософ сприйняв руйнування тодішнього світового порядку як початок „кінця історії” світу, який перебував під загрозою світової війни та панування ідеологічної диктатури [7; 347]. Проте за останні двадцять років поширення демократії та ліберальних ідей зазнало численних ударів із різних боків: радикальний іслам (про це свідчить ряд карколомних подій на Близькому Сході), Латинська Америка та Росія перебувають у процесі „відкату” завдяки втраті сили демократичного імпульсу. Україні теж загрожує повернення авторитаризму.

Запропонована Фукуямою теорія про „кінець історії” не могла пройти непоміченою в наукових й експертних колах. Однак, далеко не всі поділяють погляди її автора про ідеальне (тобто американське) суспільство, до якого повинні прагнути усі інші і, врешті-решт, припинити пошуки, досягнувши його висот. Учений і публіцист Дмитро Валовий у книзі „Від Сталіна і Рузвельта до Путіна і Буша” піддає жорсткій критиці теорію Фукуями, порівнюючи вчених, які підтримують його, з баранами, що ведуть овець на заклання. На цьому недвозначному порівнянні він не зупиняється та застерігає проти вчених „до грошей ласих”, котрі отримують щедрі компенсації від олігархів за поширення вигідних їм „псевдонаукових соціальних теорій ” [3].

Не варто нехтувати тим фактом, що в ім'я ліберальної демократії – ідеалу світової історії, людство потерпало від насильства, нерівності та голоду. Жак Дерріда, французький філософ, переконаний, що жоден прогрес не заслуговує на нехтування людськими життями. Він розглядає ідеї Фукуями як своєрідне трактування „Кінця історії” французького вченого російського походження Александра Кожева, який відомий як послідовник поглядів Гегеля через призму Маркса та Гайдеггера [13].

Сучасні послідовники марксизму не лише звинувачують капіталістичні демократії у поширеній бідності, насиллі та інших втіленнях зворотної сторони їхнього існування, а й заперечують спорідненість теорій Фукуями із гегелівським розумінням слова „історія”, значення якого вчений звужує до „історії ідеології”. Так учений поглиблює зміст цього слова, зосереджуючись лише на тих

віхах історії, які вважає вартими особливої уваги. Сам Фукуяма, відповідаючи критикам, наголошує, що основний відсоток несхвалення його концепції спричинений тим, що його неправильно зрозуміли. Філософ переконаний, що, насправді, не всі коментатори були ознайомлені із його працею. Деякі обмежилися переглядом критичних оглядів інших, склавши на їх основі хибне уявлення про „Кінець історії?”

Щодо зародження неоконсервативної ідеології як такої, воно відбулося в 1930–1940-х роках, коли молоді випускники нью-йоркського Сіті Коледжу І. Крістол, С. Ліпсет, Д. Белл, Д. Селзник, П. Мойніхен та Н. Подгорец обрали тверду позицію, спрямовану на критику тодішнього Радянського Союзу. Завдяки відсутності ідеологічних обмежень, деякі з них, певною мірою, дотримувались ідей троцькізму, пізніше, розчарувавшись у марксизмі, вони не втратили притаманного йому месіанізму [5]. Журнали „The Public Interest” та „The national Interest”, з якими співпрацювали неокони, виступали на підтримку війни у В’єтнамі та критикували соціальні програми американського президента Л. Джонсона (1963–1968). Неоконсерватори вважали права людини, свободу та демократію універсальними поняттями, якими вони керувалися, створюючи свої амбітні проекти з моральної перебудови світу за допомогою американської могутності [15]. Однак такий підхід несумісний з іншим принципом прибічників неоконсерватизму, а саме – з критикою здійснення не менш амбітної світової трансформації шляхом „соціальної інженерії”.

За словами Олександра Янова, сучасного американського історика та політолога, найбільше надихнув неоконів розстріл Н. Чаушеску в Румунії [11]. Роки диктатури та його рішучість боротися до кінця не врятували його від кривавого повстання, що підтверджувало їх основний принцип універсальності свободи. Неоконсерватори були сповнені впевненості у тому, що досвід трьох десятиліть дає їм право добиватися демократичних змін за кордоном. Проте приклад Румунії був, радше, виключенням із правила.

Протягом 90-х неоконсерватори змінили свої зовнішньополітичні орієнтири, віддаючи перевагу жорстким силовим підходам у зовнішній політиці США, що поступово спонукає американського дослідника переглянути свої погляди та призводить до його відходу від неоконсервативних поглядів. На початку 2006 р. Фукуяма остаточно відмовляється від неоконсервативних підходів і видає

книгу „Америка на роздоріжжі. Демократія, могутність на неоконсервативний спадок” [8]. Проте, менш прихильний до цього руху спостерігач пригадав би, що неоконсервативна зовнішня політика завжди перебільшувала можливості невеликих груп людей, які нібито могли відігравати вирішальну роль у світових подіях, варто лише випустити на волю їхню лють. Саме це перебільшення призвело до підтримки найжорстокіших антикомуністичних партизанських війн у 70-х рр. ХХ ст. в Анголі та пізніше у Центральній Америці. Саме воно привело адміністрацію Рейгана у самий пік політичного скандалу, пов’язаного з продажем зброї Ірану. Пізніше подібні підходи спричинили кілька скандалів навколо американської жорстокості часів адміністрації Джорджа Буша-молодшого, яку вона марно намагалася виправдати, застосовуючи пишномовне ораторське мистецтво.

Причини відходу Фукуями від неоконсервативних поглядів видаються дещо неоднозначними журналісту The New York Times, Полу Берману. Адже, за його оцінкою, неоконсервативні принципи у первинному вигляді залишаються переконливими навіть тепер. Однак ці старі ідеї, на превеликий жаль, були перекручені його колишніми однодумцями, що призвело до жадливих помилок. Такий кардинальний поворот у світобаченні одного з найбільш неординарних учених сьогодення свідчить про зміни у широких колах політичних інтелектуалів [12].

Яскравим тому прикладом є Збігнев Бжезинський, який не заперечує необхідність змін у зовнішній політиці США, проте піддає сумніву точність „діагнозу”, що його Америка й увесь світ поставили після подій 11 вересня. Тоді світова спільнота кинулася на боротьбу з тероризмом, не замислюючись над доцільністю своїх дій та їх наслідками, до яких вони рано чи пізно призведуть. Після 11 вересня положення про недоторканість особи дали санкцію на „посилений допит” та односторонні воєнні дії, які вважалися гіркими, але необхідними ліками від терористичних нападів. Тому методи тортур, які застосовували американські військові на іракських полонених здавалися суспільству й уряду цілком виправданими. Тероризм певною мірою замінив радянську ядерну зброю в якості основної загрози, а терористи замінили комуністів.

11 вересня породило запитання „Чому вони нас ненавидять?” Проте, чи справді це питання не передбачає відповіді? Чи, радше, від-

повідь на нього прихована під неіснуючою американською „невинністю”, якою американське суспільство захищається від смертельної атаки. Події 11 вересня змінили світобачення американців. Нью-Йорк став реально існуючою глобальною публічною сферою, яка об'єднала усіх його мешканців спільною метою. Саме вони є представниками держави, що зветься США, інституціонально демократичної республіки, в якій підтримується баланс гілок влади, а поняття „свобода” – це більше, ніж маскультурна посередність чи споживацький вибір. На жаль, сьогодні існує інша Америка, що утворює безконтрольну зону панування варварської та насильницької влади за повної відсутності дотримання демократичних принципів. Остання недемократична держава зазіхає на владу над громадянами вільної демократичної країни [1; 36–37].

198 — Бжезинський у статті „Останній суверен на роздоріжжі” [2] нагадує про ключову концепцію державної оборони – стримування, а не попередження чи навіть випередження, які останнім часом повністю його замінили. Не останню роль у цій ситуації зіграли мас-медіа, схильні до нагнітання страху наввипередки. Країну, колись самовпевнену, охопила паніка, викликана постійними попередженнями про невидиму загрозу терористичних нападів, що насувається на Сполучені Штати. Очевидно, що Америка не може самостійно брати на себе відповідальність за розв'язання світових проблем (хоча США може впоратися самотужки, зрозуміло, що за підтримки міжнародного співтовариства її шанси значно зростуть [4; 35]). Вона повинна, зберігаючи дружні стосунки з Європою та Китаєм, підтримувати новий баланс сил в Азії. Проте Бжезинський піддає сумніву здатність США до плідної співпраці, пояснюючи це загальною неприязністю до Америки у світі. Недостатньо лише того, щоб Америка вірила у свої добрі наміри, вона повинна також продемонструвати це іншим, показавши, що вона мудро застосовує владу, а її дії мають позитивні наслідки. Навряд чи цьому посприяла війна в Іраку.

Те, чого найбільше боялася Європа, стало реальністю 11 вересня 2001 року. Підтримуючи інвазію США в Афганістан, Європа мала на меті, зокрема, забезпечити собі право голосу у відповіді Америки на терористичні атаки. Коли ж США пішли далі та почали розглядати Ірак як „вісь зла”, Європа відчула, що втратила контроль, а трансатлантична співпраця часів холодної війни не спрацювала

у зворотному напрямку. Розвинута Європа сьогодні користується американським захистом, вкладаючи власні кошти не в озброєння, а у соціальні програми. Така миролюбна політика не завжди була притаманна Європі. Вона стала актуальною лише завдяки перерозподілу балансу сил у світі [17; 69–70].

Неоконсерватори, як зазначає Мічіко Какутані, кореспондент *The New York Times*, виходили з тези, що демократія поширюватиметься світом (погляд, який підтримував і сам Ф. Фукуяма) за сприяння Сполучених Штатів та здійснення змін режиму у країнах на зразок Іраку [18]. Незважаючи на труднощі, пов'язані з досягненням такої масштабної мети, Френсіс Фукуяма не дає жодного іншого вибору радикальним групам, окрім як розвиватися за правилами ліберальних і толерантних суспільств, зазначаючи, що лише ліберальні суспільства є життєздатними в сучасному суспільстві. Радикальний іслам – це культура і спосіб життя, які не всім видаються привабливими для створення сімей та життя сучасних людей. Це доводить факт існування так званого „голосування ногами” – великомасштабної імміграції мусульман до США, Європи та інших розвинутих суспільств і відсутність подібного руху у зворотному напрямку.

Проте ці теорії також допускали, що швидкий та відносно мирний перехід до демократії та вільних ринків, здійснений, зокрема, Польщею, може повторитись у різних частинах світу, незалежно від місцевих державних інститутів, традицій чи інфраструктури. Дійсною схемою визволення народів від диктатури є масові мирні протести, або „кольорові революції”. Прикладами слугують події 1986 року на Філіппінах, 1987 року в Південній Кореї та на Тайвані, 1988 року в Чилі, 1989 року в Польщі та Угорщині, 2000 року в Сербії, 2003 року в Грузії і, нарешті, 2004 року в Україні. В жодному із цих випадків не була пролита кров чи піднята зброя. Хоча „кольорові революції” трактуються в певних колах як спецпроект імперіалізму проти Росії, історія показує, що вони виникають лише там, де народ відчуває готовність вести боротьбу за більш достойне і вільне життя.

Зазначимо, що не всюди, де виникали хвилі мирних протестів, вони закінчувалися бажаними результатами. Неможливо точно спрогнозувати чи передбачити наслідки таких сплесків, тому в 1979 році в Ірані масовий мирний процес закінчився перемогою ще більш жорсткої влади, що призвело до численних релігійних й етнічних конфліктів. А в 1989 році в Китаї та у 2005 році в Узбекистані масові

протести були жорстоко придушені владою. На відміну від ситуації в Румунії, вони так і не досягли мети. Ці фактично протилежні результати народних заворушень мали підштовхнути молодих неоконсерваторів до ретельного аналізу історії та політичної культури цих народів.

На думку Пола Бермана, розпад Радянського Союзу потрібно було розглядати як виграш у лотерею, щасливий випадок, що трапляється раз на мільйон спроб. Замість цього, ставши жертвами свого ж успіху, неоконсерватори прийшли до висновку, що фіаско комунізму стало наслідком глибинних історичних законів, які спрацювали на користь формули американської зверхності. Окрім того, Мічіко Какутані констатує, що неоконсерваторам не вдалося розпізнати та взяти до уваги те, що Фукуяма виокремлює як, власне, одне із ключових їхніх переконань, згідно з яким занадто необережна „соціальна інженерія” часто призводить до неочікуваних наслідків і підриває їхні власні цілі [18].

200

Ці події були ускладнені війною в Іраку та світобаченням типу „ми проти інших”, яке прийняли багато неоконів. Іншим фактором, який посприяв післявоєнному хаосу в Іраку, була недостатня кількість військ, виділених секретарем оборони США Дональдом Рамсфельдом, що призвело до затяжних партизанських війн [14; 35]. На додачу, Фукуяма завжди мав схильність применшувати масштаби скрутних ситуацій до крихітних розмірів, що ніколи не відповідали дійсності. Він розглядає ситуацію в Іраку як кампанію „каральних мір”, в якій, до початку війни, не більше „кількох тисяч людей” загрожували Сполученим Штатам. Пол Берман зазначає, що ці „кілька тисяч”, насправді, мають здатність постійно оновлюватись і зростати [12].

Фукуяма звертається до теорії модернізації, яка передбачає бажання перебувати в сучасному суспільстві, з його технологіями та високими стандартами життя. Такою радикальною зміною курсу, за словами російського дослідника Бориса Межуєва [6], Фукуяма не просто намагається відокремитися від войовничих неоконсерваторів. Після виходу на міжнародну арену радикального ісламу, який вимагав визнання та рівних прав із іншими світовими державами, зокрема, право на використання ядерної зброї, очевидним став факт, що глобальний революційний процес не працює на користь США. Демократизація в окремих країнах виносить на поверхню

політиків із антизахідними поглядами, готових до боротьби за визнання на міжнародному рівні.

Хоча до несхвалення неоконсервативного руху у світі давно звикли, „Америку на роздоріжжі” Фукуями називають сміливою, сенсаційною та епатажною за те, що в ній автор іде далі, не обмежуючися критикою зовнішньої політики Дж. Буша-молодшого. Аналізуючи витоки неоконсерватизму, він пропонує нову версію зовнішньої політики США – “реалістичний вільсонізм”.

Мабуть, саме криза у теоретичних підходах неоконсерватизму змушує Френсіса Фукуяму звернутися до вільсонізму, мета якого – поширення демократії за допомогою створення нових міжнародних інститутів. Ф. Фукуяма наголошує, що ідеології неоконсерваторів, перш за все, бракує опори на міжнародні інститути та визнаний у світі правовий порядок. Варто забути про гегемонію як таку, оскільки світ ніколи не визнає її. А щодо свободи, то вона універсальна лише в історичній перспективі. Її здобуття різними народами залежить від багатьох чинників, зокрема готовності людей до її сприйняття. Помітити таку готовність не так легко, це справжнє мистецтво, яким, по суті, і є політика. Автор „реалістичного вільсонізму” не заперечує необхідність використовувати американську могутність для підтримки визвольного руху, проте при цьому закликає уникати амбітних проєктів, що не мають історичного чи культурного підґрунтя. Гідним наслідування він вважає операцію в Косово, що стала прикладом мудрої дипломатії та отримала санкцію НАТО [6]. Щодо ситуації в Іраку, Фукуяма не може розділити байдужості своїх колишніх однодумців щодо позиції інших демократичних держав. Він відмовляється розглядати ісламський радикалізм як основного ворога Америки. На відміну від неоконсерваторів, його більше цікавить думка Європи, аніж, до прикладу, доля Ізраїлю, який, будучи оточеним ворожими сусідами, повністю покладається на підтримку Америки.

Френсіс Фукуяма пропонує повністю демілітаризувати так звану глобальну війну проти тероризму. Адже суть її, насправді, – це перемога демократичних цінностей та ідей у серцях мусульман. Проте автор не уточнює, які саме ідеї потрібно протиставити терористичному джихадизму. Насамперед необхідно задуматися, чому, власне, величезна кількість людей готова приєднуватися до еліти джихаду? Справа саме у ідеології, як і у випадку із фашизмом

чи іншими тоталітарними режимами минулого. Перемогти таких людей можливо лише тоді, коли їхня ідеологія вичерпає себе. У цій битві ідей необхідно переконати широкі маси людей по всьому світу відмовитися від своїх переконань на користь більш ліберальних. Практична перевірка таких підходів і відбувається сьогодні в багатьох країнах Близького і Середнього Сходу. Вони ведуть боротьбу проти тиранії. Та чи за свободу? Покаже майбутнє...

Джерела та література:

1. Бак-Морс С. Глобальная публичная сфера? / С. Бак-Морс // Синий диван. – М.: Модест Колеров и „Три квадрата”, 2002. – С. 29–42.

2. Бжезинский З. Последний суверен на распутье / З. Бжезинский // Независимая газета. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ideas/2006-02-17/1_suveren.html.

3. Валовой Д. От Сталина и Рузвельта до Путина и Буша / Д. Валовой. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2007. – 448 с.

202 — 4. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку / Р. Каган. – Львів: Бібліотека журналу „І”, 2004. – 134 с.

5. Мартынов Б. Греза либеральной гегемонии / Б. Мартынов // Международные процессы. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/twelfth/015.htm>.

6. Межуев Б. „Реалистический вильсонизм” Френсиса Фукуямы / Б. Межуев // Космополис. – 2006. №1 – С. 63–71.

7. „Суверенная демократия” и конец истории. – От редакции Ab Imperio, 2009. – №3 – С. 347–355.

8. Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Френсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 282 с.

9. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_Fuk_EndIst.php.

10. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна / Ф. Фукуяма. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>.

11. Янов А. Френсис Фукуяма против Джорджа Буша / А. Янов. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ideas/2006-04-11/10_fukuyama.html.

12. Berman P. Neo No more / P. Berman // The New York Times. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2006/03/26/books/review/26berman.html>.

13. Derrida J. Specters of Marx: the state of the debt, the work of mou-

rning, and the New International / J. Derrida. – New York: Routledge, 1994. – 198 p.

14. Diamond L. What went wrong in Iraq / L. Diamond // Foreign Affairs, September/October 2004. – P. 34–56.

15. Fukuyama F. After Neoconservatism / F. Fukuyama // The New York Times Magazine, 19 February 2006.

16. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – The free press, 1992. – 418 p.

17. Kagan R. America's Crisis of Legitimacy / R. Kagan // Foreign Affairs, March/April 2004. – Pp. 65–87.

18. Kakutani M. Supporter's Voice Now Turns on Bush / M. Kakutani // The New York Times. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2006/03/14/books/14kaku.html?_r=1&scp=1&sq=fukuyama%20america%20at%20the%20crossroads&st=cse.

РОЛЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Реалізація цілей та завдань виборчої кампанії неможлива без активного використання можливостей сучасних ЗМІ. Вони є потужним фактором, котрий впливає на політику, оскільки регулярно й оперативно представляють політично важливу інформацію широкій аудиторії. Ця аудиторія охоплює політичну еліту, котра приймає рішення та велику кількість звичайних громадян, чия політична активність знаходиться під впливом інформації, що поступає через ЗМІ. У статті автор аналізує особливості конструювання іміджу політичного лідера у свідомості населення за допомогою ЗМІ як інструменту впливу на суспільну свідомість.

Ключові слова: імідж, суспільна думка, ЗМІ, маніпуляція свідомістю, політичний лідер, політичний капітал, політична культура.

The article highlights peculiarities of political leader image construction in public consciousness. It is impossible to realize the goals and tasks of the election campaign without modern media participation. They are a powerful factor which influences the policy because it regularly and promptly represents politically sensitive information to wide audience. This audience includes political elite which makes decisions and many ordinary citizens whose political activity is influenced by information from the media. The author stresses on the role of mass media as instrument of impact on it.

Key Words: image, public opinion, mass media, mind manipulation, political leader, political capital, political culture.

Політичні процеси, які спричинили розпад радянської імперії та утворення на її теренах незалежних держав, збігаються в цей період із надзвичайною інформаційною активністю. Такі традиційні ресурси влади, як сила і багатство, не зникають з політичної авансцени, але вони все більше поступаються такому новітньому ресурсу як інформація. А безпосередні носії та розповсюджувачі інформації – ЗМІ, підсилені капіталом, усе більше перетворюються з влади четвертої в першу [10, с. 58].

Аналізуючи теоретичні опрацювання зазначеної проблеми, потрібно згадати праці представників західної політичної науки. Зокрема, проблема впливу ЗМІ на суспільну думку досліджується в працях М. Паренті, Ш. Єнгара і Д. Кіндера, Д. Макдональда, У. Беннета. Американський досвід виборчих кампаній узагальнений у книзі Н. Полсбі та А. Вільдавського “Президентські вибори”. В збірнику під редакцією Л. Сабато “Кампанії та вибори” зібрані есе американських спеціалістів у цій сфері. М. Еделман у книзі з характерною назвою “Створюючи політичний спектакль” досліджує драматургію виборів, взаємостосунків лідера та виборців. Суспільна думка, „здоровий глузд” рядового виборця – тема роботи К. Фрайдріха “Новий образ обивателя”. Г. Лассуел зробив значний внесок у дослідження впливу ЗМІ на масову психологію.

Питання політичної реклами як однієї з основних складових виборчих технологій аналізують І. Терлецька, О. Грущенко, Т. Ляпіна, І. Набруско, Н. Войтович, К. Ротцол.

Дотичним до теми нашого дослідження, вважаємо праці, в яких розкрито проблеми політичного маркетингу: В. Полторака, О. Пухкала, С. Пшизіної. Певні аспекти трансформації маркетингових комунікацій досліджували як вітчизняні Г. Почепцов, О. Зернецька, І. Слісаренко, так і зарубіжні вчені Т. Уайт, С. Московичи, П. Бурдьє.

Маніпулятивні впливи в мас-медіа, особливо під час виборчих кампаній, характеризують такі дослідники, як І.Клименко, Л.Леонтьєва, М.Побокін, А.Купцов. Однак у вітчизняній політичній науці практично відсутні прикладні дослідження політичної комунікації, а саме ЗМК, у виборчому процесі як інформаційно-комунікативних технологій. У зазначених вище працях розглядаються більшою мірою організації виборчих кампаній, або містять теоретико-прикладні узагальнення політичної комунікації. Деякі публікації з'ясовують таку важливу проблему, як «прозорість виборів», правове регулювання інформаційних технологій у виборчому процесі.

Для умов сучасної України ця тема достатньо актуальна, оскільки український досвід останніх років переконливо доказав потужний вплив ЗМІ, особливо телебачення, на свідомість пересічних громадян.

Мета нашої статті – дослідження ролі вітчизняних ЗМІ та факторів, що впливають на формування образу політичного лідера в сучасній Україні. Реалізація цілей та завдань виборчої кампанії неможлива без активного використання можливостей сучасних

ЗМІ. Вони є потужним фактором, котрий впливає на політику, оскільки регулярно й оперативно представляють політично важливу інформацію широкій аудиторії. Ця аудиторія охоплює політичну еліту, котра приймає рішення, та велику кількість звичайних громадян, чия політична активність знаходиться під впливом інформації, що поступає через ЗМІ [27, с. 20].

206
— Вплив ЗМІ на електорат має цікаві особливості. Наприклад, Філіп Конверс провів у США цікаві дослідження стосовно впливу ЗМІ на електорат [26, с. 104]. У результаті він встановив, що найбільш стабільними виборцями є ті, котрі приділяють більшу увагу ЗМІ, а також ті, котрі взагалі ними не цікавляться. Виборці, котрим важко визначитися за кого голосувати, рідко стежать за політичними перегонами. Іншими словами: найменш залучені виборці, не отримуючи інформації через ЗМІ, притримуються стабільних поглядів, тому що не володіють новою інформацією, котра могла б змінити їхні електоральні переваги. Виборці, котрі регулярно стежать за повідомленнями ЗМІ, добре поінформовані, і, як правило, нова інформація не зможе вплинути чи змінити їхні погляди. Факти змінюються – позиція залишається. Ті, що вагаються, і політикою, і ЗМІ цікавляться час від часу, тому їхні політичні пристрасті – хиткі та нестійкі. Таким людям легко нав'язати позицію, відмінну від їх попередньої.

Результати дослідження Ф. Конверса можна застосовувати і до українських виборців. Українська практика виборів підтверджує високе сприймання щодо ЗМІ частини українського електорату, котрий вагається, чи не може визначитись. Існує думка, що „населення держав, котрі звільняються від „пут тоталітаризму”, має високу навіюваність” [7, с. 13]. Суспільство стало, як тоді висловлювались, „надто політизованим” і сприйнятливим до популістських заяв новоспечених „демократів”. Узагалі, феномен посттоталітарної свідомості заслугоує окремого дослідження. Ідеологія комунізму винайшла спосіб розкладати моральні, релігійні, правові й політичні цінності зсередини, подолавши у такий спосіб їхню здатність чинити опір зовнішньому тискові. Поширений тип людини, залишений нам у спадок тоталітарним минулим, – це тип залежної та інертної людини, яка не мислить себе вільною, суверенною особистістю. Вона не вважає себе відповідальною за стан суспільства та держави, за хід історії, за вибір майбутнього. Її життєве кредо – від мене нічого

не залежить. У пострадянських державах переважає суспільно-психічний тип людини, яка успадкувала спосіб мислення, спосіб почування та поведінки залежної, несамостійної особистості [11, с. 128]. Такий погляд справді підтверджується українською виборчою практикою, але водночас варто відзначити, що українці набули вже певного досвіду і стали більш обережно ставитися до обіцянок політиків. Сьогодні слова-обіцянки та гасла – не діють. Не діє навіть жажливий компромат, адже невідомо, де правда, а де брехня. І не очевидно, що ці ліпші за тих і навпаки. Суспільство втратило критерії істини і справедливості. Це ціна за спробу перетворити дійсність, за колективне занурення в прекрасний світ „помаранчевих надій”. Спротививши абсурдність кучмівського режиму, суспільство збурило само себе, своє життя, свій світ і потрапило в нову дійсність, чимось несамовито схожу на попередню, а чимось і докорінно відмінну [5, с. 86].

Виникнення різних партій та рухів, їх діяльність нерозривно пов’язані з проблемою політичного лідерства. Конкуренція партій та рухів за прихильність виборця виражається в суперництві політичних лідерів. Результати президентських, парламентських виборів свідчать, що українські виборці голосують насамперед за особистість лідера, котрий асоціюється у них із певним образом бажаного майбутнього. Тому імідж лідера, в певному розумінні, існує немовби поза його волею та бажанням і «працює» за своїми власними законами. Далеко не завжди результати цієї «роботи» відповідають прагненням і цілям лідера. Процес формування іміджу лідера підвладний впливу багатьох факторів: особливостям політичної системи країни, національним традиціям, політичній культурі, соціально-економічному стану в країні, з одного боку, та особистісним якостям лідера, його зовнішнім даним, віку, національності, з іншого боку. Наприклад, щоб претендент у виборчій кампанії мав реальні шанси на перемогу, потрібно, перш за все, визначити, які актуальні соціально-психологічні проблеми має віддзеркалювати його імідж. Влучно, коментуючи цю проблему, висловився І. Мінтусов, представник Центру політичного консалтингу «Нікколо М», що при побудові позитивного образу, вони з’ясовують реальний імідж реального кандидата, а також імідж неіснуючого кандидата, за якого люди готові голосувати. Сенс стратегії, на думку І. Мінтусова, полягає в тому, щоб першого кандидата перетворити на другого.

Вплив ЗМІ на формування іміджу політичного лідера важко переоцінити. Сучасна виборча кампанія неможлива без їх участі. З появою телебачення особливого значення для кандидатів набуло вміння триматися перед камерою, легко та впевнено відповідати на запитання суперників та журналістів. У сучасних умовах формування суспільної думки – невід’ємна складова функціонування ЗМІ. Вони забезпечують збір, обробку та розповсюдження інформації в масовому масштабі (преса, кіно, радіо, ТБ, книжкові видання). Ця інформація призначена для чисельної з різними смаками аудиторії. Їй притаманна швидкість і регулярність доставки до споживача, опосередкований, безособовий, стереотипізований характер. Тому ЗМІ – важливий компонент процесу масового духовного спілкування людей, котре виникло на певній сходинці розвитку суспільства на додаток безпосередньому спілкуванню. Отже, із процесу отримання інформації виключається діалог, котрий створює потужний захист від маніпуляції свідомістю. Одержувачі повідомлень перетворюються в натовп у тому розумінні, що можуть тільки пасивно сприймати сигнали від „комунікатора-сугестора”. Сьогодні реальні події стають значимими, якщо вони представлені в ЗМІ. Події нібито і немає в реальному житті, якщо про неї не повідомляють ЗМІ.

208

Чим більш стабільне суспільство, тим вища ціна репутації політика і тим страшніша для нього сама загроза скандалу. Держава повинна себе поважати, з певною долею скромності та умінням подавати. Прес-секретар президента Джорджа Буша писав про Кондолізу Райс, зокрема про її глибоке знання у сфері "паблік рілейшенз", тобто як із будь-якої ситуації можна вийти із виглядом зірки. Історія не знає негативних ситуацій із Кондолізою Райс, тоді як наші політики весь час перебувають у них. Навряд чи цього негативу менше по ту сторону океану, проте треба вміти з ним працювати, а не розповідати про народне щастя, яке наступило завдяки цій владі [19, с. 18]. Українські політики не поспішають подавати у відставку після гучних скандалів і притримуються тактики вичікування. В нестабільному суспільстві, котре не має чітко визначених моральних орієнтирів, скандал не може викликати обурення, оскільки він не підриває нічого, тільки підсилює безвір’я. Мабуть, доречно буде пригадати слова Глави Української греко-католицької церкви, Блаженного Любомира Кардинала Гузара: „Якщо придивитися до всього, що відбувається у Верховній Раді чи на інших рівнях, то у виступах наших політиків

не відчувається слідування релігійним цінностям. Якби для них віра була дійсно нормою, щоб їх поведінка, мислення, їх рівень служіння народу виростав із релігійних переконань. На жаль, відчуття віри в них дуже мале” [25, с. 29]. Якщо взяти для порівняння європейські країни, то побачимо іншу картину. Там є люди іншого порядку – ті, котрі створили Європейський Союз – Шуман, Аденауер, де Гаспері. Це люди глибоко віруючі, і їхня віра – в їх політичних діяннях.

У демократичному суспільстві політику важко приховати небажані факти біографії. У США, наприклад, де приватне життя піднесене до культу й охороняється цілим пактом законів, публічний політик, котрого обирають чи обрали, втрачає право приховувати від виборців своє особисте життя, тому що це вступає в протиріччя з іншим фундаментальним законом, згідно з яким, громадяни мають право на весь об’єм інформації [1, с. 8]. На Заході потужною зброєю з конкурентами є різного роду скандальні викриття (так Б. Клінтон майже розорився на гонорарах адвокатам). На думку П. Бурдье, політичний діяч, як людина честі, особливо уразливий перед підозрами, наклепом, скандалом, перед усім тим, що загрожує віруванню, довірі, роблячи очевидними тайні, приховані акти та висловлювання минулого та сьогодення, котрі можуть ввійти в протиріччя з теперішніми актами та висловлюваннями та дискредитувати їх автора [4, с. 210]. Однак скандальні викриття в сучасній Україні вже давно не сенсації, а тільки чергові повідомлення для повсякденних новин. Дієвість скандалів дуже коротка. Вони швидко забуваються, замінюються новими. Після таких потужних взаємних звинувачень найвпливовіших політиків у фінансових махінаціях у будь-якій цивілізованій країні світу можна було б очікувати судових процесів і покарань. Натомість українська влада продовжує випробовувати нерви населення, щодня поновлюючи статистику загальнодержавної корупції та взаємними погрозами, суть котрих – «сам ти злодій» [17, с. 18]. Україну такими скандалами не здивуєш. На рейтингах вітчизняних політиків це майже ніяк не відображається. “Ми перенасичені скандалами, нам потрібно багато ударів в одну больову точку”, – вважає український політолог В. Фесенко [20, с. 20]. У період 2002–2004 років реалізовано таку кількість компрометуючих матеріалів, що в суспільній свідомості населення вони втратили свій ефект. Більше того, спроба політичного реваншу 2006 року викинула на політичну арену все ті

ж обличчя, проти котрих нещодавно були витрачені всі запаси не тільки компрометуючих відомостей, але й весь можливий креатив. Передозування компромату призвело до того, що одна частина населення перестала його сприймати, тому що ситуація у владі та серед політиків і так стала очевидною: корупція, розбещеність, розпутність. Ці характеристики стали буденними та звичними навіть після виборів 2004 року, коли упродовж 2005 року скандали за інерцією продовжили інформаційну війну президентської кампанії. Друга частина населення, навпаки, перестала сприймати компромат як носій достовірної інформації. Для них поняття «політичного замовлення» стало очевидним, і навіть правдиві свідчення сприймалися скептично, як елемент передвиборчої чи політичної боротьби [8, с. 80]. Завдяки позиції замовчування, помноженої на звинувачення, за котрими нічого не впливає, суспільство втратило здатність адекватно реагувати на злочини у владі.

210

Прихід крупного капіталу в діяльність ЗМІ та поява в журналістиці прихильників різних політичних поглядів не сприяли появі норм, які не дозволяли б заради фінансової користі керувати суспільною думкою. Вважається, що така концепція втілена в США та Великобританії і є ідеальною для сучасних умов тісної взаємодії влади і ЗМІ. Однак процес становлення незалежних ЗМІ в Україні досить проблематичний. ЗМІ в Україні у виборчому процесі до парламенту 1998 і 2002 років не набули економічної незалежності. Приватні ЗМІ взяли на себе функції, які в основному були нав'язані їм власниками – участь у виборчій боротьбі та розкриття подій у «потрібному» форматі. Було сконструйовано політичну позицію «свободи слова», що не відповідала тій ситуації, яка склалася на виборчому просторі. Це призвело до вилучення дуже важливих і корисних ідей для розвитку українського суспільства. Зокрема, американська дослідниця Д. Гребер виокремлює чотири типи контролю над ЗМІ: легальний, нормативний, структурний і економічний [27, с. 26]. Для розвинутих демократій основний метод контролю – нормативний. Авторитарні режими використовують легальні, структурні та економічні важелі. Для сучасної України характерне в більшості використання економічних важелів впливу на ЗМІ. У зв'язку з потужним впливом ЗМІ на суспільну думку вони стали об'єктом боротьби між різними угрупованнями. Феномен привабливості газет пояснюється просто: вони отримали

можливість заробляти не стільки на своєму професіоналізмі, скільки на перепродажу можливості впливати на суспільну думку. Друковані ЗМІ стали постачати громадянам готові думки у зручній розфасовці. Англійський письменник С. Батлер писав: „Суспільство купує свої думки так, як купують молоко, тому що це дешевше, ніж тримати власну корову. Тільки тут склад молока – це в основному вода” [8, с. 342]. У результаті в Україні сформувалися потужні «імперії ЗМІ»: телеканали, газети, радіостанції.

На нашу думку, на сьогодні державна влада і ЗМІ мають особливі важелі тиску один на одного. Як з'ясувалося, ЗМІ в такому випадку використовує свій багатий ресурс і прямий зв'язок із населенням. А вже влада, володіючи багатим адміністративним і фінансовим потенціалом, намагається шляхом фінансування чи придбання контрольного пакета акцій найбільш впливових у країні ЗМІ створювати свій позитивний імідж.

Схожа тенденція легко простежується, оскільки в умовах нових економічних реалій основним завданням ЗМІ стало отримання прибутків, що не завжди вдається без підтримки зацікавленої забезпеченої сторони. Особливо яскрава присутність власника, чи це влада, чи її опонент, простежується в період передвиборчих кампаній, які приносять деяким ЗМІ значний прибуток, особливо тим із них, котрі мають великий тираж, чи широкий спектр мовлення.

При цьому важливо відзначити, що залучення ЗМІ до виборчого процесу достатньо часто супроводжується так званими інформаційними війнами, що розгораються у боротьбі за владний ресурс між потужними політико-фінансовими групами країни. Тому достатньо закономірний той факт, що, наприклад, в Україні важливою тенденцією останніх років стало виникнення потужних інформаційних структур, так званих медіаімперій. Велика частина електронних і друкованих ЗМІ сконцентрувалась у руках олігархів-бізнесменів чи політиків, які отримують безпосередню користь, контролюючи потужні ЗМІ.

Після подій 24 листопада 2004 року ми мали змогу спостерігати як у різній формі від цензури та темників тоді офіційно відреклися колективи практично всіх українських загальнонаціональних телеканалів. Здавалося, що демократія та свобода у вітчизняних ЗМІ перемогла назавжди. Проте, на думку Є. Чечеринди, журналіста, головного редактора порталу INTV, після випробувань вогнем і

водою наші ЗМІ не витримали найважчого випробування – мідними трубами, тобто грішми, точніше дуже великими грішми. Те, що сьогодні відбувається в інформаційному ефірі всіх, без виключення, телевізійних каналів, не має нічого спільного з об'єктивною політичною журналістикою. Це скоріш одна велика біржа чи ринок із продажу свого рейтингу, імені, авторитету й аудиторії. Ціни давно озвучені та добре відомі покупцям. Продається все – від простого інформаційного сюжету до інтерв'ю з гостем у прямому ефірі. Лідера партії можуть запросити в студію за \$70 тис. одні, інші пропонують альтернативу \$30 тис. тощо. Однак, чи цього хотіли українці 2004 року? Чи цього прагнули журналісти, влаштовуючи акції в підтримку свободи слова і демократії, відмовляючись виконувати темники в ефірах своїх каналів і звільняючись із «такої» роботи? Чи таким ми бачили майбутнє українського ТБ? [23, с. 18]. Результатом тієї боротьби сьогодні стало право керівництва телеканалів «брати» у всіх і без винятку.

212

І хоча сьогодні на законодавчому рівні ЗМІ отримали свободу слова, свободу від цензури, політичну та професійну незалежність від державної влади, вони практично не мають реальної матеріальної бази своєї діяльності. Це дає можливість фінансово-промисловій і політичній еліті використовувати лобістські та фінансові механізми за допомогою ЗМІ у своїх вузькокорпоративних інтересах. Споживач повідомлень потрапляє в «інформаційну пастку» – у повідомленнях, при всій їх зовнішній різноманітності, немає ніякої різноманітності думок. Власники ЗМІ (насправді – інформаційні монополії), як кажуть, «пропонують тільки одну версію дійсності – свою власну» [8, с. 351].

Згідно з виборчим законодавством, фінансування передвиборчої агітації здійснюється за рахунок державного бюджету та власних виборчих фондів кандидатів і політичних партій. Відповідно фінансовий капітал надає безумовні переваги приватним власникам ЗМІ, оскільки вони в змозі заплатити за значно більший ефірний час. Наприклад, жоден канал під час виборчого марафону до парламенту 2002 року не погодився надати рівні можливості всім кандидатам. Аналіз центральних видань засвідчив, що з 33 партій та блоків, які взяли участь у виборах, активну присутність у національному інформаційному просторі продемонстрували не більше десяти. Ті партії та блоки, які не мали потужної фінансової бази, взагалі

ігнорувалися центральною пресою та телеканалами [13, с. 66]. Умовно можна здійснити їх поділ на «контролюючі ЗМІ»; «допущені до ЗМІ» та «відмежовані від ЗМІ». Показовою в цьому контексті є колекція СДПУ(о). Вона впливала на роботу ряду українських ЗМІ – телеканалів «Тет», «Інтер», «Студія 1+1», приватних газет «День», «Закон і бізнес», «Киевские ведомости». Партія «Трудова Україна» контролювала ряд впливових ЗМІ (ТРК «Ера», СТБ, ICTV, «Новий канал», газети «Столичные новости», «Новый век», «Факты и комментарии». Партія «Демократичний союз» проводила активну інформаційну кампанію за допомогою публічних акцій, власного інформаційного видання «Медіапростір», а також суттєвого впливу на часопис «ПіК», телеканали «Гравіс» і «Студія 1+1». Партія також підтримувала «Радіо «Ностальгія». І таких прикладів багато.

Щоб привернути до себе власників приватних компаній напередодні парламентських виборів 2007 року, владі довелося достатньо витратитись. Для прикладу наведемо дані, підготовлені для журналу «Корреспондент» медіагрупою Kwendi на основі офіційних прайс-листів каналів і моніторингу фактичних виходів на ТБ за період із квітня по листопад. На думку експертів, партії виклали тільки за свою телерекламу від 0,5 – 2 млрд. грн. Ці гроші, помножені на неочікуваний креатив, витрачені дарма. Згідно з даними дослідницької компанії GfK Ukraine, наданим журналу «Корреспондент» Індустріальним телевізійним комітетом (ІТК), більше 90 % усіх телеглядачів віком від чотирьох років і вище бачили рекламу БЮТ, НУ-НС і ПР більше ніж один раз [16, с. 20].

Витрати на рекламну кампанію на ТБ політичних сил й окремих політиків. / млн. грн.	
Партія регіонів	162,7
Блок Юлії Тимошенко	136,3
НУ-НС	105,7
Юрій Луценко	0,7
Віктор Ющенко	1,1
Блок Литвина	37,7
Соцпартія України	26,5
Компартія України	2,7
Блок Кучма	2,4
Інші	8,6

Але така інформаційна політика призводить до відсторонення широких верств суспільства від участі в політичному процесі. Громадяни стають спостерігачами за боротьбою інтересів, не маючи можливості висловлювати свою позицію. ЗМІ в гонитві за прибутками забувають про своє першочергове призначення – об'єктивно і безпристрасно інформувати населення про події, що відбуваються в країні, і стають рупором у руках влади чи опозиції. Ситуацію підсилює той факт, що ЗМІ володіють практично необмеженими можливостями маніпулювання масовою свідомістю, особливо у сфері політичних комунікацій. Людина, яка не має сьогодні можливості обходитися без інформації, фактично стає заручником спожитого нею інформаційного продукту і, відповідно, легко досяжним об'єктом маніпулятивних технологій ЗМІ.

214 — Отже, володіючи ЗМІ, суб'єкти політичної діяльності мають практично необмежений вплив на електорат, втілюючи в життя принцип Макиавеллі: всі засоби придатні для досягнення політичної мети. Згадаємо нацистський режим Гітлера, що намагався завоювати ледь не півсвіту: не остання роль у планах з реалізації поставлених цілей відводилася могутній масово-пропагандистській діяльності. Її сутністю було представлення політичних процесів у такому контексті, який приводить людей до розуміння того, що не гітлерівському режимові, а їм, людям, необхідне те, що даним режимом здійснюється [15, с.113]. Журналістика акумулює суспільну думку, концентрує та звужує її, слугує трибуною, інформує, отже, і формує та виступає від її імені.

Цілеспрямований вплив на громадську думку за допомогою надання інформації починався з пропаганди й агітації. Дана традиція виявилася настільки міцною, що дала змогу протриматися та навіть «розквітнути» маніпулятивним технологіям на арені політичних відносин у період післяперебудовних трансформацій. Зміна ролі преси пояснюється тим, як заставити певну групу людей діяти у певний спосіб. Психологічний трюк пропаганди – стимул. Тому пропаганда вже немає нічого спільного з поширенням ідей. Мова тепер йде про поширення стимулів, тобто певні психологічні трюки, котрі викликають певні реакції, дії, певні почуття та пориви [8, с. 345].

Посилаючись на дані психофізіологів, філософ Ю. Волков у 1994 р. писав, що пропаганда теорії, вчення, доктрини, концепції сьогодні не в моді. Відповідні установки, ціннісні орієнтації, стереотипи

поведінки формуються не нав'язливо, ніби під дією точечного масажу і дія спрямовується не на інтелект, а на підсвідомість [8, с. 345]. При цьому інколи ЗМІ перетворюються в рупор окремих політичних сил і формують суспільну думку в потрібному їм напрямку, що часом суперечить державним інтересам на користь миттєвих рейтингів. Бажання перемогти на чергових виборах чи провести непопулярну реформу «заставляє» владу удаватися до можливостей ЗМІ з метою впливу на суспільну думку.

Мабуть, справедливо ЗМІ нині називають зброєю масового ураження. У процесі створення іміджу політичного лідера визначальну роль відіграють методи підбору та інтерпретації фактів, котрі диктуються певною концепцією. Концепція ж формується під конкретні цілі та завдання, котрі стоять перед її авторами, наприклад, робота над іміджем конкретного політика. Інформація – частина нашого повсякденного життя. Крім того, вона є інструментом у руках політиків. ЗМІ – це свого роду фільтр, через котрий проходить інформація перед тим, як дійти до аудиторії. Відбір, форма подачі та тиражування інформації – безпосереднє завдання та суспільна функція ЗМІ. В результаті ЗМІ стали головним інструментом для поширення повідомлень, що впливають на суспільну думку. Французький політолог А. Моль пише, що ЗМІ фактично контролюють усю нашу культуру, надають їм певної ваги, підвищують цінність одних ідей, знецінюють інші, поляризуючи у такий спосіб все поле культури [14, с. 59]. Те, що не продукують у наш час ЗМК, не здійснює впливу на розвиток суспільства. Отже, сучасна людина не може ухилитися від їхнього впливу. Досягнення сучасної техніки та психології відкривають широкі можливості для різного роду маніпуляцій суспільною свідомістю в інтересах певних груп, політичних й економічних еліт. З приводу цього Й. Шумпетер зазначив, що «читачі газет, аудиторія радіо, члени якої-небудь партії, навіть якщо вони не знаходяться разом, можуть бути об'єднані в психологічний натовп і зведені до безумного психічного стану, коли будь-яка спроба навести раціональні аргументи тільки збуджує тваринні інстинкти» [24, с. 341]. Маніпуляції свідомістю немислимі без навмисного спотворення реального положення речей шляхом замовчування одних фактів і демонстрації інших, публікації неправдивих повідомлень, пробудження в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних засобів чи словесних образів. Усі

ці засоби спрямовані на створення в людей певного емоційного настрою та психологічних установок. Деяким українським ЗМІ властиве прагнення не давати фактам говорити самим за себе. Вони впевнені, що це вони повинні визначати реальність і робити ті чи інші висновки. На думку іспанської журналістки П. Бонет, “в більшості «журналістських» матеріалів критерії нерухомі та наперед фіксовані, а факти шукають тільки для того, щоб вставити їх в уже виведені концепції. Якщо факти не збігаються поданим поглядом – їх ігнорують” [3, с. 15].

216 — Загалом, сьогодні спеціалісти вважають, що пряма неправда чи фабрикація фактів не сприйматиметься тільки в тих випадках, коли її легко виявити. Та коли викриття ускладнене недоступністю інформації чи обійдеться опозиції надто дорого, преса безсоромно виплескує неправду. Існує така формула: „в політиці слово “правда” означає будь-яке твердження, неправдивість котрого не може бути доказана”. Особливо легко обманювати, коли неправда опирається на закладений у свідомості стереотип. Д. Кін, наприклад, уважає, що традиції «політичної брехні», котрі мають глибоке коріння в історії, отримали добру підтримку у вигляді сучасних методів реклами та «паблік рілейшенз». Це мистецтво брехні через зв'язки з громадськістю найбільший розвиток отримало в США, де адміністрація Білого Дому регулярно шукає форми зображення Президента в ЗМІ [9, с. 102].

Практичний характер маніпуляції свідомістю за допомогою ЗМІ особливо проявляється в період виборів. Особлива роль у цьому процесі належить телебаченню. Значно підсилюється інтерес усіх інформаційних передач до діяльності партій та об'єднань напередодні виборів, до їх програм. Багато подій економічного, соціального, міжнародного життя коментуються крізь призму майбутніх виборів, з погляду їх можливого впливу на настрої виборців. Формується своєрідна медіасвідомість [6, с. 7]. Це свідомість, заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі, коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної. Громадська думка через медіасвідомість значно спотворюється. Зауважимо, що в Україні порівняно із західними країнами, система масової інформації розвинена значно слабше. Однак і в нашій країні нині спостерігається інформаційний бум. Британський професор Дж. Кін наводить приклад, який ілюструє сучасний стан взаємин ЗМІ та влади: “У ранньомодерну добу вважалося, що загрозою для громадян

є їхня недостатня поінформованість і що використання преси для жбурління критичних камінців у вікна тайнолюбивої влади збудить суспільний відгук. Деспотична влада захитається. Громадяни здобудуть можливість гласно керувати самі собою, без облуди й незнання реальності. Сьогодні у світі, за нечисленними винятками, панує протилежна тенденція: інформації так багато, що дефіцитом виявилася здатність громадян розібратися у ній” [9, с. 123].

Важливим інструментом передвиборчої боротьби є опитування суспільної думки та рейтинги політиків. У демократичній політичній системі „еквівалентом вислову «Бог з нами» сьогодні стала «Суспільна думка з нами». Такий фундаментальний ефект опитування суспільної думки: стверджувати думку про існування єдиної суспільної думки, тобто легітимізувати певну політику і закріпити відношення сил, на котрих вона заснована чи котрі роблять її можливою” [4, с. 164].

У період виборів рейтинги та прогнози виконують двояку функцію: з одного боку, вони дають декотрий, нехай приблизний, зріз настроїв електорату і слугують для корекції роботи виборчих штабів. З іншого боку, за свідченнями соціологів, будучи опублікованими, вони впливають на виборців, формуючи у них певні очікування. Ці дві функції опитування та рейтингів значною мірою суперечать одна одній: фактичний та бажаний рейтинги не завжди збігаються. Тому, не дивно, що деякі соціологічні служби в період виборів створювали двояку продукцію: для конкретного замовника, котра не призначалася для публікацій, і для широкої аудиторії. Розбіжності були часом достатньо суттєвими. Схожа практика підтверджує думку Поль Бурдьє про те, що „зондування суспільної думки в сьогоdnішньому вигляді – це інструмент політичної дії” [4, с. 163].

Застосування технологій “промивання мізків” викликають достатньо гостру та багато в чому обґрунтовану критику. Ще Еріх Фромм, описуючи проект нового суспільства, стверджував, що “потрібно заборонити всі методи “промивання мізків”, котрі використовуються в промисловій рекламі та політичній пропаганді. Ці методи “промивання мізків” є небезпечними, тому що змушують нас вибирати тих політичних діячів, котрих ми ніколи б не вибрали, якби повністю контролювали себе. Але ми далеко неповністю себе контролюємо, бо в пропаганді використовуються методи гіпнотичного впливу на людей...Ці методи ... представляють серйозну загрозу психічному здоров'ю, особливо ясному та критичному мисленню та емоційній

незалежності” [21, с. 194]. Справді, ефект навіювання досягається перш за все не змістом інформації, а її зовнішньою формою, виразністю, емоційним забарвленням повідомлень, авторитетом і довірою до джерела.

Навіювання базується на слабкому усвідомленні та низькій критичності сприймання поданої інформації, тому засоби навіювання розраховані на зниження активності розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки. В результаті такого впливу “вибори стають хвилюючою мелодрамою, «мильною оперою», коли на карту поставлені надії та сподівання кандидатів, а не політичні проблеми. Виборці можуть навіть стати учасниками цих драматичних подій, віддавши свій голос за свого кандидата. І хоча немала частина населення відмовляється брати в цьому участь, більшість людей захоплює це видовище, котре нагадує театральні ігри гладіаторів, тільки на арені виступають політики [21, с. 189]. Це дуже нагадує найпотужнішу метафору, що пояснює роль ТБ у наш час. Її запропонував ще в IV ст. до н.е. Платон. У сьомій книзі «Республіки» він дав поетичну алегорію про печерних людей, закованих у кайдани ще з дитинства. Між ними та вогнем – кам’яна стіна, на котрій, як у ляльковому театрі, шарлатани рухають фігурки людей, звірів, речей та спотворюють текст. Люди забули як виглядає реальний світ, вони живуть в ірреальному світі і впевнені, що це і є справжній світ речей та людей. Та коли один втікач розповідає їм про сонце, зірки, реальний світ, вони сприймають його за божевільного [8, с. 375]. Платона непокоїла властивість людської природи – фантастичний світ театру тіней визнавати за краще, ніж яскраве світло істини та багатство реального світу. Проте ніколи його алегорія не збувалась із такою точністю, як сьогодні. ТБ створює для людини такий же театр добре злагоджених тіней, що порівняно з ним реальний світ здається якраз сірою тінню, ще менш істинною, ніж образи на екрані.

Та відірвані від реального стану речей, приймаючи бажане за дійсне, політичні лідери часом і самі потрапляють до цієї пастки. Замість реальної оцінки ситуації, аналізу і контролю динаміки процесу, врахування попередніх помилок, їм подають платонівську картину стану речей у державі. Тож їхня діяльність нагадує рядки з твору Алехо Карп’єнтера «Перекручені методи»: “Невдовзі Глава держави суто по-акторськи, в повній безнадійності махнув рукою: “Так нічому і не навчились, не витягли уроків із цього життя. А я

... сьогодні слухаючи тебе, неочікувано прийшов до висновку, що є Першим ув'язненим. Я живу тут оточений міністрами, чиновниками, генералами і докторами, кожен із них нещирий у своїх лестошах і рабському блюзнірстві, кожен від мене приховує справжнє положення справ, мені тільки й показують видимість, декорації. Я живу як би в печері Платона..." [12, с. 348].

Кінцева мета маніпуляторів – очевидно, перетворення аудиторії (виборців) мас-медіа на масу в контексті масової психології. Про це згадував ще М. Маклюєн, коли писав, що "якщо друкована книга зробила з людей публіку, то мас-медіа зробили з публіки масу" [18, с. 72]. Друковану книгу можна читати, перечитувати, міркувати, вести полеміку з автором. Читач є співавтором, читання – творчістю. Сьогодні головним носієм тексту став екран – ТБ чи комп'ютера. Виник великий надлишок інформації та величезна швидкість, що створили новий тип без діалогу, читання-споживання. Текст на екрані побудований, як потік «мікроподій», і це призвело до кризи «макротексту», що пояснює світ і суспільство.

219

Ми поки що на перехідному етапі, більшість традиційних норм застаріває, але не відміняється, а нові створюються надто повільно. Сьогодні темпи змін настільки високі, що не можна покладатися на несвідомий експеримент і вибір. Індивід починає губитися в такому суспільстві, тому що не в змозі придумати для себе нові норми. В результаті утворюється моральний хаос, в якому релігійні норми, сімейні традиції та мораль добросусідств втрачають ґрунт, а нові щене набрали обертів. Чи не найпопулярнішим варіантом президентських виборів 2011, що обговорювався, міг би бути прихід до влади нових політичних сил. Такі думки стають дедалі поширенішими: від 40 до 50 відсотків респондентів заявляють про своє бажання віддати голоси за нові партії чи блоки. А проте наважимося стверджувати, що прихід у політику таких сил ще не настав – бодай через те, що реальна готовність підтримати їх у суспільстві не визріла. Сьоднішніх політичних лідерів важкувато назвати „новими”, усі вони добряче притерлися в українській політиці та на екранах телевізорів. Не створюють вони ефекту новизни. Однак зробімо мисленневий експеримент. Уявімо, що хтось створив „ідеальну” політичну партію, запропонував суспільству досконалу програму виведення країни з кризи, швидкого матеріального та духовного поступу, об'єднання Сходу і Заходу. Чи кинемося ми голосувати за цю партію? Навряд!

Хто ж їм повірить, що вони справді такі чудові й досконалі! [5, с. 86]. Сьогодні суспільство не готове голосувати за kota в мішку.

Проте не меншою мірою це зачіпатиме кожного пересічного громадянина, стосуватиметься його власної самооцінки й домагань. Політична криза, варто гадати, допоможе більшості з нас об'єктивніше оцінити себе, рівень своїх здатностей, здібностей і талантів, свою спроможність бути успішним, визначити своє місце на шкалі між моральною висотою та ницістю. Такий розвиток, його результати повернуть нас від віртуального світу до реального, дадуть змогу позбутися зайвих ілюзій і заходитися плекати нові. Потрібно відроджувати національні традиції, прийняти кодекс честі для журналістів, особливо якщо мова йде про такі сфери, як політика і журналістика. Необхідно думати про рівень культури і про те, що демонструється публіці. І все ж таки не все у нашому домі так погано. Відомий вітчизняний журналіст, у минулому прес-секретар В. Юценка, Ірина Геращенко зазначає, що українські ЗМІ за рівнем свободи помітно відрізняються на пострадянському просторі. Якщо говорити про ТБ, то головне досягнення останніх двох років – повернення прямих ефірів, тому що під час таких ефірів важко обманути глядача [22, с. 18]. І на сьогодні це дуже цінно. Від ТБ сьогодні українці очікують чесності та приємних емоцій. Напевно, тому мав такий успіх проект каналу «1+1» «Танці з зірками» чи «Україна має талант».

220

—

І все ж при всій справедливості критики, спрямованої на адресу ЗМІ, вони залишаються потужним каналом політичних комунікацій, адекватної заміни поки що немає. Хоча в США вже розробляються технології телебачення зі зворотним зв'язком, вдосконалюються комп'ютерні технології, зокрема, досліджуються можливості голосування за допомогою комп'ютера, не виходячи з дому. Тобто йде пошук шляхів демократизації ЗМІ традиційним для американців способів – з опорою на технічний прогрес. Але для України це ще не близьке майбутнє.

Підводячи підсумки та даючи узагальнену оцінку, належить відзначити, що ЗМІ мають потужний вплив на формування суспільної думки:

- В сучасній Україні розгортається жорстока боротьба за контроль над ЗМІ між окремими угрупованнями з метою використання їх впливу для політичного тиску чи підтримки влади, чи захвату влади

представниками іншої групи.

- Наслідок цього – навмисне спотворення реальності, публікація недостовірної інформації, замовчування невігідних фактів із біографії чи діяльності та інші маніпуляції через підконтрольні ЗМІ вузьким колом осіб.

- Маніпуляції електоратом здійснюються за допомогою найновіших методів психологічного впливу на людину, що обмежує свободу вибору, призводить до розв'язування інформаційної війни і негативно впливає на свідомість виборця.

- В умовах України ЗМІ розглядаються в якості засобів маніпуляцій суспільною думкою, потужного інструменту в боротьбі за владу.

- Імідж політичного лідера формується в основному за допомогою ЗМІ. В Україні основний канал впливу на електорат – телебачення.

Проведений нами аналіз свідчить, що в сучасних умовах, коли система державної влади і система ЗМІ завершили період бурхливого формування, можна вести мову про намічені тенденції в їхній взаємодії. Остаточо визначені «правила гри», як для ЗМІ, так і для держави, не останню роль в яких відіграє капітал. У результаті в країні виникли два види ЗМІ. Перші представляють інтереси влади, другі – опозиції, чи бізнесменів-олігархів. Суспільство в цій грі інтересів часто стає спостерігачем, або ж маріонеткою в руках протиборчих сторін. У демократичних умовах, коли долю влади визначає суспільство шляхом прямої політичної участі, діяльність ЗМІ стає визначальною. Мас-медіа для влади – фактор стабільності, що дає їй право розраховувати на політичне довголіття. А вже ЗМІ, в якості відповідної послуги очікують від держави свободи діяльності та фінансової винагороди, котра є одним із важливих стимулів у їхній діяльності.

Отже, у сучасному політичному процесі стосунки між державою та ЗМІ можна визначити, як взаємозалежність двох суб'єктів політики, що переслідують певні інтереси, досягнути яких неможливо у відриві один від одного. Влада в цьому випадку виробляє завдання та стратегію дій, ЗМІ знаходять найбільш дієві важелі їх реалізації. У зв'язку з цим можна стверджувати, що державна влада і ЗМІ напряму впливають на хід політичного процесу, багато в чому визначаючи його напрямок і ефективність. Варто пам'ятати і те, що у сучасному політичному житті потужним і надійним засобом впливу на публіку є засоби комунікації. За їх допомогою політик не тільки передає свої

думки та почуття, але й трансформує власний образ, утворюючи специфічну політичну реальність.

Джерела та література:

1. Альбац Е. Больная тема / Е. Альбац // Коммерсантъ. – 1 жовтня 1996 – №37.
2. Баронин А. С. Правила игры в игре без правил / А. С. Баронин, А. А. Колпаков. – Praha: Grada Pub, 2006. – С. 187.
3. Бонет П. Зачем резать уши / П. Бонет // Век. – 12 ноября 1997 – №15.
4. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М.,1993. – С. 346.
5. Васютинський В. Рух масової свідомості українців від світу віртуального до реального. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / В. Васютинський. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск: Політичні технології. – С. 98.
- 222 6. Дацюк С. Уроки помаранчевої революції / С. Дацюк // Телекритика. – 2005. – № 1–2.
- 7. Жмыриков А. Н. Как победить на выборах: Психотехника эффектив. проведения избират. Кампании: Науч. прак. Пособие / А. Н. Жмыриков. – Обнинск: Титул. – 1995. – С. 128.
8. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція свідомістю / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Оріони, 2006. – С. 380.
9. Кін Д. Мас-медіа і демократія / Д. Кін. – К.: ІС, 1999. – С. 134.
10. Лісничий В. Сучасний виборчий PR: Навчальний посібник / В. Лісничий, В. Грищенко, В. Іванов та ін. – К.: Професіонал, 2004. – 293с.
11. Лісовий В. У багатоголосі політичних дискусій / В. Лісовий. – К. Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 239.
12. Ляпина Т. Современные избирательные технологии или театр политических теней / Т. Ляпина. – К.: Альтерпрес, 2009. – С. 399.
13. Мамонтова Е.В. Преса як складова інформаційних технологій у виборчому процесі (на досвіді парламентської кампанії 2002 року в Україні) / Е. В. Мамонтова // Наук. вісн. Одес.держ. екон. ун-ту. – 2004. – №2(10).
14. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973 – С. 287.
15. Науменко Т.В. Массовые коммуникации в политической структуре общества / Т. В. Науменко // Вестн. Моск. ун-та. Сер.:

Полит. Науки. – 2003. – №3.

16. Панова К. Полет рекламы / К. Панова // Корреспондент. – 28 вересня, 2007. – №37 (276).

17. Пасхавер А. Пойманы на слове / А. Пасхавер // Корреспондент. – 26 червня, 2009. – №23 (362).

18. Побокін М. Маніпулятивні впливи в системі політичних технологій / М. Побокін // Людина і політика. – 2004. – №3.

19. Почепцов Г. Украина – Россия: основы информационного противостояния / Г. Почепцов. – 28 января 2009.

20. Салей Е. Низвержение идолов / Е. Салей // Корреспондент. – 14 серпня 2009. – №30 (369).

21. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2000. – С. 448.

22. Чередниченко Н. Геращенко Ирина: «Я могу написать книгу «100 способов не дать эфир лидеру оппозиции и 200 – как этому противостоять» / Н. Чередниченко // Корреспондент. – 26 лютого 2007. – №7 (178).

23. Чечеринда Е. Проданная свобода / Е. Чечеринда // Профиль. – 223
15 сентября 2007. – № 4. —

24. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995. – С. 540.

25. Яценко О., Гонта Л. Выбор патриарха/ О. Яценко, Л. Гонта // Профиль. – 22 сентября 2007. – № 5.

26. Flanigan W.H. Political Behavior of the American Electorate / W. H. Flanigan // 9th ed Washington D.C.: CQ Press 1998. – P. 247.

27. Graber D. Mass Media and American Politics / D. Graber // 6th edition. Washington, DC: CQ Press? 2002. – P. 226.

РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ СЕРПНЯ 2008 РОКУ: УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

У статті проаналізовано діяльність українських електронних медіа в ході російсько-грузинської війни серпня 2008 року. Інформаційне протистояння між Росією та Грузією знайшло своє відображення в інформаційних повідомленнях українських інтернет-видань і телевізійних каналів. На думку автора, українські електронні медіа не повною мірою розкрили суть конфлікту, його причини, можливі наслідки для України. Інформаційним повідомленням, поданим в українських телевізійних новинах, бракувало передісторії конфлікту, експертних оцінок, коментарів. Отже, можна констатувати, що українські електронні медіа залишилися ретрансляторами позицій Росії, Грузії, Заходу, а не українською „шостою владою”, яка має власну позицію та бачення події.

— **Ключові слова:** електронні медіа, інформація, інтернет-видання, геополітичні реалії, джерела інформації, РФ, Грузія.

In this article the author analyzes Ukrainian electronic media's activity during the Russian-Georgian war in August 2008. News resistance between Russia and Georgia was reflected in Ukrainian on-line editions and TV news. On author's opinion, Ukrainian electronic media didn't fully disclose the nature of the conflict, its reasons, and possible consequences for Ukraine. TV new needed more information concerning background of the conflict, experts evaluation, comments etc. So, on authors thought, Ukrainian electronic media left repeater of Russia, Georgia and West position, but not the Ukrainian "six power", which has own position on the event.

Key Words: *electronic media, information, on-line edition, geopolitical realities, information resources, Russian Federation, Georgia.*

Розпад СРСР і зміна політичних орієнтацій країн колишнього соціалістичного табору породили надії на те, що ХХІ століття стане епохою демократії. Проте з самого початку ХХІ століття стало очевидним, що боротьба за геополітичне домінування, за встановлення контролю над енергоносіями лише посилюється та стає дедалі агресивнішою з боку основних політичних гравців.

Сьогодні міжнародна спільнота переживає черговий етап трансформації міжнародної системи. Як зазначив російський науковець С. Караганов, „цей процес розпочався після розпаду біполярного світу... Головними елементами трансформації стали глобалізація... активізація транскордонних процесів і посилення багатопарової взаємозалежності в політиці та економіці, наростання гнучкості, суперечливості та нестійкості міжнародної системи в цілому” [11, с. 29].

На початку III тисячоліття світ зіштовхнувся з новою хвилею міжнаціональних, міжетнічних і міждержавних конфліктів, які потребують більш глибокого аналізу та розуміння. Водночас велику роль у розв’язанні, перебігу та подоланні вказаних конфліктів відіграють медіа, які мимоволі (а часом і свідомо) стають їхніми учасниками. Сьогодні медіаресурси (і електронні, і друковані) – важливий фактор впливу на громадськість, її політичну свідомість, симпатії тощо. Більше того, медіа не лише відображають позицію перших осіб держави щодо того чи іншого конфлікту, але й формують її, змушуючи політичних лідерів приймати рішення, популярні чи принаймні прийнятні для більшості населення тієї чи іншої держави.

225

На початку XXI століття міжнародна спільнота зіштовхнулася з рядом суспільно-політичних проблем, розв’язання яких неодноразово відкладалося через ряд об’єктивних і суб’єктивних причин. Серед них – проголошення в односторонньому порядку незалежності Абхазії та Південної Осетії в Грузії, їх подальше визнання окремими державами світу. Важливу роль у реалізації цього „проекту” відіграли і засоби масової інформації.

Актуальність даної теми визначається великою роллю сучасних засобів масової інформації в суспільно-політичному житті як України, так і світу в цілому. Після завершення активної фази російсько-грузинського конфлікту українськими НДІ, зокрема Інститутом стратегічних досліджень, Інститутом політичних та етнопольових досліджень, був здійснений аналіз інформаційної складової українських інтернет-видань, телевізійних новин тощо. Результати досліджень продемонстрували велику роль російських інформаційних агентств у формуванні українських новин із зазначеної проблематики [1; 4].

Для розуміння ситуації на Кавказі цікавими і досить інформативними є статті відомого російського кавказознавця,

завідуючого відділом Інституту політичного та військового аналізу С. Маркедонова. У своїх працях експерт досить ґрунтовно розкриває проблеми грузино-абхазських відносин і позицію Росії в даному питанні [6; 7; 8].

Для розуміння суспільно-політичного розвитку Грузії у ХХ столітті та відносин офіційного Тбілісі з Сухумі надзвичайно корисною виявилася праця групи авторів за редакцією О. Марганія „СССР после распада”, в якій проаналізовано основні події у політичному житті Грузії в зазначений період [14, с. 231–281].

З українських авторів ґрунтовно до проблеми російсько-грузинського конфлікту 2008 року підійшли А. Киридон та С. Троян, які у своїй праці „Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз” спробували з’ясувати основні причини конфлікту у регіональному та глобальному вимірах, дослідити його вплив на Україну [5].

226
— Виходячи із вищесказаного, мета розвідки – аналіз діяльності українських електронних медіа в ході російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 року. Для досягнення поставленої мети необхідно коротко нагадати суть конфлікту, проаналізувати тенденції та особливості розкриття конфлікту українськими електронними ЗМІ.

Взаємовідносини між Грузією та її двома регіонами – Абхазією та Південною Осетією залишалися складними упродовж декількох століть. Наприкінці ХХ століття Абхазія та Південна Осетія проголосили своє прагнення до здобуття незалежності або до входження до складу РФ, що всіляко заохочувалося російським керівництвом. Офіційний Тбілісі не міг погодитися на подібний крок, що в кінцевому підсумку призвело до збройного протистояння між Грузією та Росією у серпні 2008 року.

У ході війни Росія розгорнула широку інформаційну війну проти Грузії, представляючи її в очах світу агресором. Концептуальний підхід російської сторони полягав у тому, щоб сформувати образ Росії в конфлікті як „країни-миротворця” [4]. Сюжети, показані в новинах Першого каналу російського телебачення та РТР, мали на меті сформувати образ ворога, перед лицем якого необхідно об’єднатися. Грузинська армія представлялася глядачам як армія мародерів, вбивць, грабіжників, що воює проти мирного населення.

Необхідно відзначити, що при підготовці повідомлень про події

в Грузії українські інтернет-видання насамперед користувалися російськими джерелами інформації. Так, відсоток російських джерел у перший день конфлікту складав від 41 до 73%, у другий день – від 44 до 86%, третій день – від 57 до 75%, четвертий день – від 30 до 66%, п'ятий день – від 43 до 55%. І лише починаючи з 11 серпня відсоток використання західних джерел інформації зріс у середньому до 17% [1].

Три найбільш відвідуваних українських інтернет-видання – „Корреспондент”, „Подробности” та УНІАН – максимально використовували російські джерела для формування стрічок новин. Найбільш популярними російськими джерелами стали „Интерфакс”, РІА „Новости” та „Лента.ру”. В перший день війни їхні повідомлення стали основою для 73–41% інформації в українських інформаційних інтернет-виданнях. Відповідно, решта – від 27 до 59% поділили між собою грузинські, власні українські та західні джерела інформації [1]. Українські медіа, як і українська влада, в перший день війни опинилися в досить складній ситуації. З одного боку, вони повинні були інформувати громадськість про події якомога частіше і більше. З іншого, відчували брак інформації: війна почалася раптово. Доступ до грузинських інтернет-ресурсів був обмежений, інші іноземні джерела необхідно було швидко перекладати, що в умовах нагальної необхідності швидкого реагування на події стало для українських медіа досить складним (і часто непосильним) завданням.

227

Незважаючи на те, що до 11 серпня повідомлень про події в Грузії було достатньо в усіх провідних світових інформаційних агентствах, домінування російських джерел зберіглося. В середньому 51% джерел у вищеназваних трьох українських інтернет-виданнях залишалися російськими. Такий високий відсоток російських джерел в українських електронних ЗМІ свідчив про непрофесійний та некритичний підхід останніх щодо розглянутих ними подій. Більше того, подібний підхід при підготовці новин мав і ряд інших наслідків – таким чином українські медіа ретранслювали російський погляд на події в Грузії, чим сформували громадську думку в Україні щодо даних подій.

Лише 12 серпня, на четвертий день війни, УНІАН знизив частку російських джерел до 29%, проте вони так і не були збалансовані грузинськими, які склали всього 7% від усіх використаних УНІАНОм джерел [1].

Щодо телевізійних новин, то тут склалася дещо інша ситуація.

Українським телевізійним новинам про події в Грузії, на нашу думку, не вистачало передісторії, експертних оцінок, фахових коментарів. Інформацію, яку надавала російська сторона, українські телевізійні канали часто просто перетранслиювали. Як правило, без коментарів, аналізу, подання власної позиції тощо. Аргументи російської сторони про „захист громадян Російської Федерації, що живуть у Південній Осетії”, про „примус грузинського агресора до миру” були активно представлені в українському телевізійному ефірі. У перші дні війни ці фрази лунали з уст практично всіх дикторів українських новин, що призвело до домінування російського погляду на події в українському телевізійному ефірі.

228
— Найперші повідомлення про події на Кавказі, які почули і побачили українські телеглядачі, – це аргументи президента Російської Федерації Д. Медведєва про необхідність миттєвого втручання Росії у протистояння між Грузією та Південною Осетією. Усі телеканали (і не лише українські) подали позицію Росії прямою мовою: Д. Медведєв використав ряд суперфраз, які й були використані журналістами без обговорень та контексту [9].

Як уже зазначалося вище, у перші дні війни російська сторона зберігала монополію на інформацію щодо подій на Кавказі, в тому числі і щодо кількості жертв. Сьогодні очевидно, що в ті дні російські медіа перебільшували кількість жертв у Цхінвалі для виправдання дій російської влади. Через нестачу альтернативних джерел (перша незалежна інформація про кількість жертв у Південній Осетії від міжнародних організацій з'явилася лише 13 серпня) українські телевізійні канали декілька днів передавали цифри 1500–2000 загиблих мирних жителів Цхінвалі [1]. Грузинська сторона, з певних причин, не змогла надати власні дані щодо кількості жертв в Осетії [4].

На відміну від росіян, грузинська сторона виявилася неготовою до інформаційної війни з Росією, що знайшло своє відображення у телевізійних сюжетах українських телевізійних новин. За рейтингом, війна на Кавказі залишалась подією №1, залишаючи позаду олімпіаду в Пекіні та повені на Західній Україні. Однак лише окремі українські канали намагалися збалансувати російський та грузинський погляди на події. 8 серпня лише телеканали „Інтер” та „1+1”, пояснюючи причини війни, подали заяву президента Грузії М. Саакашвілі (синхронно), в якій він закликав до перемир'я та обіцяв гарантії широкої автономії для осетинів [3]. Того ж дня, 8 серпня, у вечірніх

випусках українських новин був використаний новий термін для означення подій – „війна”. Тоді ж українські канали поширили коментарі президента РФ Д. Медведєва та прем’єр-міністра РФ В. Путіна, в яких останні покладали провину за початок воєнних дій на Грузію (зокрема, у вечірніх новинах на „Першому національному”). Одночасно з’явилась інформація про те, що російські війська увійшли у Цхінвалі. Українські канали, посилаючись на грузинські джерела, почали повідомляти й про обстріли російськими військовими літаками грузинських територій поза межами конфлікту в Південній Осетії. До вечора 8 серпня Грузія перестала виглядати однозначним агресором в українських новинах. Поширена грузинською стороною заява про „початок агресії Росії щодо мирних територій Грузії” та звернення до міжнародної спільноти по допомогу також сприяло зміні акцентів у формуванні українських новин.

Фраза „війна між Росією та Грузією” вперше була вжита того ж таки 8 серпня у вечірніх новинах на каналі „1+1” [13], а канал „СТБ” фактично виключив Південну Осетію з суб’єктів конфлікту, перетворивши останню на об’єкт військового протистояння та запровадивши такі формулювання, як „Росія та Грузія фактично перебувають у стані війни”, та „нова кавказька війна – війська Росії та Грузії зійшлися у Південній Осетії” [1]. Одночасно телеканал „Інтер” порівняв події 2008 року з подіями Другої світової війни: „Цхінвалі став другим Сталінградом”, відповідно, Грузія порівнювалася з нацистською Німеччиною, а Росія – з Радянським Союзом, завдання якого визволити несправедливо захоплені землі [1].

Заява українського МЗС, в якій пролунало занепокоєння ескалацією конфлікту в Грузії та звернення до РФ вивести війська з території Грузії та проявити стриманість [5, с. 47], на нашу думку, не знайшла відповідного відображення в українських телевізійних новинах. Українська позиція, нечітко сформульована державними структурами, не була повною мірою представлена у телевізійному просторі (телевізійні журналісти віддають перевагу точним формулюванням, які можна подати синхронно). Тому подана українськими телевізійними каналами інформація в перший день війни залишалася неповною, швидше дезорієнтувала пересічного глядача, аніж пояснювала чи інформувала.

У наступні два дні – 9 та 10 серпня – українське телебачення продовжувало стежити за подіями в Грузії. В ці дні змінилося

уявлення й українських телевізійників і, відповідно, глядачів про зону конфлікту. Дедалі частіше використовувалося формулювання „російсько-грузинська війна”, а не „грузино-осетинський конфлікт”. Щодо статусу російських військ, то тут позиції українських телевізійних каналів суттєво відрізнялися. Якщо „Інтер” наголошував на миротворчій ролі російських військ, то „ICTV” досить іронічно оцінив їх „миротворчість”, піддавши сумніву їхній статус у регіоні („Росія бомбардує Грузію з миротворчою місією”) [1].

230

9 серпня Україна отримала відповідь російського МЗС на заяву українського МЗС від 8 серпня, в якій Росія звинуватила Україну у „фактичному підбурюванні Грузії до інтервенції та етнічних чисток серед осетинів”, продажу зброї Грузії тощо. Цю заяву процитували всі українські телевізійні канали 9–10 серпня 2008 року. Звинувачуючи Україну в поставках зброї Грузії, Росія одночасно постачала озброєнням Південну Осетію та Абхазію [2], причому останнє не знайшло належного відображення в телесюжетах. Українське МЗС не надало рівноцінної заяви у відповідь. Кілька стриманих заяв від українського дипкорпусу про те, що Україна не має наміру втручатися у конфлікт військовими силами знову ж таки не були повною мірою представлені в новинах провідних українських телевізійних каналів. Лише „ICTV” та ТРК „Україна” оприлюднили позицію українського МЗС 9 серпня [1]. Про те, що президент України В. Ющенко направив першого заступника міністра закордонних справ К. Єлисеєва до Тбілісі [5, с. 47] український телеглядач того дня інформації не отримав.

Загалом українські телевізійні канали виявилися неготовими надати розгорнуту інформацію про передісторію конфлікту, його геополітичний контекст. З українських телевізійних каналів лише „СТБ” підготував сюжет, в якому конфлікт у Південній Осетії був вписаний у серію „гарячих точок” (Придністров’я, Чечня, Нагорний Карабах), які „вибухнули” після розпаду СРСР і залишились у зоні російських інтересів. Канал „1+1” у своєму сюжеті у вечірньому випуску новин 9 серпня подав коротку історію конфлікту, означивши його початок 1989 роком [12].

В наступні два дні – 11 та 12 серпня – розпочався новий етап конфлікту, коли сторонам були запропоновані різні варіанти перемир’я. В українському телевізійному просторі з’являється нова тема – плани мирного врегулювання конфлікту. Українські телевізійні канали в ці дні подавали різну інформацію, користуючись при цьому

різними інформаційними джерелами (російськими, грузинськими, західними (найчастіше, “Reuters”). Як правило, ця інформація йшла без коментарів; часто – за допомогою синхронів із російського та грузинського телебачення.

Досить актуальним для українських телевізійних каналів виявилось питання першості у намаганні врегулювати конфлікт мирним шляхом. За інформацією, поданою „Першим національним”, це була російська сторона, підтримана офіційним Тбілісі. За версією „5-го каналу”, першим крок до мирного врегулювання конфлікту зробив президент Грузії М. Саакашвілі, підписавши договір про припинення вогню, який російська сторона відмовилася підписувати.

Подаючи інформацію про різні варіанти мирних договорів, українські телеканали, однак, не розглядали детально їхні конкретні умови. Водночас на всіх каналах були присутні сюжети, в яких розкривалася позиція країн-членів ЄС і США щодо конфлікту. Так, у новинах телеканалу „Інтер” наголошувалося на загостренні протистояння між Росією та США у зв’язку з подіями на Кавказі.

231

В останні дні військового протистояння – 11–12 серпня 2008 року – телеканали „Інтер”, „1+1” та „5 канал” представили сюжети власних кореспондентів з місця подій, в яких чітко простежувалася думка про те, що війна – це втрати з обох сторін, страждання, смерть, незалежно від політичних симпатій.

Україна з’явилася в українському телевізійному просторі як суб’єкт політичного протистояння з 11 серпня – після заяви МЗС України щодо участі Чорноморського Флоту РФ у воєнних діях на Кавказі. Цього дня українські телеканали представили синхрон президента В. Ющенка та представника МЗС К. Єлисеєва про те, що Україна має намір переглянути умови базування ЧФ РФ на території України через його участь у збройному конфлікті. Українські канали досить обережно подали офіційну позицію Києва, запропонувавши глядачам саме той синхрон К. Єлисеєва, в якому наголошувалося, що Україна не має намірів конфліктувати з Росією, пропонуючи сторонам розпочати переговори.

Реакція ж українського суспільства на заяви офіційного Києва була представлена телеканалами повною мірою – у телесюжетах були і ті, хто підтримав В. Ющенка, і ті, хто зібрався на мітинги на підтримку Росії. Отже, українським телевізійним медіа вдалося гармонізувати інформацію щодо позиції України в даному питанні. Стало

очевидним, що українське суспільство, незважаючи на помірковані заяви влади, залишається розколотим і не має одностайної позиції щодо вирішення „кавказького питання”.

Тема війни на Кавказі залишалася пріоритетною і 13 серпня, після проголошення миру. У цей час відбувається осмислення подій на Кавказі українськими політиками, яке широко розглядалося у сюжетах українського ТБ. Війна підштовхнула журналістів до актуалізації проблеми подвійного громадянства в Криму і, відповідно, можливості повторення подібного сценарію в Україні. Канал „1+1” видав сюжет про власників російських паспортів у Криму, не подаючи при цьому однозначних висновків [10].

232 — Отже, війна між Росією та Грузією серпня 2008 року та інформаційне протистояння між цими двома державами знайшло своє відображення в українських електронних медіа. Якщо українські інтернет-видання в перші дні війни послуговувалися в основному російськими джерелами, то українські телевізійні новини виявили тенденцію до більш поміркованого та збалансованого висвітлення подій в ефірі. Водночас необхідно відзначити, що українські журналісти у своїй більшості так і не спромоглися виробити власну позицію та власне бачення конфлікту. Українські медіа, на нашу думку, значною мірою відігравали роль ретрансляторів позицій Росії, Грузії, Заходу, не зумівши при цьому адекватно розкрити позицію України в контексті нових геополітичних реалій.

Джерела та література:

1. Бринза В. Українські медіа в інформаційних спецопераціях під час війни в Грузії: Результати дослідження / В. Бринза, А. Безверха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chat.telekritika.ua/old/Full_researchNew.pdf
2. Вооружённый конфликт в Южной Осетии (2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Грузія готова надати Південній Осетії необмежену автономію (відео). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/gruziya-gotova-nadati-pivdennii-osetiyi-neobmezhenу-avtonomiyu.html>
4. Інформаційна складова російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року: Ризики для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/june2009/03.htm>

5. Киридон А. М. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз / А. М. Киридон, С. С. Троян. – Київ-Рівне: ПІС КСУ, 2009. – 80 с.

6. Маркедонов С. Абхазия 16 лет спустя / С. Маркедонов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politcom.ru/print.php?id=6690>

7. Маркедонов С. Кодорское обострение может перерасти в войну / С. Маркедонов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politcom.ru/print.php?id=3119>

8. Маркедонов С. КСПМ в Абхазии: итоги и хроника миссии по поддержанию мира / С. Маркедонов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politcom.ru/print.php?id=6373>

9. Медведев оцінив дії Грузії (відео). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/myedvyedyev-otsiniv-diyi-gruziyi.html>

10. Мешканцям Криму активно видають російські паспорти (відео). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/meshkantsyam-krimu-aktivno-vidayut-rosiiski-pasporti.html>

233

11. Орлик И. Россия и Центрально-Восточная Европа: геополитические факторы взаимоотношений в XXI веке / И. Орлик // Мир перемен. – 2008. – №1. – С.29–43.

12. Погляд через роки на конфлікти у Абхазії та Осетії (відео). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.us/svit/poglyad-cherez-roki-na-konflikti-u-abhaziyi-ta-osetiyi-video.html>

13. Російська армія обстрілює грузинські позиції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/roziiska-armiya-obstrilyuye-gruzinski-pzitsiyi.html>

14. СССР после распада / под общей редакцией О. Л. Маргания. – С.-Пб.: Экономическая школа, 2007. – 480 с.

«МУСУЛЬМАНСЬКІ» МЕДІА В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ФРАНЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджується роль «мусульманських» медіа на шляху до інтеграції мусульман у медіапростір Франції, місця центральних медіа та медіаменшин у даному процесі, політики мультикультуралізму Франції. Автор зауважує, що поява та розвиток «мусульманських» медіа відбувся за рахунок мусульманських іммігрантів наприкінці 90-х років ХХ ст., а процес їх становлення триває й досі.

Ключові слова: мультикультуралізм, центральні медіа, медіаменшин, етнічні медіа, іслам, мусульмани, інтеграція.

234 — *The article focuses on the investigation of “Muslims” media creation in France and their role in the process of republican Muslims media sphere integration, on the place of mainstream and minority media in this process and on the policy of French multiculturalism. The author also highlights that the appearance and the development of “Muslims” media took place in the late 1990s due to Muslims immigrants and the process of their formation continues.*

Key Words: “Muslims” media, mainstream media, minority media, Islam, Muslims, multiculturalism, integration.

Роль етнічних і релігійних меншин поступово зростає у публічних сферах, особливо в медіасфері, в основному це відбувається шляхом активного використання ними нових інформаційних і комунікаційних технологій (НІКТ). Водночас представники центральних медіа та виробники медіаменшин ставлять під сумнів існування поняття та практики мультикультурної Європи.

Франція завжди робила акцент на політиці національної ідеї, і саме національна ідея – необхідна умова інтеграції у французьке суспільство. Цей погляд завжди домінував у республіканській системі правління, він вимагає верховенства національної держави як єдиної можливої форми державного ладу та індивідуалізму, як єдиного можливого принципу рівності.

Етнічні медіа у Франції відіграють надзвичайно важливу роль у здійсненні повноцінного громадянства. Проте глобалізація та нові

технології здійснюють вплив на громадянство у багатьох напрямках. У цьому контексті мігранти завдячують етнічним медіа, які роблять особливий вклад до тлумачення поняття та практики громадянства.

Дискурс французьких мусульман змінився впродовж останніх чотирьох десятиліть. Історію ісламу у Франції можна описати у чотирьох стадіях: так, Жоселін Сесарі, партнер Центру середньо-азійських студій Гарвардського університету, називає 1960-ті роки періодом скритності, 1980-х років – періодом відкритості, руху до громадянства – 1990-ті. Перші мігранти заснували компактні закриті поселення мусульман, де визначальним об'єднуючим фактором виступала релігія. Перша хвиля мусульманських мігрантів стали засновниками релігійних шкіл, об'єднань і необхідних для існування в рамках сповідування ісламу – «магазинів халал» (у перекладі з арабської означає «дозволене», в арабському побуті під халалом розуміють м'ясо тварин, які не забороняють ісламські обмеження в харчуванні); молоде ж покоління унаслідувало культурні та релігійні здобутки попередників. 1990-ті роки віддзеркалюють подвійне твердження – бути французом і мусульманином – одночасно створюючи та просуваючи принципи громадянства, де іслам може існувати відповідно до правил французької світської держави. Саме на цій третій стадії і було створено «мусульманське» медіа [14, с. 46]. «Мусульманські» медіа показали заплутаність внутрішньої політичної ситуації у Франції.

235

Поняття національних меншин і медіаменшин були практично виключені з наукових досліджень упродовж тривалого часу. Французькі соціологи дотепер не приділяють належної уваги науковим дослідженням стосовно даної проблематики, особливо стосовно континентальної Європи. При цьому до медіаменшин ми відносимо ті медіа, котрі розраховані переважно на аудиторію власної національної меншини, в даному випадку на мусульман, мають регіональний характер та, у випадку з «мусульманськими» медіа, на державному рівні не можуть скласти конкуренцію центральним медіа, до яких (центрального медіа) належать медіа, котрі розповсюджуються через найбільші розподільчі канали, котрі представляють центральні телевізійні канали, пресу, радіо та Інтернет, які знаходяться на ринку медіа тривалий час й охоплюють загальнодержавний медіапростір, наприклад серед телеканалів: TF1, France2, France3, France5, France24; газети: Le Monde, Le Figaro, Mari-

anne, La Tribune; радіостанції: Radio France International, Europe Info, Europe 2, France Info.

У галузі етнічних медіа та медіаменшин, англійський соціолог Мірія Джорджю дослідила вплив Інтернету на інкорпорування діаспори у транснаціональні суспільства за географічні кордони. Вона робить висновок, що існує виробництво «медіакультури діаспори» та «віртуальної присутності діаспори» [8, с. 186]. Незважаючи на зосередженість на понятті «діаспора», інші науковці притримуються критичнішої позиції. Деякі вчені схилиються до концептуалізації медіаменшин, в основному, в межах понять їхньої культури, тоді як інші віддають перевагу класовості.

Мета статті – визначення місця «мусульманських» медіа в процесі інтеграції французьких мусульман у медіапростір Франції.

236 — У 1960-х роках дослідження еміграції були пов'язані в основному з процесом недопущення, що мало тенденцію зображати ситуацію в момент домінації та класовості. Ця школа критичної соціології розвивалась й надалі, хоча вона була спростована у 1980-х роках, коли виникла соціологія расизму, як нове поле для досліджень, водночас йшов процес становлення Національного Фронту. У 1990-х роках, тоді як расистська та популістська позиції Національного Фронту набули популярності та стали загальноприйнятими французьким суспільством, наукові дослідження в цій галузі зробили крок уперед, аргументуючи це тим, що расизм не може бути представленим лише як ідеологія, а й як зв'язок домінування та сили [12, с. 211]. Уряд зосереджує свою увагу, перш за все, на дискримінації, створюючи Групу з Дослідження та Боротьби проти Расизму та Дискримінації, у 1999 та у 2001 роках – Відомчу Комісію з доступу та громадянства, до того ж Фонд соціальної дії був перетворений у Фонд дії та підтримки інтеграції та боротьби проти дискримінації.

Іслам друга з найбільш розповсюджених релігій в європейських країнах, й у Франції зокрема, саме тому основним знаменником політики європейських країн є захист і повага ісламу в немусульманських суспільствах. Європейські держави та певні консервативні політичні дискурси асоціюють іслам із насиллям і фанатизмом, однак для більшості мусульман їхня релігія означає справедливість і демократію [18, с. 4]. Конфлікт цих двох концептуалізацій ісламу посилює захисні позиції обох сторін. При цьому Франція завжди була на стороні громадянських свобод, тому чи не найактивніше з усіх

країн Європи намагалася впровадити політику мультикультуралізму в життя.

А втім дебати стосовно мультикультуралізму у французьких медіа нерівні, більше того, впродовж тривалого часу ця концепція знаходилася під певним табу. Мультикультурні заклики вважалися великою загрозою для національних політичних французьких проєктів, які базуються на індивідуальній, а не на комунітній інтеграції [21, с. 243]. Отже, питання мультикультуралізму набуло актуальності. У 1998 році, Кубок Світу з футболу, який пройшов у Франції, став символічною подією, яка викрила колективну свідомість мультикультурної Франції та після якої добре відома інтеграція дала свій реальний результат. До перемоги, крайній правий лідер Жан-Марі Ле Пен заявив, що французька збірна з футболу не представляє Францію. Ця заява ніколи б не пролунала після фіналу Кубка Світу з футболу, навпаки, після перемоги французької команди, Зінадін Зідан (француз арабського походження) став національним героєм як для французьких мусульман, так і для корінних французів [12, с. 267]. На той момент французька збірна символізувала успіх французької моделі інтеграції.

237

Починаючи з середини 1990-х років, ряд науковців зі сфери політичних наук, соціології, права, констатували появу нових транс-національних соціальних рухів, котрі об'єднали глобальне громадянське суспільство представлене різноманітними недержавними органами, які охоплюють значну кількість благодійних установ, спортивних організацій, бізнес-організацій та політичних агенцій. У такий спосіб транснаціональні актори роблять виклик національним суверенним державам.

Згадувана політика мультикультуралізму, спрямована на розвиток і збереження культурних ідентичностей, на паралельне існування культур із метою їхнього взаємопроникнення, збагачення та розвитку масової культури. Європейський же мультикультуралізм передбачає, перш за все, інтеграцію в її культуру іммігрантів із країн «третього світу», в основному колишніх колоній країн Європи. Однак рецепт мирного співіснування представників різних культур і релігій, котрий ще 15-20 років тому здавався панацеєю від усіх проблем, пов'язаних з інтеграцією іммігрантів, уже на початку ХХІ століття почав давати збій. Збільшення чисельності іммігрантів все більше почало виявляти такі слабкі місця цієї політики, як

атомізація культурних общин, котрі виражені ідеологічно та фізично у їхньому компактному проживанні, поступовому розмиванні національної ідентичності, яка в середовищі іммігрантів замінюється релігійною та етнічною, слабка соціальна інтеграція іммігрантів. Унаслідок виникнення таких проблем, мультикультуралізм фактично перестав справлятися з основним завданням – забезпечення мирного співіснування іноземних культур у межах однієї нації. Яскравим прикладом що підтверджує вищесказане, стали події 2005 року в передмісті Парижа, де молодь арабського походження заявила про свій соціальний та культурний протест, шляхом вчинення підпалів авто, магазинів і мародерства. Саме з цього часу й почали говорити про провал політики мультикультуралізму. Ще 16 жовтня 2010 року канцлер Німеччини Ангела Меркель [15] на зустрічі з молодіжним крилом її партії Християнсько-демократичного союзу в Потсдамі першою відкрито заговорила про крах політики мультикультуралізму. Не меншого резонансу викликала й недавня заява прем'єра міністра Великобританії Девіда Кемерона на Мюнхенській міжнародній конференції [6] 5 лютого 2011 року, де він підтвердив слова Меркель. Слідом за двома європейськими лідерами факт краху політики мультикультуралізму в прямому ефірі на телеканалі TF1 заявив і Президент Франції Ніколя Саркозі [20]. Тривалий час політики намагались уникати делікатного питання стосовно ісламу у Франції, оскільки будь-які висловлювання тлумачаться як расизм і дискримінація. Саркозі наголошує на тому, що дані позиції не повинні сіяти ісламофобію, адже проблема не полягає у законослухняних громадянах Франції арабського походження, проблема в тому, що толерантна політика мультикультуралізму дозволяє розвитку радикального ісламу, і саме тут криється небезпека, адже останнім часом зростає кількість антизахідні проповіді у мечетях. Саркозі вже вкотре підкреслює світськість Франції і той факт, що вже давно час визначити остаточно місце релігії в Республіці, адже не Франція повинна адаптуватись до ісламу, а іслам до Франції [16].

«Мусульманські» медіа деколи віддзеркалюють і повідомляють про хід дебатів стосовно соціальної та політичної інтеграції мусульман у немусульманських суспільствах. У Франції проживає найбільше мусульман, ніж у будь-якій іншій європейській країні. Прибуття перших мусульманських іммігрантів датується 1920-ми роками, коли 90 тис. мусульман мігрували до Франції, їхня

чисельність швидко зростає з 1950-х років – від 1 млн. під час війни за незалежність Алжиру, до 4,5-5 млн. на сьогодні, що складає 8% населення Франції [21, с. 306]. Незважаючи на це, Франція, будучи світською країною та республіканською державою, створює численні складнощі для мусульманського населення. Наприклад, упродовж 2002 року точилися дискусії стосовно школярів і студентів, що носять хіджаб (будь-який одяг, проте в сучасному світі під хіджабом розуміють традиційну хустку, яку носять мусульманські жінки), які стали національною проблемою. Незважаючи на тривалі дискусії й суперечки урядовців, згоду між представниками влади, що захищали інтереси мусульман і тодішнім Міністром внутрішніх справ Ніколя Саркозі, досягнуто шляхом заборони носіння хіджабу в навчальних закладах країни. Внаслідок цих подій 15 березня 2004 року у Франції прийнято закон про заборону носіння релігійних символів у державних навчальних закладах, який набув чинності 1 вересня того ж року [13, ст. 2.2]. Перш за все, ця заборона стосувалася мусульманок, адже християнин легко може сховати хрест під одяг так, щоб ніхто не побачив, а хіджаб не сховати, його потрібно знімати. Даний закон викликав хвилю протестів із боку французьких мусульман, проте не в усіх. Велика частина мусульман погодилися з тим, що ідея світськості для політичного життя Франції необхідна [2, с. 323]. Це не означає, що громадський простір закритий для підкреслення демонстрації релігійності, він нейтральний, а в ідеалі дає можливість спілкуватись на рівних. На першому місці стоїть громадянин Франції і лише потім мусульманин, християнин, іудей тощо. Отже, дві французькі позиції атеїзму та інтеграції вирішили долю відносин між французькими мусульманами та ісламу взагалі.

239

У Франції медіадискурс також важливий у підтримці владних відносин, при цьому виступаючи і формою соціального контролю, хоча час від часу деякі медіа притримуються теорії конспірації. Так, під час уже згаданого вище скандалу стосовно школярів і студентів, що носять хіджаб, відомий щотижневий журнал «Експрес» друкував багато заголовків на зразок: «Хіджаб – змова. Як ісламісти просочують нас». Анрі Глюксман, провідний французький філософ і член течії французьких Нових Філософів, критикує тезу, згідно з якою, ісламістський тероризм – продукт відомої теорії зіткнення цивілізацій між Ісламом і Заходом, аргументуючи це тим, що першими жертвами ісламського тероризму є саме мусульмани. Проте,

аналізуючи ситуацію в Ірані та Алжирі, він стверджує, що «Хіджаб – це терористична операція. ...у Франції завязті школярі знають, що їхній хіджаб просочений кров'ю» [19]. Жорстокості дані позиції не позбавлені, але незважаючи на це, вони віддзеркалюють частину громадської позиції, при цьому вони також занепокоєні політикою безпеки країни. Громадські дискурси обмеження, сепаратизму та лояльності, ґрунтуючись в основному на офіційних формулюваннях, що містяться у статтях центральних видань, представляють хаотичне будівництво нації, її ідентичності та культури ціною захисту від погіршення ситуації в інтересах «своїх» і маргіналізації «чужих».

240 — Важливість медіа у формуванні громадської думки стає зрозумілою, зокрема, у контексті недовіри та підозри до ісламу. У певний спосіб, на противагу центральним медіа, чії позиції досить часто бувають, м'яко кажучи, двозначними, й з'явилися «мусульманські» медіа. Старше покоління іммігрантів дали «мусульманським» медіа бонус у вигляді їхнього досвіду, тоді коли молоде покоління мусульман, у тому числі й жінок, внесли свіжу кров та нові ідеї, мусульманська громада також отримала перевагу у вигляді нових технологій, що дозволили створити он-лайн газети та радіомовлення. Мусульманське медіа у Франції розвинулося відносно недавно, адже до кінця 1990-х років етнічні та релігійні медіа були більше зорієнтовані на суспільство іммігрантів (алжирців, марокканців, турків), ніж на суспільство віруючих. Два основних мусульманських журнали «Хавва» та «Ла Медіна», які були створені у 1999 році та деякі Інтернет-сайти такі, як Oumma та Aslim Taslam, досі намагаються бути почутими. При цьому не існує виключно мусульманського радіо, окрім радіостанцій «Бьор ФМ» чи «Радіо Медітеране», які лише притягують мусульманську аудиторію [7, с. 357].

Зростає кількість молодих мусульман, які залучені до «мусульманських» мас-медіа. В основному, вони роблять акцент на необхідності йти в ногу з конфліктами, що належать до відповідного покоління та національних конфліктів між мусульманами та різними субгрупами. Вони також мають за мету триматися осторонь постколоніальних ідеологій, прийнятих державами стосовно ісламу, проте скоріш за все вони надають важливіше значення діалогу з національними та європейськими інститутами. При цьому молоді мусульмани більш відкриті до участі жінок у процесі. Так, редакторами журналу «Хавва» є група жінок, головним редактором якого є

молода Дора Мабрук, яка виступає за створення платформи для «жінок, що борються» та дозволяє жінкам вийти за межі соціальних обов'язків, що є однією з умов їхнього власного балансу між сім'єю та суспільством. «Хавва» адресована жінкам, які бажають ідентифікувати себе як жінку, французенку та мусульманку [7, с. 359]. Молоді мусульманські жінки розкривають іа впроваджують обидві концепції «пуританки та бунтарки» у практику повсякденного життя.

Варто відзначити, що сайт «Умма» був створений на основі незалежної ініціативи культурного, соціального та інформаційного характеру. Це перший Інтернет-сайт франкофонського ісламу, який відповідає високому рівню відповідальності та редакційної якості. Сайт користується величезним престижем серед мусульман франкофонів у світі. «Умма» працює завдяки незалежному колективу, що складається з об'єднаної групи мусульман та їхніх друзів немусульман із різних країн світу. Працівники сайта належать до різних професій, серед них викладачі університетів, інженери, журналісти. На сайті постійно відбувається обіг інформації стосовно культурного та релігійного життя мусульман Франції, проводяться дебати щодо ідеї інтеграції та представлення ісламу в Європі, зокрема у франкомовному світі, проводяться діалоги з представниками інших конфесій, створює зв'язок між мусульманською інтелігенцією, представниками влади, громадськістю та медіасвітом [10]. Мала кількість «мусульманських» медіа зумовлена й тим, що вони зорієнтовані лише на мусульман, тому для пересічних громадян просто нецікаві, а враховуючи їхню релігійність й організаційну замкнутість від зовнішнього проникнення, впливати на них здатні в основному імами, а мечеті стають місцем обміну інформацією.

Головне питання, що виникає під час використання та розвитку медіаменшин – інтеграція та входження мусульман до суспільства, воно залежить від історичного та національного контексту, а поняття інтеграція стосовно імміграції визначає хід відносин і дискурсів щодо етнічності, соціальної та суспільної єдності так само, як і національну єдність. Виключення з публічної сфери означає поділ і виключення з капіталу та ресурсів, що є необхідною умовою для існування надійних ресурсів [17, с. 512]. Розглядаючи питання ширше, можна констатувати, що дебати стосовно інтеграції меншин безпосередньо торкаються проблем різноманітності та рівності, які можна розглядати безпосередньо в контексті дебатів щодо

громадянства, медіапредставництв і мобілізаційних рухів щодо їхніх обмежень.

У Франції універсалістська модель громадянства допускає розв'язання проблеми нерівності шляхом інтеграції мігрантів у національну культуру, в основному шляхом набуття французького громадянства [11, с. 216]. Всупереч тривалого існування історичного міфу доброзичливої французької республіки для іноземців і глибокої національної традиції відносно громадянства, рівності та інтеграції, французька національна держава історично основана на уніфікації та асиміляції меншин та іноземців із метою досягнення національної єдності та просування державної безпеки.

242 — В Європі виробництво та розповсюдження медіа йде пліч-о-пліч із розвитком сучасної національної держави, медіа все ще робить величезний вклад у будівництво національного іміджу суспільства. Відомий дослідник Бенедикт Андерсон ідентифікує шлях, по якому певні форми медіапосередництва, у тому числі й газети та інші друковані ЗМІ, впливають на уявлення нації та можливості розповсюдження цих форм у світі. Аржан Аппадурі, сучасний індійський соціально-культурний антрополог, аргументує існування подібної ланки між роботою над іміджем і появою постнаціонального політичного світу [7, с. 352]. Насправді, преса, радіо, кіно та реклама дозволяє стандартизувати відомі ідеології, роблячи їх однорідними, й навмисно використовує їх у завершенні пропаганди. Центральні медіа проводять більше асимілюючу, ніж інтеграційну політику, і створюють ситуацію недопущення до публічної сфери.

Французькі соціологи визначають шлях центральних медіа, котрі виготовляють соціальну інтеграцію мігрантів, культурних і релігійних меншин, використовуючи категоризаційний та оцінюючий процес, як хаотичне розміщення рис ідентичності. Термін «інтеграція» використовується в дослідженні для означення соціального процесу представлення об'єктивної реальності. Новини та коментарі забезпечують свою аудиторію тлумаченням системи поглядів і визначають реальність, відповідно до цього роль центральних медіа набуває розпалюючого характеру, який визначає певні сфери «проблемними сферами» або певні суспільства «проблемними суспільствами» [3, с. 531]. Проте при цьому центральні медіа діють автономно, не співпрацюючи з «мусульманськими» медіа.

Аналітичні оцінки, які стосуються реального соціального будів-

ництва центральними медіа, як і відносини між медіавиробництвом і соціальним представництвом, зробили великий вклад у розуміння соціально-політичних процесів таких, як расизм, дискримінація, інтеграція та участь. А втім дві моделі аналітичного аналізу, що виникли наприкінці 1990-х років, очолили вчення більш динамічних моделей медіавиробництва та інтеграції етнічних і релігійних меншин у медіапростір Франції. Перша модель віддзеркалює зростаючу кількість урядових і неурядових організацій, створених у 1990-х роках, яка дала можливість виникнення та розвитку ініціативи та винаходів стосовно інтеграції меншин у медіасектор. Так, Європейська журналістська мережа Он-лайн/Більше Кольору в Медіа (On-Line/More Colour and the Media), спеціалізовані навчальні центри та різноманітні мультикультурні організації знаходяться у західноєвропейських країнах і мають на меті вдосконалення інтеграції культурних меншин у медіапрограми [14, с. 82]. Національні експерименти також мають місце і в інших європейських країнах, наприклад, у Нідерландах існує незалежна організація, створена у 1998 році найбільшими організаціями мігрантів «Міра Медіа», «Мігранти та Медіа», робоча група, зусилля якої спрямовані на забезпечення урізноманітнення медіасфери та збільшення чисельності журналістів-іноземців. Друга модель віддзеркалює тисячі релігійних медіа та медіа-нацменшин, створених між 1970-ми роками та 2000-ми роками, які беззаперечно завдячують своєю появою НІКТ [14, с. 90]. Вплив, який проводять певні медіа групи, створює імідж складного світу медіаменшин і меншинних груп Європи, який не відповідає реальному стану речей. Ці дві моделі базуються на окремих стратегіях, інтеграції в першій та сепаратизму в другій, відкриття нових практик та єдності з важливими соціально-політичними результатами. Увага, в основному, зосереджена на представництві нацменшин та іммігрантів у центральних медіа, при цьому медіапродукти, вироблені самими іммігрантами та меншинами, відходять на другий план, стають периферійними та нездатними конкурувати з центральними медіа. Незважаючи на помірну відсутність (цікавих досліджень соціологів) наукового інтересу соціологів, медіаменшини відіграють ключову роль у забезпеченні необхідної підтримки для розробки дії та мобілізації.

Зміна на медіасцені через розвиток медіаменшин у такий спосіб впливає на мультикультурну та мультирелігійну Європу

національних держав [4, с. 241]. Нові ж комунікаційні технології розширюють можливості для розвитку альтернативних медіаменшин шляхом їх зростаючого розповсюдження медіапростору в державі та за її межами.

Незалежно від інтерпретації, «мусульманське» медіа швидше підпадає під категорію медіаменшин, ніж медіадіаспори. Визначення діаспори різні, проте погляди науковців в основному збігаються на певних основних рисах: причина, тривалість перебування в країні-реципієнті та причина виїзду з патримоніальної країни, рівень єдності суспільства та контактів із батьківщиною та своїм народом. Діаспори ж підтримують парадоксальні відносини з національною державою іноді ззовні (зовнішньотериторіальна ідентичність), іноді всередині (націоналізм діаспори). Отже, термін не є значущим для французьких мусульман, які вважають себе групою меншини. Для ліпшого розуміння особливості ісламської діаспори варто відзначити те, що в ісламському світі майже не використовується поняття діаспора, воно характеризується одним словом «умма». В перекладі з арабської мови термін «умма» означає «суспільство», «нація», проте в даному контексті «умма» розуміють як общину віруючих, сповідуючих іслам, весь ісламський світ, який не має кордонів незалежно від громадянської приналежності та національності, тобто представником «умма» може бути й не араб. При цьому вони мають рівні права, адже сам Пророк Мухаммед закликав до єдності всіх людей і відкидав будь-які расові і племені упередження. Ісламська релігія ніколи не виступала проти національних мов, звичаїв і традицій різних народів, при цьому арабська мова обов'язкова тільки у богослужіннях, що є вираженням єдності мусульманської «умми» чи «умми шахіда», що згідно з Кораном означає «об'єднаний ісламський світ» [1, с. 462]. При цьому поняття «умма» має символічний характер об'єданого ісламського світу, воно часто використовується у будь-яких назвах громадських, релігійних і культурних об'єднань, назв видавництв, сайтів тощо.

«Мусульманські» медіа Франції в основному знаходиться у володінні французів арабського походження та спрямовані на свого споживача, тобто саме мусульмани є і виробниками, і споживачами медіапродукції. Молоде покоління особливо залучене до процесу, в основному у створенні радіостанцій у Франції. «Мусульманські» медіа переважно зосереджені на місцевих, національних і міжнаціональних

виpusках, які стосуються всіх мусульман, як у питаннях філософії та релігії, так і в питаннях здоров'я [3, с. 522]. Урешті-решт, вони більше прагнуть до суспільства віруючих, ніж до етнічних, національних і діаспорних об'єднань.

Французьке мусульманське медіа зорієнтоване здебільшого на соціальну інтеграцію. Адже життєвий цикл соціальних рухів і медіа-організацій тісно пов'язаний. Медіа має великий вплив на процес соціального руху, який впливає на життєдіяльність медіа. Доля медіаменшин пов'язана з осмисленням соціальних процесів, у такий спосіб впливаючи на концепцію етнічної комунікації [5, с. 198].

Більш етнічно та національно розділені мусульманські медіа мають мало зв'язків із центральними медіа, окрім цього вони мають і менше засобів впливу на політичну владу в країні [4, с. 218]. Мусульманські медіа в основному фокусують свою увагу на виданнях, які стосуються атеїзму та релігії, постколоніальних відносин і викликів іммігрантів.

Франція нейтральна і толерантна в питаннях релігійності, і саме цей факт дає можливість державі відігравати роль незалежного судді в питаннях конфесій. Держава розв'язує будь-які суспільні проблеми і не дозволяє одній релігії брати верх над іншою, що не допускає дискримінацію меншин більшістю. Саме культ терпимості є правильним виходом з положення. Позиція держави не означає холодний нейтралітет, вона враховує всі побажання та вибудовує добросусідські відносини [11, с. 249]. При цьому, як ми вже згадували раніше, толерантність по-французьки означає: спочатку громадянин і лише потім віруючий.

Медіаменшин, використовуючи НІКТ, роблять виклик «кордонам». Розвиток руху у відносинах стосовно кордонів і території тяжіють до реінтеграції політичних (представлення меншин і мусульман у суспільній сфері) та юридичних спірних проблем (статус ісламу). Громадянське суспільство, з іншого боку, через свої дії та заяви відзначає свою повагу до держави, яку вважають власницею нормативної влади. Вище згадувалося про те, що мусульманські медіа Франції та більшість мусульманських рухів працюють на повну інтеграцію в національну державу, при цьому, діючи зсередини, вони повністю визнають державну владу [5, с. 264]. З будь-якого боку, сучасне сприйняття поняття громадянського суспільства може бути розглянуте як проблематика, яка описує численні форми соціальної організації, яка в минулому асоціювалася

з демократією та громадянством. Отже, медіа меншин узагалі та мусульманські медіа зокрема, необхідно розглядати як частину активного демократичного та громадянського суспільства. Нові ж інформаційні та комунікаційні технології дозволять медіаменшинам працювати та співпрацювати більш децентралізовано та незалежно.

Джерела та література:

1. Коран / Пер., комм. Э. Кулиев. – 8-е изд., стереотип. – М.: Умма, 2010. – 816 с.

2. Ajrouch K. J. Global context and the veil: muslim integration in the United States and France / Kristine J. Ajrouch // *Sociology of religion*. – 2007. – P. 321–325.

3. Angoustures A. Diasporas et financeement des conflits / A. Angoustures, V. Pascal // *Economie des Guerres Civiles*. – Paris: Hashette, 1996. – P. 496–542.

4. Bertheleu H. Racisme et Relations Raciales / H. Bertheleu. – Cesson-Sévigné: Bastidiana., 2000. – 346 p.

246

— 5. Bertossi C. Les Frontières de la Citoyenneté en Europe. Nationalité, rési-stance, appartenance / C. Bertossi. – Paris: L'Harmattan, 2001. – 328 p.

6. Cameron dénonce l'échec du multiculturalisme en Grande-Bretagne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tempsreel.nouvelobs.com/actualite/monde/20110205.OBS7567/cameron-denonce-l-echec-du-multicultu-ralisme-en-grande-bretagne.html>

7. Champagne P. Les médias et l'espace public / Patrick Champagne // *Modern and Contemporary France*. – 1999. – № 7(3). – P. 351–360.

8. Colonomos A. Sociologie des Réseaux Transnationaux. Communautés, entreprises et individus: lien social et système international / Ariel Colonomos, Frédéric Charillon. – Paris: L'Harmattan, 1995. – 300 p.

9. Koff H. The 2005 riots in France : the international impact of domestic violence / Harlan Koff, Dominique Duprez // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – Vol. 35. – № 5. – 2009.

10. Identification du site Oumma.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oumma.com/Identification-du-site-Oumma-com.

11. Kymlicka W. La Citoyenneté multiculturelle. Une théorie libérale du droit des minorités / Will Kymlicka. – Paris: La Découverte. – 2001. – 352 p.

12. Liauzu C. La Société Française Face au Racisme: De la Révolution à nos jours / C. Liauzu. – Brussels: Complexe, 1999. – 298 p.

13. Loi n° 2004-228 du 15 mars 2004, la Loi française sur les signes

religieux dans les écoles publiques n'est pas contraire à la liberté religieuse et au droit à l'instruction.

14. Materland A. Histoire de la société de l'information / Armand Materland. – Paris: La Découverte, 2006. – 122 p.

15. Merkel says German multiculturalism has failed [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.reuters.com/article/2010/10/16/uk-germany-merkel-immigration-idUKTRE69F19T20101016>

16. Nicolas Sarkozy veut encadrer l'Islam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tempsreel.nouvelobs.com/actualite/politique/20110217.OBS8203/nicolas-sarkozy-veut-encadrer-l-islam.html>

17. Noiriel G. Immigration, antisémisme et racisme en France (XIX-XX-me siècle) / Gérard Noiriel. – Paris: Fayard, 2007. – 717 p.

18. Portier P. Musulmans de France / Philippe Portier // Le Monde. – mardi 14 avril 2009. – P. 4.

19. Simonnet D. «Le voile est taché de sang» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lexpress.fr/informations/le-voile-est-tache-de-sang_600671.html

247

20. Sarkozy estime à son tour que le multiculturalisme est un "échec" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tempsreel.nouvelobs.com/actualite/politique/20110210.AFP2534/sarkozy-estime-a-son-tour-que-le-multi-culturalisme-est-un-echec.html>

21. Weil P. La France et ses étrangers / Patrick Weil. – Paris: Gallimard, 2005. – 562 p.

22. Wiewiorka M. Une société Fragmentée? Le multiculturalism à l'épreuve / Wiewiorka M. – Paris: La Découverte, 1999. – 326 p.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ІСПАНІЇ: ДЕМОКРАТИЧНІ ІНІЦІАТИВИ

У статті розкрито зміст основних законів інформаційної сфери часів транзиції. Основний наголос робиться саме на друкованих ЗМІ, оскільки період переходу до демократії вважається золотим добою іспанської преси. Автор зокрема характеризує хід і наслідки прийняття двох основних законів, які і досі залишаються основною інформаційного законодавства Іспанії: Закону про пресу 1966 року та Конституції 1978 року.

Ключові слова: транзиція, інформаційне законодавство, демократична влада.

248 — *The article dealt with laws of informational sphere, which were accepted during the period of the Transition. The main accent is made on the printed media so long as the given period is considered to be the golden age of the Spanish press. The author characterizes the process and consequences of the adoption of two Spanish informational laws: The law on press 1966 and Constitution of 1978.*

Key Words: transition, informational legislation, democratic power.

Лакмусовий папірець кожної успішної демократії – свобода у найрізноманітніших її трактуваннях і вимірах. Свобода слова та друку унеможливають маніпулювання громадською думкою, створюють міцний взаємозв'язок між владою та суспільством, формують сприятливі умови для мирного переходу від однієї форми влади до іншої.

Інформаційне законодавство періоду демократичної транзиції займає чи не найголовніше місце у дослідженні іспанських медіакомунікацій.

Основа інформаційного законодавства Іспанії створена ще у 1966 році законом “Про пресу” та “Статутом журналіста”, які з’явилися завдяки ліберальним поглядам тогочасного міністра інформації та туризму Мануеля Фраге Ірібаме. Закон Фраги став політичною необхідністю перетворення франкістського диктаторського режиму на авторитарний.

У праці “Медіа та політики в Іспанії: від диктатури до демократії” ко-

лективом авторів підкреслюється прогресивний характер цього закону: "...найважливішими інноваціями було скасування попередньої цензури та послаблення прямого контролю з боку держави відносно газет і видавництв" [3, с. 7].

У преамбулі закону "Про пресу" зазначені три основні принципи: свобода слова, свобода заснування та незалежного призначення керівництва мас-медіа. Але вже в статті другій цього ж закону знаходимо обмеження стосовно свободи слова: "інформація не має суперечити правді та моралі, повинна поважати закон про принципи Національного Руху та інші Фундаментальні Закони, відповідати вимогам національної оборони, цілісності, порядку та безпеки держави, а також міжнародному миру..." [13, с. 3311]. Іспанський дослідник Фернандо Конеса Санчес виділяє відповідно до цього закону два типи обмежень щодо права заснування видавництв: право на заснування видавництв із залученням закордонного капіталу й обмеження стосовно друку періодичних видань, які не входили в державний Реєстр* [1, с. 501–653]. Стосовно права призначення керівництва мас-медіа, відповідно до статті 36 закону "Про пресу", в 2 та 3 пункті знаходимо обмеження, що директорами не можуть бути засуджені тричі чи більше разів за порушення в журналістиці, а також особи, які раніше за рішенням Суду Професійної Етики вже тричі чи більше займали керівні посади.

249

З одного боку, можемо стверджувати, що закон "Про пресу" став добрим початком ліберальних взаємовідносин між медіа й авторитарною владою, а з іншого – у "Статуті журналіста", прийнятому в 1967 році, як доповнення до закону, вказується: "журналістами на законних підставах вважаються особи, які записані в Офіційному Реєстрі Журналістів, та здобули ступінь у відповідному закладі освіти. Вони підпорядковуються Міністерству Інформації та Туризму, який веде Офіційний Реєстр Журналістів." (відповідно до статті 1 та 2).

Водночас, відповідно до статей 6 та 15, для виконання своїх професійних обов'язків було необхідно отримати диплом виданий Федерацією Асоціацій Преси Іспанії (далі ФАПІ – Я. Л.), яка формується з відповідних провінційних асоціацій, і яка є інтегрованою

*У розділі 4 Закону про пресу розглядається Реєстр періодичних видань, зокрема стаття 26 вказує: «Періодичні видання, перед виконанням своєї діяльності повинні бути вписані у Реєстр публічного характеру, який використовується в Міністерстві Інформації та Туризму та називався Реєстром періодичних видань»

як професійна колегія в синдикат. Ще одним контролюючим органом, згідно із розділом третім, був Суд Професійної Етики, призначений міністром інформації та туризму. Суд мав складатися із магістрату або президента, запропонованого міністром юстиції, двох членів ФАПІ, що висувалися її керівною радою, як члени із правом голосу, та двох чиновників від Міністерства Інформації та Туризму [12].

15 квітня 1968 року був прийнятий Закон про Державні Таємниці, який став новим обмеженням інформаційного простору. Закон створив Реєстр періодичних видань, головною метою якого було підвищити адміністративно статистичний інструмент політичного контролю. Адміністративним механізмом Закону була висока юридична та політична відповідальність виконання своїх професійних обов'язків. Реєстр періодичних видань діяв як політичний фільтр. Запис у Реєстр був обов'язковим для всіх друкованих видань і напряму залежав від адміністрації. Офіційні школи журналістів зберігали монополію на навчання. Монополія на трансляцію міжнародних новин отримувала державна агенція EFE.

— Однак зазначимо, що попри всі обмеження Закон характеризується, відповідно до статті 2, «скасуванням попередньої цензури» та юридичним оформленням прямих обов'язків журналістів.

250

Отже, якщо до 1966 року засоби масової комунікації підпорядковувалися єдиній політичній партії на чолі із каудильйо, то із прийняттям закону “Про пресу” спостерігається лібералізація можливості заснування видавництв і послаблення цензурного преса, а контролюючим органом ЗМІ фактично стає Міністерство Інформації та Туризму на чолі з міністром-новатором Мануелем Фраге Ірібаме.

Зі смертю Франсиско Франко правління державою перейшло до рук його “спадкоємця” короля Хуана Карлоса. Стосовно мас-медіа дослідники називають цей період переходом від преси Національного Руху до преси держави, інтегровану в Автономну Організацію Соціальних Медіакommунікацій Держави, приділяючи основну увагу саме друкованій пресі, оскільки її було важче контролювати, ніж телерадіокомпанії.

Як вказує Хуан Монтабес Перейра: “Поглинання державою функцій соціального характеру та відміна обов'язків політичного характеру, покладених на Рух, зумовили зникнення так званого “Руху - організації”... [6, с. 56]. Зникнення преси Руху офіційно

дагується 1 квітням 1977 року, відповідно до статті 6 Королівського Закону Декрету: "...майно, яким володіє Національний Рух, буде передано та включено у суспільне володіння або стане власністю держави..." [19]. Декретом 708/1977 від 15 квітня регулюється встановлення та структура Автономної Організації Соціальних Медіа-комунікацій Держави, яка відповідно до ст. 2 належить до Міністерства Інформації та Туризму. Водночас діяльність нового органу регулювалася відповідно прийнятим декретом і законом про режим державних автономних установ від 26 грудня 1958 року, згідно з яким, преса держави підпорядковувалася таким інстанціям: Керівній Раді, Виконавчій Комісії та директору [18].

Керівна Рада Автономної Організації Соціальних Медіа-комунікацій Держави складалася із шістнадцяти членів із правом голосу, секретаря, віце-президента та президента, останній обирався міністром інформації та туризму (ст. 4 Королівського Декрету від 15 квітня 1977 року). Виконавча Комісія складалася із п'яти членів і підпорядковувалася віце-президенту Керівної Ради, так би мовити, заступнику секретаря Міністерства Інформації та Туризму. Директор Автономного Органу призначався міністром інформації та туризму, виконував директивні обов'язки та представляв у цілому Орган у всіх сферах діяльності.

251

Як бачимо, кардинальних змін стосовно підпорядкування ЗМІ не спостерігаємо. Контролюючим органом Автономної Організації Соціальних Медіакомунікацій Держави й надалі залишалось Міністерство Інформації та Туризму.

У двох перших розділах славнозвісних Пактів Монклоа, які були прийняті в 1977 році консенсусом політичних сил і синдикатів для вирішення економічних питань, також розглядалися свобода слова та державні медіакомунікації. Зокрема, в першому розділі, де йдеться про свободу слова, в пункті А про пресу знаходимо, що "... наказ про секвестр періодичних видань може бути виданий тільки юридичною владою, в силу оголошення прокурором, державними органами чи зацікавленою особою..." В пункті В йдеться про державні таємниці: "З метою безпеки та захисту держави перевіряється легальна пошта, яка підлягає декларуванню. Відповідальними органами за декларацію є Рада міністрів, а у сфері національної безпеки – військова влада". Про медіакомунікації державної власності йдеться в другому розділі, де, зокрема, зазначається:

1. Тимчасова Рада утворена за пропорційним критерієм із осіб, призначених урядом і парламентськими представниками відповідних груп:

– опрацює та запропонує проект Юридичного Статуту про іспанське радіо і телебачення (RTVE), включивши відповідні критерії та норми щодо специфіки транслявання регіональних програм, а в даному випадку, служб;

– тимчасово візьме на себе обов'язки стосовно об'єктивності інформації та витрат на функціонування іспанського радіо і телебачення

2. Комісія культури Конгресу створить підкомісію, яка разом із урядовими представниками розробить інформаційний кодекс, обов'язковий для агенцій новин, інших соціальних мас-медіа держави... [4].

252 — Декретом Міністерства культури № 2809 від 2 листопада 1977* року була створена Тимчасова Керівна Рада іспанського радіо і телебачення та підкомісія соціальних медіакомунікацій, що діяла у структурі комісії культури Конгресу. Зі створенням Тимчасової Ради аудіовізуальні медіа держави стали об'єктом парламентського контролю, і, як зазначає Фернандо Сантана, склад нової Ради вказував на те, що цей контроль був ефективний, так із 36 членів половина була призначена урядом, інші вибрані за пропорційним критерієм серед депутатів і сенаторів різних політичних груп. У той же спосіб 25 членів ради були призначені Об'єднанням демократичного центру [8, с. 95]. Діяльність Тимчасової Керівної Ради, яку очолював депутат ОДЦ Хосе Марія Мартін Ов'єндо, була фактично паралізована політичним тиском із боку соціалістів**, але свою місію Тимчасова Керівна Рада виконала, передавши до розгляду проект Статуту про радіо

*Цей декрет відміняв попередній декрет №2370 /1976, яким затверджувалися директивні органи іспанського радіо і телебачення – Керівна Рада та генеральний директор. Фактично йшлося про залежність іспанського радіо й телебачення від Генеральної Дирекції Радіочастот і Телебачення (DGRT) в складі Міністерства Інформації та Туризму. Ст. 3.1 створила Генеральну Раду Іспанського Радіо і Телебачення, яка також залежала від Міністерства Інформації та Туризму і співпрацювала з Генеральною Дирекцією стосовно майбутньої структури та юридичної конфігурації іспанського телерадіопростору.

**До 19 листопада 1977 року Генеральною Дирекцією радіочастот і телебачення керував Рафаель Ансон, його замінив Аріас Сальгадо – обидва були задіяні у політичному проекті Адольфо Суареса.

та телебачення, який апробовано у Законі 4 від 10 січня 1980 року.

У Статуті про радіо та телебачення іспанський дослідник Гонсалес Наварро виокремив два основних об'єкти:

- стосовно управління та призначення керівництва необхідно досягти прозорості, уникаючи пут адміністративного законодавства;
- у політичному плані – уникнути використання владною партією медіакомунікацій у власних корисливих цілях [2].

Детальніше у ст. 17 Закону про Статут, яка стосувалася управління і регламентувала утворення трьох державних об'єднань: Національного радіо Іспанії (RNE), Іспанської радіомережі (RCE), що об'єднала радіостанції REM-CAR і CES, та іспанське телебачення (TVE). Їх капітал був власністю іспанської телерадіокомпанії (RTVE). Ст. 20 вказувала на можливість утворення інших філіальних об'єднань “у сфері комерціалізації, кабельних й аналогових медіа”. Статутом було передбачено також функціонування трьох керівних органів іспанського радіо і телебачення: Ради управління, генерального директора та Ради від кожного з трьох зазначених об'єднань (ст. 6). Відповідно до ст. 7 “Рада правління складалася із 12 членів, обраних більшістю двох третин палати на визначений строк (половина Конгресом, половина Сенатом), серед осіб з визначними професійними здобутками”. А відповідно до ст. 8 Рада мала: висловлювати своє ставлення стосовно призначення генерального директора, отримувати інформацію щодо призначення та звільнення директорів іспанського радіо та телебачення та його об'єднань, затверджувати пропозиції генерального директора іспанської телерадіокомпанії, план діяльності... затверджувати попередній проект бюджету громадської іспанської телерадіокомпанії та її об'єднань, визначати тривалість ефірного часу для програм політичних груп і громадських організацій. Ст. 10 вказувала, що генеральний директор має право голосу на зборах Ради правління. Його призначає уряд за погодженням Ради правління. Він, по суті, пов'язує Раду правління з іспанською телерадіокомпанією. Водночас Ради від трьох державних об'єднань є суто консультативними органами з питань складання програми, їх послугами користуються лише на вимогу Ради правління (ст. 9). Статут вказував на належність іспанського радіо і телебачення до власності держави, зокрема ст. 12: Уряд може звільнити генерального директора, за визначених обставин... Ст. 13: Уряд визначає відсоток годин для складання

програм національного радіо та телебачення... Ст. 17 та 18 вказують на приналежність RNE, RCE, TVE до державного капіталу [15].

Державну монополію на інформацію фактично скасувала Конституція 1978 року, яка стала основним документом, що і до сьогодні регулює компетенцію держави стосовно медіакомунікацій. Зокрема, ст. 20 стосується можливості:

1. Вільно висловлювати та поширювати думки, ідеї та погляди через всі медіаресурси; вільно спілкуватися чи отримувати інформацію за допомогою будь-яких медіаресурсів. Закон регулюватиме право статей про свободу совісті та професійну етику за дотримання цих свобод.

2. Виконання цих прав не може бути обмежене попередньою цензурою.

254 — 3. Закон регулюватиме парламентський контроль над соціальними медіа-комунікаціями, залежними чи то від держави, чи від будь-якого приватного власника. Гарантувався також вільний доступ до зазначених медіа різним соціальним чи політичним групам, поважаючи суспільний плюралізм і мовне різноманіття Іспанії.

4. Ці свободи обмежуються лише правами визнаними цим розділом, прийнятими законами, особливо тими, які стосуються права на повагу, вираження, захист молоді та дітей.

5. Рішення стосовно секвестру публікацій, звукозаписів та іншої медіаінформації може бути прийняте лише юридичною постановою [10].

Прийняття Конституції передувала поява Проекту конституційного тексту 5 січня 1978 року, зробленого у формі доповіді з однією зміною, що стосувалася саме ст. 20. У цій доповіді окремі парламентські групи – каталонська меншість і соціалісти Конгресу намагалися розв'язати проблему політичної та державної дискредитації проти них самих, закладеної у ст. 20 п. 3. Ці сили наполягали на відміні слова “різні”, та коми між словосполученнями “політичним групам” та “поважаючи ”[9, с. 709]. Інакше стаття кваліфікувалася б як можливість домінування держави над цими мас-медіа за допомогою парламентської більшості з використанням закону. Тобто доступ соціальних і політичних груп і різних мов до медіакомунікацій мав бути затверджений, а не, як того прагнули соціалісти та каталонська меншість, базуватися на принципі рівності. Але ці зауваження, як і шість поправок, запропонованих від

парламентських груп комуністів, каталонської меншості, об'єднання демократичного центру та змішаної парламентської групи, не були прийняті комісією, що займалася розробкою проекту Конституції. Текст із поправками Сенату, що пройшов на голосуванні сесії Сенату 27 вересня 1978 року виглядав так: “Закон регулюватиме організацію та парламентський контроль соціальних медіакомунікацій залежних від держави чи медіа будь-якої громадської власності та гарантуватиме доступ до зазначених медіа визначеним соціальним і політичним групам, поважаючи суспільний плюралізм і мовне різноманіття Іспанії” [10].

У кінцевому варіанті тексту були внесені несуттєві для змісту зміни, які полягали у тому, що після фрази “медіа будь-якої громадської власності” було поставлено кому, додано сполучник “та”, а “різні соціальні та політичні групи” замінені на “визначені...”, що ще більше ускладнює трактування, оскільки виникало питання “визначені” ким? Підкреслимо також, що ст. 20 та ст. 149.1.27 Конституції 1978 року вказували на державоцентризм, від якого Іспанія не може відмовитися через тенденції автономізму. Зокрема, в статті 149.1.27 йдеться про “ексклюзивну компетенцію держави у регулюванні базових норм режиму преси, радіо та телебачення, загалом усіх соціальних медіакомунікацій...”.

255

Зазначений пункт ст. 20 Конституції Іспанії стосовно медіа, на думку Хуана Монтабес Перейра, призвів до необхідності подальшого розвитку та інтерпретації розуміння словосполучення “визначеними політичними та соціальними групами” відповідними законодавчими та виконавчими органами. Зокрема, 19 лютого 1981 року в Офіційному бюлетні Кортесів був опублікований проект Закону про Розпуск Автономної Організації Соціальних Медіакомунікацій Держави. Рішення було пов'язано із бажанням частини уряду позбавитися залежності медіакомунікацій від того ж таки уряду. У преамбулі закону йдеться про те, що «утримання мережі медіапреси державної власності не правомірне з огляду на політичний контекст плюралізму та демократії». Далі йшлося про “відчуження зазначених медіа через відкриті аукціони” та про “гарантування прав особам, які обслуговують центральні об'єднання Автономної Організації різних періодичних видань”, тобто про робочі місця та соціальний ефект скорочення державної преси [17]. Закон 11 про розпуск Автономної організації соціальних медіакомунікацій держави був прийнятий

та вступив у силу 13 квітня 1982 року. Ставлення до закону неоднозначне, оскільки, з одного боку, він давав простір для розвитку приватної преси, а з іншого – допускав можливість володіння нею зацікавленими політичними особами чи угрупованнями [13].

Отже, закон про пресу 1966 року та Конституція 1978 року досі залишаються основою інформаційного законодавства Іспанії. Конституціоналізація медіакомунікацій забезпечує гарантію та захист від порушення основних демократичних прав: на інформацію, свободу преси та свободу висловлювання.

Джерела та література:

1. Conesa S. F. La libertad de empresa periodística / Conesa Sánchez, F. – Pamplona: EUNSA. – 1978. – 502 p.

2. Gonzáles Navarro, F. Televisión pública, Televisión privada / Fernando Gonzáles Navarro – Madrid: Civitas, 1982. – 439 p.

256
— 3. Gunther R. The media and politics in Spain: from dictatorship to democracy / Richard Gunther, José Ramón Montero, José Ignacio Wert // WP núm. 176. –Barcelona. – Institut de Ciències Polítiques i Socials. – 1999. – 46 p.

4. Los Pactos de la Moncloa: texto completo del acuerdo económico y del acuerdo político. – Madrid : Servicio Central de Publicaciones, 1978. – 24 p.

5. Morillo J. G. La democracia en España / Joaquín García Morillo. – Madrid: Alianza Editorial, S.A., 1996. – 448 p.

6. Pereira J. M. La prensa del Estado durante la transición política española / Juan Montabes Pereira. – Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1989. – 359 p.

7. Pérez Ornia, J.R. La television y los socialistas. Actividades del PSOE respecto a la television durante la transición (1976-1981) / José Ramón Pérez Ornia. – Madrid: Editorial de la Universidad Computense, 1988. – 510 p.

8. Fernández I. Estado y Medios de Comunicación en la España Democrática / Isabel Fernández , Fernanda Santana. – Madrid: Alianza Editorial, S.A., 2000. – 423 p.

9. Anteproyecto de Constitución // Boletín Oficial de las Cortes. – Núm.44. – 5 de enero de 1978. – P.669 – 723.

10. Constitución Española [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.boe.es/aeboe/consultas/enlaces/documentos/Constitucion-CASTELLANO.pdf>; 28.02.2011; 7:45

11. Decreto 2809/1977, de 2 de noviembre, por el que se crea el Consejo Rector Provisional de Radiotelevisión Española // B.O.E – Núm. 272 . – 14 de noviembre de 1977. – P.2544

12. Decreto 744/1967 13 abril aprueba texto refundido Estatuto Profesion Periodistica // B.O.E. – Núm. 90. – 15 de abril 1967. – P.5017-5020.

13. Ley 11/1982, de 13 de abril, de Supresión del Organismo Autónomo Medios de Comunicación Social del Estado // B.O.E. – Núm. 0099. – 26 de abril 1982. – P.2084–2090.

14. Ley 14/1966 de 18 de marzo, de Prensa e Imprenta // B.O. E. – Núm.67. – 19 de marzo 1966. – P.3310-3315.

15. Ley 4/1980, de 10 de enero, de Estatuto de la Radio y la Television // B.O.E. –Núm. 11. – 12 de enero 1980. – P. 844–848.

16. Ley 46/1983, de 26 de diciembre, Reguladora del Tercer Canal de Television // B.O.E. – Núm. 4. – 5 de enero 1984. – P. 247–248.

17. Proyecto de Ley de Supresión del Organismo Autónomo Medios de Comunicación Social del Estado. – Boletín Oficial de las Cortes. – Serie A, Núm.173-I. – 19 de febrero 1981. – P.1215–1218.

257

18. Real Decreto 708/1977, de 15 de abril, polo que se dá cumplimiento á disposicion final primera de Real Decreto 596/1977, de 1 de abril, e dáse Estructura Organica del Organismo Autonomo Medios de Comunicacion Social de Estado.// B. O. E. – Núm. 95. – 21 de abril de 1977. – P. 8606–8607.

19. Real Decreto-Ley 23/1977, de 1 de abril, sobre reestructuración de los Órganos dependientes del Consejo Nacional y nuevo régimen jurídico de las Asociaciones,Funcionarios y Patrimonio del Movimiento. // B.O.E. – Núm. 83 – 7 de abril 1977. – P.7768–7770.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Буга Яна Валеріївна – здобувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Гісса Олександра Костянтинівна – здобувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Звоздецька Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Звягінцева Ольга Богданівна – асистент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Карпо Василь Леонтійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Катеринчук Павло Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лазарук Ярина Ігорівна – аспірант кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Макух-Федоркова Іванна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Нечаєва-Юрійчук Наталя Вікторівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Осадца Іван Степанович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Романенко Олександр Сергійович – асистент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Соснін Олександр Васильович – доктор політичних наук, професор кафедри управління суспільним розвитком Національної академії державного управління при Президентові України.

Тихомирова Євгенія Борисівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Фісанов Володимир Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Фесун Галина Стефанівна – аспірант кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Кафедра міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича запрошує фахівців у сфері політичних наук, міжнародних відносин – докторів, кандидатів наук, аспірантів – до співпраці на сторінках наукового фахового видання з політичних наук та міжнародних відносин «Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент». Головний редактор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації ЧНУ Володимир Петрович Фісанов. Збірник «Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент» видається один-два рази на рік та має тематичне спрямування. Окрім наукових статей чекаємо на рецензії, наукові огляди та інформаційні повідомлення. При підготовці матеріалів для публікації у збірнику редакційна колегія наукового видання та видавництво просять авторів дотримуватися наступних вимог:

1. Стаття має бути підготовлена українською мовою й оформлена відповідним чином:

- індекс УДК (на початку ліворуч);
- назва статті (по центру);
- анотація українською мовою (не менше 500 знаків);
- ключові слова (до восьми);
- анотації російською та англійською мовами (не менше 500 знаків кожна)

у такому порядку й вигляді: прізвище, ініціали автора (виділити жирним курсивом); назва статті (виділити жирним прямим); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) ключові слова.;

- текст статті;
- список використаних джерел, оформлений відповідно до останніх вимог стосовно наукових фахових публікацій.

2. У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами до наукових фахових публікацій, а саме:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання мети або цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки;
- перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

3. Технічні вимоги до оформлення статей:

– обсяг статті, у тому числі зі списком використаних джерел, таблицями, схемами, анотаціями тощо не повинен перевищувати 0,5 др. арк. (20 тис. знаків);

сторінки мають бути пронумеровані (зверху, по центру, без номера на першій сторінці);

– текст має бути надрукований шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє, нижнє поле – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см;

– посилання і примітки мають відповідати наступним вимогам: посилання на джерела оформлюються за правилами бібліографічного опису літератури (у квадратних дужках номер джерела з посиланням на сторінку, наприклад, [1, с. 7]); примітки робляться посторінково, автоматично, з позначкою *;

– ілюстративний матеріал має відповідати наступним вимогам: графіки та діаграми мають бути зроблені у Microsoft Graph або Microsoft Excel; написи та підписи подано українською мовою; формули мають бути належним чином оформлені та роблені у Microsoft Equation; якщо ілюстрації скановано, то вони мають бути записані у форматі tif, jpeg з роздільною здатністю не менше 300 dpi.; написи на ілюстраціях та підписи до них мають бути подано українською мовою;

– стаття (ім'я файла включає прізвище автора англійською) має бути надрукована на комп'ютері (редактор Microsoft Word) і записана на електронному носії;

Статті, надіслані з порушенням технічних вимог, редакційною колегією не рецензуються та повертаються автору.

4. До статті обов'язково додаються дані про автора – прізвище, ім'я та батькові (у називному відмінку); науковий ступінь, ученє звання, посада, місце роботи (без скорочень); контактний телефон (разом із кодом міста); інші засоби зв'язку; іноземні автори вказують також назву країни.

5. Стаття має бути прорецензована і рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника (для аспірантів).

6. В разі, якщо текст статті надсилається електронною поштою, він повинен надсилатися з електронної адреси автора статті, за якою здійснюватиметься листування з ним. Для здобувачів наукового ступеня кандидата наук обов'язково слід вказати електронну пошту наукового керівника.

Редакційна колегія може скорочувати й редагувати матеріал за погодженням із автором або відхилити його в разі невідповідності вимогам.

Відповідальність за зміст несе автор.

Матеріали подавати за адресою:

Відповідальному секретареві збірника «Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент» доц. Осадца І.С., Кафедра міжнародної інформації, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58000,

або

E-mail: ivosadtsa@yahoo.com (Відповідальний секретар збірника «Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент» Осадца Іван Степанович. З позначкою «у збірник»).

Телефон для довідок: (0372)52-55-55 або 050-540-78-48.

Кафедра міжнародної інформації створена у 2005 р. на базі кафедри міжнародних відносин. Очолює кафедру доктор історичних наук, професор В.П. Фісанов. Станом на 2011-2012 н. р. на кафедрі працює 9 осіб – 1 доктор наук, професор, 7 кандидатів наук, у тому числі 5 доцентів.

Основним завданням кафедри є підготовка фахівців за кваліфікацією "Інформаційний аналітик-міжнародник. Перекладач". Відповідно до цього на кафедрі читаються понад 40 нормативних курсів, зокрема «Міжнародна інформація», «Інформаційно-аналітична діяльність у міжнародних відносинах», «Сучасні інформаційні системи та технології», «Інформаційне суспільство», «Міжнародний медіа-моніторинг» та ін. Крім того, низка курсів читається за вибором ВНЗ і студентів, зокрема «Особливості зовнішньої політики країн Великої вісімки», «Інформаційна безпека», «Міжнародне інформаційне право», «Теорія масової комунікації», «Системний аналіз у міжнародних відносинах», «Міжнародні інформаційні системи та технології» тощо. У процесі підготовки фахівців забезпечується глибоке вивчення сучасних європейських мов, а також приділяється увага вивченню регіональних мов – румунської та польської.

На кафедрі проводиться активна науково-дослідна робота. Науковці розробляють пріоритетну проблематику, пов'язану з вивченням досвіду провідних країн Європи та Північної Америки в інформаційній сфері. Захищені і готуються до захисту кандидатські дисертації з актуальної інформаційної проблематики. По кафедральній темі опубліковано низку робіт, зокрема з питань взаємин України і США у глобалізованому світі (проф. В.П. Фісанов), з проблем сучасної етнополітики Канади (доц. П.М. Катеринчук), про вплив інформатизації на формування політичного простору в Україні (доц. В.Л. Карпо), про реформування системи освіти в умовах формування інформаційного суспільства (доц. І.І. Макух-Федоркова), про математичні основи інформаційних технологій, про трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в сучасній Болгарії (доц. І.С. Осадца), проблеми інформаційної безпеки (доц. О.Я. Звездецька).

Викладачами кафедри було підготовлено спільне навчально-методичне видання „Україна і світ на початку XXI ст. (Інформаційні

матеріали для навчальної та аналітичної роботи)”, а також випущено спільний навчально-методичний CD „Україна і світ на початку XXI ст.”, перший випуск якого містить 67 джерел мовою оригіналу з мережі Інтернет та резюме до них.

Значним успіхом кафедри є започаткування видання з 2005 р. періодичного суспільно-політичного журналу «Форум», який виходить у рамках проекту «Громадські ініціативи у Східній Європі», підтриманого «Буковинською партнерською агенцією» (головний редактор проф. В.П. Фісанов). Науковці кафедри друкуються у наукових виданнях України та деяких країн Європи. Всього за 2005-2011 рр. опубліковано більше 100 праць.

Наукове видання

***Аналітика. Прогнози.
Інформаційний менеджмент***

Випуск I

***Міжнародний інформаційний дискурс :
аналітичні оцінки та практика***

Збірка наукових праць

Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 1-ий : Міжнародний інформаційний дискурс : аналітичні оцінки та практика. – 264 с.

Науковий редактор – В.П. Фісанов
Технічний редактор – Т.В. Мінаєва
Літературний редактор – О.В. Лупул
Коректор – О.М. Кудрінська
Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца